

T.C.
İstanbul Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

**XVII. VE XVIII. YÜZYILLARDA OSMANLI YÖNETİMİNDE
YEMEN VE KASİMİLER DÖNEMİ**

AYŞE KARA
2501070712

Tez Danışmanı
Prof. Dr. İdris BOSTAN

İstanbul 2011

TEZ ONAYI

Enstitümüz **TARİH ANABİLİM** Dalında ders dönemindeki Eğitim - Öğretim Programını başarı ile tamamlayan 2501070712 numaralı **AYŞE KARA'nın** hazırladığı "**XVII. - XVIII. YÜZYILLARDA OSMANLI YÖNETİMİNDE YEMEN VE KASIMILER DÖNEMİ**" konulu **YÜKSEK LİSANS/ DOKTORA-TEZİ** ile ilgili **TEZ SAVUNMA SINAVI**, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 15.Maddesi uyarınca **22.03.2011 SALI** günü saat **13:00'de** yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **...KARAR...ne* OYBİRLİĞİ /OYÇOKLUĞUYLA** karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI(*)	İMZA
PROF.DR.İDRİS BOSTAN	Kabul	
PROF.DR.FAHAMEDDİN BAŞAR	Kabul	
PROF.DR.FERİDUN EMECEN	Kabul	
PROF.DR.MEHMET CANATAR	KABULÜ	
DOÇ.DR.MAHMUT AK	KABUL	

ÖZ

Bu çalışma XVI. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı hâkimiyeti altına giren Yemen'in XVII ve XVIII. yüzyıllarda siyasi durumunu incelemeyi hedeflemektedir. Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. 1538'den itibaren 1600 yılına kadar Osmanlı idaresinde Yemen hakkında genel bir girişin ardından ilk bölümde XVII. Yüzyılın başından itibaren 1635'e kadar Osmanlı valilerinin Yemen'deki idaresi ve bu dönemdeki siyasi gelişmeler üzerinde durulmuştur. Kansu Paşa'nın İstanbul ve Mısır'dan asker ve mühimmat tedarikiyle Yemen'e gidişi, buradaki faaliyetleri ve Osmanlı devletinin idareyi Zeydî imamlara devri ile birlikte Kasîmî imamların dönemleri ikinci bölümün konusunu oluşturmaktadır. Üçüncü bölümde ise 1635'ten sonra Osmanlı-Yemen ilişkileri, Zeydî imamların dış ilişkileri ve başta İngiliz olmak üzere Avrupalı tüccarların Yemen sahillerine gelişlerine yer verilmiştir.

ABSTRACT

This work aims to analyse the political aspects of Yemen in 17th and 18th centuries, which fell into Ottoman rule in the first half of 16th century. The thesis consists of three chapters. There is a general introduction about Yemen that is under the control of Ottoman begging from the year 1538 to 1600, after that in the first chapter the manipulation of Ottoman governors in Yemen begging from 17th century to 1635 and political process of this term emphasized. Kansu Pasha's departure to Yemen with the supply of soldier and ammunition from İstanbul and Egypt, his activities in Yemen and with the passing the Ottoman Empire the control to Zeydî Imams and the periods of Qasimî Imams forms the matter of the second chapter. In the third chapter the relations between Ottoman and Yemen after 1635, foreign relations of Zeydî Imams and arrivals of European merchants, especially English merchants to Yemen coasts have been taken up.

ÖNSÖZ

Portekizlerin XV. asrın sonlarında Hint Okyanusuna varışları ve burada faaliyetleri Müslüman tüccarları olumsuz etkilemiş, kutsal topraklar için tehlike arz etmişti. Bu sırada Yemen'deki Tâhirîler başkentleri Zebid'den güney sahilini kontrol etmekteydiler. Portekiz'in 1513'te Kamarân adasını ele geçirmesi üzerine Osmanlı'nın yardımıyla 1515'te Selman Reis'in komutasında Süveyş'te bir donanma hazırlanmış ve aynı sene Kamarân adasına varmıştı. Böylece ilk kez Yemen'e ulaşılmış oldu. Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethiyle Kızıldeniz'e ulaşan Osmanlı, Portekizlilerden gelecek herhangi bir tehdide karşı savunma hattı olan Yemen'e 1538 yılında girmişti.

Yemen tarihi üzerine yapılan çalışmalar arasında Yemen'in XVI. yüzyılda Osmanlı hâkimiyetine girişi ve Osmanlı valilerinin buradaki idaresi ile ilgili olarak Hulusi Yavuz'un çalışması zikre değerlidir. Ancak çeyrek yüzyıl Yemen valisi olarak görev yapan Hasan Paşa'nın 1604 yılında Yemen'den ayrılmasından sonra Osmanlı valilerinin Yemen'deki faaliyetlerini ve 1635'ten sonra yönetimi devralan Kasimi hanedanlığını inceleyen herhangi bir çalışma mevcut değildir. Dolayısıyla bu çalışma XVII. yüzyılın ilk yarısından itibaren Yemen'deki Osmanlı valilerini, idarenin imamlara geçişini, XIX. Yüzyıla kadar Kasimi imamların dönemini ve Osmanlı ile ilişkilerini incelemeyi amaçlamaktadır.

Tezin birinci bölümünde Hasan Paşa'nın azlinden itibaren 1635 yılına kadar Yemen valileri ve faaliyetleri, İmam Kasım'ın isyanı ve valilerin Kasım ile mücadelelerine yer verilmiştir.

XVII. yüzyılın Yemen'deki son Osmanlı valisi Kansu Paşa'nın, selefi Haydar Paşa'nın kuşatma altında olması ve artan isyanlar yüzünden zor durumda kalan Osmanlı kuvvetlerine yardım için İstanbul ve Mısır'dan asker ve mühimmat takviyesiyle yola çıkışı, Kansu Paşa ve maiyyetinin Yemen'deki faaliyetleri ve İmam Müeyyed'in idareyi devralışı, İmam Müeyyed'den itibaren XVII. yüzyılın yarısından itibaren ve XVIII. yüzyılda Yemen'de Kasimî imamlar dönemi tezin ikinci bölüm konusunu oluşturmaktadır.

Son olarak üçüncü bölümde 1635'ten sonra Osmanlı Devleti'nin Yemen imamları ile ilişkileri, Yemen'e sefer teşebbüsleri ve Avrupalı tüccarların Yemen sahillerine gelerek buradaki faaliyetlerine yer verilmiştir. Ayrıca yine bu bölümde Osmanlı Devleti'nin 1635'te Yemen'i gözden çıkarmasının veya kaybedişinin sebepleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Çalışmada XVII. ve XVIII. asırları kapsayan Arşiv kaynaklarının en önemli defter serilerinden olan Mühimme Defterleri tek tek taranarak özellikle 1635 yılında Osmanlı Devleti'nin Yemen'den çıkıp çıkmadığı saptanmaya çalışılmıştır. Ancak belki de karşılaşılan en büyük güçlüklerden birisi dönem ile ilgili kesin hüküm bildiren herhangi bir belgeye rastlanmamış olunmasıdır. Bu sebeple çalışmanın temelini daha çok Yemenli vakanüvis ve tarihçilerinin yazdığı kaynaklar teşkil etmektedir. Bu kaynakların tamamı doğal olarak Yemenli olmayıp dönemi bilen çağdaş kaynaklarla karşılaştırılmadığından verilen bilgilerin objektifliğinin saptanamaması diğer bir sorundur. Yine de bu eserlerin çoğunun Yemen tarihini inceleyen araştırmacılar tarafından tahkik yapılmaya değer görülmesi ve birçok çalışmaya kaynaklık etmesi güvenilirliği açısından önemlidir.

Bu konuyu çalışmam hususunda beni teşvik eden, çalışmalarım sırasında her konuda yardımcı olan ve özellikle de motivasyonumu yüksek tutmamı sağlayan tez danışmanım Prof. Dr. İdris Bostan'a teşekkürü borç bilirim. Yine yapıcı eleştirileri ve yönlendirmeleriyle teze katkıda bulunan sayın Prof. Dr. Tufan Buzpınar'a müteşekkirim. Yemen Cumhuriyeti Ulusal Arşivleri Merkezi müdürü Kadı Ali Ebû Ricâl'e istediğim kaynakları arşiv kütüphanesinden temin etmemde yardımcı olduğu için özel bir teşekkürü borç bilirim. Yemen'de kaynak eserlere ulaşmam konusunda bana her türlü desteği veren ve misafirperverliklerini esirgemeyen Sayın Nejat Sayem ve İbtisam el-Cerâfi ve belgelerin okunması hususunda yardımcı olan Mücahide Güneş'e şükranlarımı sunarım. Ayrıca araştırmalarımnda kolaylık gösteren Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve İslam Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi çalışanlarına teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖZ	i
ABSTRACT	i
İÇİNDEKİLER	iv
GİRİŞ	1
XVI. Yüzyılda Osmanlı İdaresinde Yemen	5

I. BÖLÜM

YEMEN'DE OSMANLI HÂKİMİYETİ 1604-1635

A- 17. Yüzyıl Ortalarına Kadar Yemen Valileri	13
1. Cafer Paşa Dönemi	15
2. İbrahim Paşa'nın Yemen Valisi Olarak Tayini ve Vefâtı	19
3. Cafer Paşa'nın Tekrar Vali Oluşu	19
4. Mehmed Paşa Dönemi	21
5. Fazlı Paşa Dönemi	22
6. Haydar Paşa Dönemi	24
7. Ahmed Paşa'nın Yemen Valisi Olarak Atanması ve Katli	26
8. Habeş Valisi Aydın Paşa'nın Yemen'e Gönderilmesi	27
9. Haydar Paşa'nın San'a'dan Ayrılışı	29
B- İmam Kasım'ın isyanı	31

II. BÖLÜM

OSMANLI'NIN YEMEN'DE YÖNETİMİ İMAMLARA DEVRİ VE YEMEN'DE KASİMÎ İMAMLAR DÖNEMİ

A- Kansu Paşa'nın Yemen'e Gelişi ve Yönetimin İmam Müeyyed'e Geçişi	34
1- Kansu Paşa'nın Yemen'den ayrılışından sonra Arnavud Mustafa Bey'in Muha'yı muhafaza mücadelesi	44
B- Yemen'de Kalan Osmanlılar'ın ve Mustafa Bey'in Muha'dan Çıkışı ve Yönetimin Zeydî İmamlara Bırakılışı	46
C- Yemen'de Kasimî İmamlar Dönemi	47
1. El-Müeyyed billâh Muhammed b. el-Kasım (1029-1054/1619-1644)	47
2. İmam Mütevekkil İsmail b. el-Kasım (1054- 1087/1644-1676)	48
a- Mütevekkil İsmail'in Hadramevt'i Zaptedişi	50
b- Ummanlı Denizcilerin Zeydî Kıyılarını Tacizi:	51

3. el- Mehdî Ahmed b. el-Hasan b. el-Kasım (1087-1092/1676-1681)	53
4. el-Müeyyed Billâh Muhammed b. el-Mütevekkil İsmail (1092-1097/1681-1686).....	53
5. el-Mehdî Muhammed b. Ahmed b. el-Hasan (b. el-Kasım) (1098-1130/1687-1718)....	54
6. el-Mansûr billâh Hüseyin b. el-Kasım b. el-Müeyyed (1122-1131/1716-1720).....	56
7. el-Mütevekkil Alallâh el-Kasım b. el-Hüseyin(1128-1139/1716-1727).....	58
8. el-Mansûr el-Hüseyin b. el-Kasım (1139-1161).....	59
9. el-Mehdî Abbâs b. el-Hüseyin b. el-Kasım (1161-1189/1748-1775).....	60

III. BÖLÜM

XVII. YÜZYILIN İLK YARISINDAN SONRA OSMANLI-YEMEN İLİŞKİLERİ VE AVRUPALI TÜCCARLARIN YEMEN SAHİLLERİNE GELİŞİ

A- Osmanlı Devleti'nin 1635'ten sonra Yemen'e Sefer Teşebbüsü.....	63
B- XVII. Yüzyılın Yarısından Sonra ve XVIII. Yüzyılda Osmanlı-Yemen İlişkileri	68
1- Siyasi İlişkiler	69
a. Mekke Şerifleri-Yemen İlişkisi.....	72
2- Ticari İlişkiler.....	75
a-Kahve Ticareti ve Türk Tüccarlar	78
C- XVII. Ve XVIII. Yüzyıllarda Yemen'de Avrupalı Tüccarlar.....	81
SONUÇ	86
BİBLİYOGRAFYA	89
EKLER	100

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı Geçen Eser
a.g.m.	Adı Geçen Makale
a.g.t.	Adı Geçen Tez
Bkz.	Bakınız
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
c.	cilt
C.DH	Cevdet, Dâhiliye
Çev.	Çeviren
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
EIC	English East India Company
HH	Hatt-ı Hümayun Tasnifi
h.	Hüküm
haz.	Hazırlayan
MD	Mühimme Defteri
MMD	Mısır Mühimme Defterleri
n.	Nâme
NMH	Nâme-i Humâyûn Defterleri

S.	Sayı
s.	Sayfa
thk.	Tahkik
TSMA	Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi
VOC	Verenigde Oostindische Compagnie

GİRİŞ

Arap Yarımadasının güneybatı kısmını oluşturan Yemen'in, eski Roma ve Yunanlı coğrafyacı ve tarihçilerin deyiimiyle “*Arabia Felix*”¹ ‘in batısı Kızıldeniz, güneyi ise Hint Okyanusu ile sınırlıdır. Günümüz Yemen'inin kuzeyinde Suudi Arabistan Krallığı doğusunda ise Umman Sultanlığı yer almaktadır. Ancak erken dönemde olduğu gibi çalışmamız dönemi Yemen sınırlarını da kesin hatlarıyla belirlemek oldukça güç gözükmetedir. Yemen'deki Zeydî nüfûzunu en geniş sınırlara ulaştıran ve önde gelen imamlarından İmam Mütevekkil İsmail devrinde(1054-1087/1644-1676) şu an Suudi Arabistan sınırları içinde yer alan Asîr ve yine bugün Umman'da bulunan Zufâr bölgeleri Yemen sınırları içinde yer almaktaydı². Arap Yarımadası Yunanlı Coğrafyacılar tarafından genel olarak Arabia Felix, Arabia Patraea ve Arabia Deserta şeklinde üçe ayrılmıştı. İlki bugünkü Yemen ve ona ek olarak Mehra ve Hadramevt topraklarını içine alıyordu. Arabia Patraea bugünkü Hicaz topraklarını, Arabia Deserta ise Arabia Felix'in kuzeydoğusundan Fırat nehrine kadar Suriye-Mezopotamya çölünü kapsıyordu³. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Mısır ve Arabistan üzerinden Yemen ve Hindistan'a seyahat eden Carsten Niebuhr Yemen'in Arap Yarımadasının en bereketli kısmını oluşturduğunu ve arazi ve iklimsel farklılıklarının bölgeyi doğal olarak ikiye ayırdığını belirtir⁴. Bazı doğulu müellifler ise bölgeyi farklı kısımlara ayırarak tanımlamışlardır⁵.

¹Seyyid Mustafa Sâlim Yemen'in bitki örtüsü ve tarım ürünlerinin çeşitliliği açısından “Arabia Felix” (Mutlu Arabistan) diye isimlendirildiğini ifade etmektedir. Bkz. Seyyid Mustafa Sâlim, **el-Fethü'l-Osmani el-evvel li'l-Yemen:1538-1635**, Kahire, 1969,s.12; Ahmed Salih Muhammed İbazi, **el-Yemen fi'l-mesadiri'l-kadimeti'l-Yunaniyye ve'r-Rumaniyye**, San'a 2004,s.116. Yunanlı coğrafyacı Strabon'un “Geographika” adlı eserinde Eratosthenes'in Yemen hakkında “Arabia Felix” (el-'arabiyetü's-sa'îde)ifadesini kullandığı geçiyor. Söz konusu bölüm için bkz: Strabon, **The Geography of Strabo**, Cambridge 1961,c.VII, s.309.

² El-Mutahhar b. Muhammed b. Ahmed b. Abdullah el-Cermûzî, **Tuhfetü'l-Esma' ve'l-Ebsâr bimâ fi's-Sîreti'l-Mütevekkiliyye min Garâibi'l-Ahbâr: Sîretü'l-İmam el-Mütevekkil Alellah İsmail b. Kasım(1019-1087 h)**, thk. Abdülhakim b. Abdülmecid el-Hecrî, Amman 2002, c.II, s.980.

³ Hulusi Yavuz, **Yemen'de Osmanlı İdaresi ve Rumûzî Tarihi**, Ankara 2003, s. 60; Robert L. Playfair, **A History of Arabia Felix or Yemen**, Amsterdam 1970 s.1.

⁴ Carsten Niebuhr, **Travels Through Arabia and Other Countries in the East**, London 1792, c.II, s.45.

⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. İhsan Süreyya Sırma, “Yemen”, **İ.A.**, c. XIII, İstanbul 1986, s. 371-385; Playfair, **a.g.e.**, s.1.

Daha çok dağlık ve engebeli bir bölgede olan Yemen'in yukarıda da belirtildiği gibi bu üç kısımdan ilki kuzeydeki Halî b. Ya'kûb ovasından Bâbü'l-Mendeb boğazına kadar uzanır ve Tihâme ismiyle bilinir. Bu bölge ekvatora yakın oluşu ve yağmurların nadir yağması sebebiyle kuraktır. Buna rağmen bazı bölgelerinde hurma, tütün ve pamuk yetişir, bu yönüyle ziraat açısından Yemen'in önemli bölgelerindendir. Tihâme'den iç bölgelere, doğuya doğru gidildikçe yükseklik artar ve bu dağlık bölge de yüksekliğine göre iki kısma ayrılır. Yüksekliği 600'den 1500 metreye kadar ulaşan kısım Güney, yüksekliği 1500 metreden 3500 metreye kadar ulaşan bölümü ise Kuzey kısmıdır. Arap yarımadasının en yüksek dağları da bu bölgede bulunur. Doğu bölgesi ise Tihâme bölgesine paralel olarak uzanır ve San'a'nın 10 km doğusundan itibaren başlar. Daha doğuya doğru gidildikçe er-Rub'ü hâlî çölüne kadar yükseklik giderek düşer. Daha iç bölgelerde su ve bitki örtüsü azalır, ancak bu arazilerin çoğunda gerekli su sağlandığı takdirde tarım yapmak mümkündür⁶. Bölgede kış mevsiminde yağmur yağmazken Mayıs, Haziran ve Temmuz aylarında bol miktarda yağmur düşmektedir. Ayrıca Yemen ahali sene üç defa mahsul toplayabilmektedir⁷.

Yemen bitki örtüsü ve tarım ürünlerinin çeşitliliği açısından zengin bir bölgedir. Arap yarımadasının yeşil yerlerinin çoğu Yemen sınırları içerisinde bulunmaktadır. Yemen halkı dağlık bölgelerde yaşayanlar ve deniz seviyesine yakın ovalarda yaşayanlar olmak üzere genel olarak ikiye ayrılır. Bu ayrım bu iki grup arasında tabiat farklılıklarının oluşmasına neden olmuştur⁸.

Yemen'in Hint Okyanusundan Kızıldeniz'e girişi sağlayan Bâbü'l-Mendeb boğazına hâkim bir mevkiye bulunması şüphesiz stratejik konumu açısından oldukça önemlidir. Antik dönemlerden itibaren Hindistan ve Doğu Asya'dan gelen ticari mallar Yemen limanlarında toplanarak buradan Kızıldeniz'in kapısı olan Babu'l-Mendeb boğazı geçişiyle Akdeniz limanlarına ulaştırılmaktaydı. Kızıldeniz ticaret yolu ayrıca Avrupa Kıtasına gelen erzak için de doğu ile ticarete en önemli yollardandı. Dünya ticaret yollarının en önemlilerinin üzerinde bulunduğu, uluslar

⁶Sâlim, a.g.e. , s. 10-11.

⁷İdris Bostan, "Muhammed Hilâl Efendi'nin Yemen'e Dair İki Lâyihası", **Osmanlı Araştırmaları**, sayı 3, İstanbul 1982, s. 308.

⁸Sâlim, a.g.e. , s.12.

arası ulaşımın atardamarı olan Kızıldeniz'e kıyısının olması Yemen'in önemini arttırmıştır⁹. XV. Yüzyılın sonlarına kadar eski ticaret yollarının çoğu Müslümanların hâkimiyetinde bulunuyordu. Bu ticaret yollarının en önemlisi olan ve kuzey tarafında Mısır'ın, güney tarafında da Yemen'in bulunduğu Kızıldeniz ticaret yolu bu iki tarafa da büyük refah sağlamıştır. Ancak bu asrın sonunda Portekizliler Ümit Burnu yoluyla Hint Okyanusuna gelmeyi başardılar¹⁰. Bu ticaret yolunun önemi sebebiyle başlangıçta Portekiz ve Hollandalılar, sonradan da İngiliz ve Fransızlar bu bölgeyi kontrol altında tutmak için sayısız çaba sarf etmişlerdir¹¹.

XVI. asrın başlarında Güney Afrika'yı dolaşarak Hindistan'a gelen Portekizliler Kızıldeniz ve Basra Körfezinden Akdeniz limanlarına doğru akan ticareti tekelleri altına almak istediler. Bu noktada stratejik öneme sahip noktaları tutmak istediler. Batı Hindistan sahil şehirlerinden ve Asya ülkelerinden gelen ticârî emtia Arap ve Güceratlı tüccarların eliyle Hürmüz ve Aden limanı gibi kilit noktalardan geçerek Basra Körfezi ve Kızıldeniz yollarıyla Osmanlı ve Avrupa ülkelerine ulaştırılıyordu¹². Hint Okyanusunda görünen Portekizlilere denizde karşı koyabilecek bir güç yoktu. Okyanus çevresindeki devletler siyasi birlikten ve denizcilik kabiliyetinden yoksunlardı. Bu durum Portekizlilerin Batı Hindistan sahillerine yerleşmelerini kolaylaştırmıştı¹³. Portekizlilerin Kızıldeniz ve Basra Körfezinin girişini kapatmaları bilindiği üzere bölgedeki Müslüman tüccarların faaliyetlerini olumsuz etkilemiş ve Memluk Mısır'ında Sultanın baharattan elde ettiği gümrük gelirlerine de tesir ederek bir tür ekonomik kriz yaratmıştı¹⁴. Daha da önemlisi Mekke ve Medine Portekiz tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştı.

Hadrâmî kroniklerini inceleyip Arapçadan İngilizceye tercüme eden R.B. Sergeant'ın çalışması, bölgedeki Portekiz ve Osmanlı faaliyetlerini Arap tarihçilerin

⁹ İbtisam Muhammed Huseyn el-Cerâfi, "el-Alâkâtü't-Ticâriyyeti'l-Yemeniyye - el-Brîtâniyye: Min Evâili'l-Karni's-Sâbi' Aşar Hatta 1839", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, San'a Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, San'a 2005, s. 13-15.; Mustafa L. Bilge, "Kızıldeniz", **Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)**, XXV, Ankara 2002, s.558.

¹⁰ Sâlim, **a.g.e.**, s.45.

¹¹ el-Cerâfi, **a.g.t.** s.15.

¹² Salih Özbaran, **Osmanlı İmparatorluğu ve Hindistan Yolu: XVI. Yüzyıl Başında Hint Okyanusu**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, İstanbul 1978, s.71-75.

¹³ Salih Özbaran, **Yemen'den Basra'ya Sınırdaki Osmanlı**, İstanbul 2004, s. 110.

¹⁴ R.B. Serjeant-Ronald Lewcock, **San'a: An Arabian Islamic City**, Londra 1983, s.68.

gözüyle ortaya koyması bakımından son derece önemlidir¹⁵. Bu kroniklerden Tarîh-i Şhanbal'e göre 912/1506-1507 senesinde Portekizliler Sokotra'yı alarak, buradaki elli Müslüman'ı katletmiş ve bir kale inşa etmişlerdi. Tarihçi İbn İyas'ın bildirdiğine göre, 912 Zilhicce/Nisan-Mayıs 1507 tarihinde Hint Okyanusundaki Portekiz faaliyetleri daha da artmıştı. Portekizliler, Hint tüccarların gemilerini rahatsız ediyorlar, yollarını kesip ne kadar malları varsa el koyuyorlardı. Hatta bu durum sonucunda Mısır'da pamuklu kumaş ve pirinç kıymetlenmişti¹⁶. Portekizlilerin bölgedeki etkinliklerini engellemek amacıyla 1508 senesinde Emir Hüseyin komutasındaki bir filo Portekizlilere karşı saldırıda bulunduysa da hemen ertesi sene Portekizlilerin Emir Hüseyin'in altı yüz kadar askerini katletmesiyle yenilgiye uğramıştı¹⁷. 1515'te Osmanlı'nın yardımıyla Süveys'te on dokuz gemiden oluşturulan Memlûk filosu, Selman Reis'in komutasında Portekiz mücadelesi için yola çıktı¹⁸. Ancak Memluk donanması Portekizlilerle mücadele edecek güçte değildi. 921 senesinin Zilkade ayında (1515-1516 Aralık-Ocak) Emir Hüseyin ve Selman Reis Kamarân adasına ulaştı. Böylece Osmanlılar bölgedeki Portekiz faaliyetlerine müdahale amacıyla ilk defa Yemen'e intikal etmiş oldular¹⁹. 1517'de Yavuz Sultan Selim Mısır'ı fethederek Müslümanların ticaret yaptığı yolların güvenliğini sağlama görevini ve Kutsal mekânların koruyuculuğunu da üstlenmiş oldu. Bu fetihle beraber artık Portekizlilerle mücadele işi Kızıldeniz sahillerine ulaşan Osmanlılar tarafından yürütülecekti. Böylece bu mücadeleyi sürdürebilecek yegâne güç olan Osmanlılar ile Portekiz, Hint Okyanusunda karşı karşıya gelmişti.

1517 Şubatında Portekiz donanması Cidde üzerine gitti ancak Cidde'de bulunan Selman Reis'in şehri müdafaasıyla geri çekilmek zorunda kaldılar²⁰. Portekizlilerin bu teşebbüsleri sebebiyle Kutsal Topraklar ciddi bir tehlikeyle karşı karşıya kalmıştı. Selman Reis 1525'te Portekizlilerin Hindistan ticari emtiasına sahip olmalarından dolayı Osmanlı hazinesinin zarar gördüğünü ve Portekizlileri zapt

¹⁵ Söz konusu çalışma için bkz. R.B. Serjeant, **The Portuguese off the South Arabian Coast: Hadrami Chronicles**, Oxford 1963.

¹⁶ İbn İyas, **Bedâ'iu'z-Zühûr fi Vekayi'i'd-Dühûr**, Kahire 1984, c.IV s.112.

¹⁷ Halil İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, İstanbul 2000, c.I, s. 378-379. Ayrıca bkz. Serjeant, **a.g.e.**, s.44-45.

¹⁸ Özbaran, **a.g.e.**, s.116. Ayrıca bkz. İnalçık **a.g.e.**, s.380.

¹⁹ Serjeant, **a.g.e.**, s.48.

²⁰ Özbaran, **a.g.e.**, s.116.

ettikleri kalelerden atmak gerektiğini belirten bir rapor kaleme alarak, Bâbü'l-Mendeb boğazına bakan limanların ele geçirilmesi yoluyla Kızıldeniz'deki Osmanlı gücünün sağlamlştırılmasını istemiştir²¹. Bunun üzerine Selman Reis'in yönetimindeki donanma Yemen taraflarına gönderilmiştir²².

Selman Reis'in ölümünden sonra yeğeni Mustafa, merkezden bağımsız olarak Portekiz tarafından kuşatılan Diu için yirmi altı parçalık bir donanma hazırladı. Diu'yu Portekizlilere karşı müdafaa edip, düşmesini engellemiş oldu. Ancak daha sonra Portekizliler Gücerat hâkimi ile anlaşarak kentin karşısına bir kale yaptılar, bunun üzerine Gücerat hâkimi Osmanlılar'dan yardım istemek zorunda kaldı. Ayrıca tüm bu olaylar sonucunda 1531 senesi sonunda İskenderiye ve Beyrut'ta baharat kalmamıştı²³.

XVI. Yüzyılda Osmanlı İdaresinde Yemen

Daha birinci Mısır Beylerbeyiliği döneminde Yemen taraflarına sefer yapmayı tasarlamış olan Hadım Süleyman Paşa bu isteğinin 1530 yılında uygun bulunmasından sonra, Yemen taraflarına sefer için Süveys'te bir donanma inşa edildi. Ancak Hadım Süleyman Paşa'nın 1533-1535 yıllarındaki İran seferlerinde Padişaha katılmak üzere Mısır Beylerbeyiliğinden ayrılması bu seferin ertelenmesine sebep olmuştu. Gücerat hâkiminin Portekizlilere karşı Osmanlı İmparatorluğundan yardım istemesi üzerine bu seferin gerekliliği bir kez daha ortaya çıkmış oldu, böylece Irakeyn seferinden sonra 1536 yılında ikinci kez Mısır Beylerbeyisi olan Hadım Süleyman Paşa'nın serdarlığındaki donanma 22 Haziran 1538'de Süveys'ten yola çıktı²⁴. Yedi gün sonra Cidde'ye varan Süleyman Paşa²⁵ buradan Kameran adasına, ardından da Bâbü'l-Mendeb boğazını geçerek Hint Okyanusuna çıktı ve

²¹ İnalçık, **a.g.e.**,s.382.

²² Cengiz Orhonlu, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti: Habeş Eyaleti**, Ankara 1996,s.13. ; Hacı Ali, **Ahbârü'l-Yemânî**,Süleymâniye Kütüphanesi Hamidiye kısmı, no.886, vr.22b. Selman Reis kaptanlığındaki bu donanma Süveys'ten yola çıkarak 932 senesinde Evâsıt-ı Ramazan'da (Haziran 1526) Cidde'ye vardı.

²³ Özbaran, **a.g.e.**, s. 129-134.

²⁴ İnalçık, **a.g.e.**, s.385; Yavuz, **a.g.e.**, s.83-85./LXXXIII; Orhonlu, **a.g.e.**,s. 16; Özbaran **a.g.e.**,s.134-135.

²⁵ Kutbüddin Muhammed b. Ahmed Nehrevali, **el-Berkü'l-yemâni fi'l-asri'l-Osmâni**, Riyad 1967,s.78

Aden'i ele geçirerek Behram Bey'i buraya sancak beyi olarak atadı²⁶. Daha sonra Hint Okyanusuna giden donanma iki ay kadar burada kaldı ancak, başarısız bir şekilde geri döndü²⁷.

Süleyman Paşa daha sonra Zebid'i de zapt ederek, Yemen'i Osmanlı topraklarına dâhil etmiş oldu. Böylece Kızıldeniz'de Türk hâkimiyeti sağlanmış, Portekiz yayılması dizginlenerek Arap-Hint baharat ticareti güvenlik altına alınmış oldu²⁸.

Süleyman Paşa Zebid'den ayrılmadan önce Zebid ve Aden bölgelerini içine alan bir eyalet oluşturmuş ve idareyi Mustafa Bey'e vermişti. Bu sayede Yemen'in diğer bölgelerinin de Osmanlı hâkimiyeti altına alınması için adım atılmış oluyordu²⁹. Ayrıca Hadramevt Sultanı Bedr de Osmanlı Devleti'ne bağlı olduğunu bildirmiş, her yılın başlangıcında verilmek üzere 10.000 eşrefî vergiye bağlanmıştı³⁰.

Osmanlılar Yemen'deki yayılmacı politikasını sürdürerek 946/1539-1540'da Taiz'i kuşattı ve Sana'a'ya ulaşmaya çalıştı. Mustafa Neşşar Paşa'dan (1540-1545) sonra Yemen Beylerbeyisi olan Üveys Paşa (1545-1547) 953/1546 yılında Taiz'i fethetti. Taiz'in fethi haberi kısa sürede Sana'a'ya ulaştı. Bu kriz İmam Şerefeddîn'i aralarında anlaşmazlık olmasına rağmen oğlu Mutahhar'dan yardım istemeye mecbur etti. Bunun karşılığında İmam Şerefeddîn, Mutahhar'ın imamlığı kendisine bırakması şartını da kabul etmek zorunda kalmıştı. Mutahhar daha sonra Sana'a'ya geçerek kendi adına para bastırdı³¹.

1540 yılından itibaren Yemen'in Osmanlı merkezî idaresiyle olan bağı güçlendirilerek beylerbeylik kurulmuştu. Osmanlı resmî Beylerbeyilik kayıtlarını

²⁶ Nehrevâlî, **a.g.e.**, s.80-81; Orhonlu, **a.g.e.**, s.17.

²⁷ Serjeant, **a.g.e.**, s.95.

²⁸ C.G.Brouwer, **Cowha and Cash: The Dutch East India Company in Yemen 1614-1655**, Amsterdam 1988, s.14.

²⁹ Yavuz, **Rumûzî Tarihi**, s.88-89.

³⁰ Yavuz, **Rumûzî Tarihi** s.92. ; Serjeant,**a.g.e.**, s.96.

³¹ Yavuz, **Rumûzî Tarihi**, s. XCVIII-XCIX/98-99; Serjeant-Lewcock, **a.g.e.**, s. 70.

içeren 957-958/1550-1551 tarihli Sancak Tevcih Defterine³² göre Yemen “Vilâyet-i Zebid ve Aden” şeklinde kaydedilmişti³³.

Üveys Paşa öldürüldüğü sırada Taiz Sancakbeyi olan Özdemir Bey, Osmanlı idaresine karşı birlik olan Zeydîlerle özellikle de Mutahhar ile mücadele ederek, Zebid’de tekrar hâkimiyeti sağladı. 954/1547’de San’a’yı fethetti ve Ferhad Paşa’dan (1547-1549) sonra Beylerbeyi oldu. Özdemir Paşa Yemen’in üç beylerbeyliği tesis edilebilecek kadar geniş bir bölge olduğunu düşünüyordu. Nitekim 973/1565 yılında tamamının kontrol altına alınmasının güçlüğü ve Mahmud Paşa’nın da isteği üzerine Yemen eyaleti iki beylerbeylik şeklinde taksim edilmişti³⁴. Bunlardan biri 12 sancaktan oluşan ve merkezi Zebid olan Yemen, diğeri de 17 sancaklı San’a vilayeti idi³⁵.

Rıdvan Paşa’nın (972-974/1564-1567) Yemen Beylerbeyisi olduğu sırada 28 Kasım 1565 (25 Cemâziyelevvel 973) tarihli bir hükümlerle vilayetin iki beylerbeyliğine ayrıldığı haberi geldi. Böylece San’a vilayeti kendisine, Zebid vilayeti de Murad Paşa’ya tevcih edilmişti³⁶.

Özdemir Paşa’nın(1549-1555)Yemen’de Osmanlı hâkimiyetini tam anlamıyla sağlamasından sonra, Mahmud Paşa(1560-1565) ve haleflerinin tutumları, emirler ve Osmanlı askerleri arasındaki anlaşmazlıkların çoğalması³⁷ halkın hoşnutsuzluğuna sebep olarak, Zeydî İmam Mutahhar’ın yönetime karşı ayaklanma sebebinin temelini oluşturdu³⁸. Zeydî lideri İmam Mutahhar yeterli güce ulaştıncaya San’a’ya doğru ilerledi ve 13 Safer 975/19 Ağustos 1567 tarihinde şehre girdi³⁹.

³² Söz konusu defter için bkz. İ.Şahin-F.Emecen, **Osmanlı Taşra Teşkilatının Kaynaklarından 957-958(1550-1551) Tarihli Sancak Defteri**, Belgeler, XIX/232 Ankara 1999.

³³ Feridun Emecen, **Osmanlı Klasik Çağında Siyaset**, İstanbul 2009, s.384-385.

³⁴ Yavuz, **Rumûzî Tarihi**, s.CXIV/114.

³⁵ Yavuz, **Rumûzî Tarihi**, s.XCIC-CXV/99-115; Serjeant- Lewcock, **a.g.e.**, s. 70. ; Jane Hathaway, **İki Hizbin Hikâyesi: Osmanlı Mısır’ı ve Yemen’inde Mit,Bellek ve Kimlik**,çev.Cemil Boyraz, İstanbul 2009, s.103.

³⁶ Yavuz, **Rumûzî Tarihi**, s. CXIV/114.

³⁷ Sâlim, **a.g.e.** s.203.

³⁸ İnalçık, **a.g.e.**, s.394-395; Serjeant-Lewcock, **a.g.e.** , s.71. ; Yavuz, **Rumûzî Tarihi**, s.CXV-CXVII/115-117.

³⁹ Serjeant-Lewcock, **a.g.e.** , s.71; Ayrıntılı bilgi için bkz.Yavuz, **Rumûzî Tarihi**, s.CXVIII-CXIX/118-119.

Yemen Beylerbeyliğinde Osmanlı merkezî idaresinin tesisi çabaları ciddi bir direnişle karşılaşmıştı. Yemen Zeydî, İsmailî kabile reisleri, ulema aileleri gibi tabakalar ile bölünmüş bir toplumdur. Merkezîleşme kent ve kasabalarda kadınlıklar kurulmasını da içeriyordu, bu durum yerel kadıları Mutahhar'a katılmaya sevk etti ve Sultan Süleyman'ın ölüm haberi 1567'de Yemen'e ulaştığında Mutahhar Yemen hâkimi olarak bağımsızlığını ilan etti⁴⁰.

İkiye bölünen Yemen'in San'a vilayeti beylerbeyisi Rıdvan Paşa ve Zebid merkezli Yemen vilayeti Beylerbeyisi Murad Paşa arasındaki ihtilaf, İmam Mutahhar'ın Kuzey bölgelerde galibiyet kazanmasına yardımcı oldu ve bu karışıklıktan yararlanarak isyanını güney bölgelere yayabildi⁴¹. İmam Mutahhar, Murad Paşa'ya Rıdvan Paşa'nın zulmünü ve kötü muamelelerini şikâyet eden uzun bir mektup yazdı ve böylece zaten aralarında anlaşmazlık olan Murad Paşa bu durumu İstanbul'a bildirerek Rıdvan Paşa'nın azlini istedi. Bu şikâyetler üzerine Rıdvan Paşa 974 Şevvalinde (1567 Nisan-Mayıs) San'a Vilayeti Beylerbeyliğinden azledilerek yerine Hasan Paşa tayin edildi⁴².

Hasan Paşa Yemen'e gelene kadar Vilayet'ten Murad Paşa sorumlu oldu. Hasan Paşa'nın Yemen'e ulaşması 975 Safer/1567 Eylül ayını buldu. Bu süre zarfında Murad Paşa tek başına kalmış oldu, Mutahhar da Rıdvan Paşa'nın San'a Vilayeti'nden azlinden dolayı oluşan boşluğu fırsat bildi ve San'a'ya doğru ilerledi ve şehri kuşattı⁴³. Asilerin Murad Paşa'yı katletmesinden sonra, Yemen'deki Osmanlı nüfuzu iyice çöktü, Mutahhar'ın askerleri güneyde Aden'e kadar ilerlediler Safer 975/Eylül 1567'de San'a'ya giren İmam, Aden ve Taiz'e de Ali b. eş-Şevi' komutasında büyük bir ordu gönderdi. Zebid ve Tihame bölgesi hariç Yemen bölgesi Osmanlı hâkimiyetinden çıkmıştı⁴⁴.

Mahmud Paşa bu isyan patlak verdiği sırada Mısır valisiydi. Yemen'de gelişen olayları İstanbul'dan saklamış ve Mısır'dan Yemen'e az bir miktar asker göndermekle yetinmişti. Bundan dolayı Yemen'deki Osmanlılar çok sayıdaki asker

⁴⁰ İncalcık, **a.g.e.** s.392-394.

⁴¹ Sâlim, **a.g.e.** , s. 222.

⁴² Yavuz, **Rumûzî Tarihi**, s.CXVI-CXVIII/116-118.; Sâlim, **a.g.e.** s.223.

⁴³ Sâlim, **a.g.e.** s.223.

⁴⁴ Sâlim, **a.g.e.** s.228-229; Yavuz, s.CXXI/121.

ve yardımın kendilerine ulaşmasından mahrum kaldılar. Mısır Valisi olarak Kızıldeniz havzasında işlerin yolunda gitmesi Mahmud Paşa'nın sorumluluğu altındaydı. Bu sebeple isyanı kendisinin bastırmasının istenilmesinden korkuyordu. Ayrıca Yemen Vilayeti'nin ikiye bölünmesinden, dolayısıyla vaziyetin bu hale gelmesinden de sorumluydu⁴⁵.

Yemen'de ayaklanan Zeydiler'in isyanını bastıracak kuvvete Lala Mustafa Paşa'nın önce serdar tayin edilip ardından azledilmesinden sonra vezirlik rütbesi ile Koca Sinan Paşa serdar tayin edilmişti, Sinan Paşa beraberinde büyük toplar ve kalabalık bir kuvvetle 17 Recep 976/5 Ocak 1569 tarihinde Mısır'dan Yemen'e doğru hareket etti⁴⁶. Sinan Paşa birçok Yemen valisinin Yemen'e giderken veya dönerken yaptığı gibi önce Medine ve Mekke'ye yöneldi. Bu ziyaretinden sonra Câzân⁴⁷, a ulaştı⁴⁸.

Bu sırada Osman Paşa Taiz'de bulunan Kāhiriyye kalesini kuşatmıştı. Ancak Mutahhar Taiz'e büyük bir ordu gönderdi. Bu ordu Osman Paşa'nın ulaşım yollarını kesti ve Zebid'den buraya erzak gelişini engelledi. Osman Paşa'nın imdadına Sinan Paşa yetişti. Kahiriyye kalesi etrafını surla çevirerek buradaki birlikleri kaleyi teslim mecbur bıraktı. Böylece Taiz'in etrafı da güvenlik altına alınmış oldu⁴⁹.

1567 Ekim'inden beri Zeydilerin elinde bulunan Aden, Kurdoğlu Hayreddin Hızır Bey kumandasındaki donanma ile denizden ve Memi Bey kumandasındaki ordu ile de karadan kuşatılmıştı. Aden muhafızı Kasım b. Şevi' bu durum karşısında Portekizlilerden yardım istemişti. Yardım için gelen Portekiz savaş gemileri Kurdoğlu tarafından geri püskürtülerek Aden 27 Zilkade 976/ 13 Mayıs 1569'da tekrar alındı⁵⁰.

⁴⁵ Sâlim, **a.g.e.**, s.229.

⁴⁶ Hulusi Yavuz, **Kâbe ve Haremeyn için Yemen'de Osmanlı Hâkimiyeti: 1517-1571**, İstanbul 1984, s.91-97. ; Serjeant-Lewcock, **a.g.e.**, s.71.

⁴⁷ Kızıldeniz'e kıyısı olan ve Suudi Arabistan'a ait Sabyâ bölgesinde bulunan liman şehri. Bkz. Muhammed b. Ahmed el-Hacerî'l-Yemânî, **Mecmû'ü Buldâni'l-Yemen ve Kabâilihâ**, thk. İsmail b. Ali el-Ekva', Beyrut 1984, c.1, s. 171

⁴⁸ Sâlim, **a.g.e.** s. 263.

⁴⁹ Sâlim, **a.g.e.**, s.263-264. ; Yavuz, **Kâbe ve Haremeyn için Yemen'de Osmanlı Hâkimiyeti**, s. 97-99.

⁵⁰ Yavuz, **Kâbe ve Haremeyn için Yemen'de Osmanlı Hâkimiyeti**, s.98.

Sinan Paşa aralarında anlaşamazlık olan Osman Paşa'yı Yemen Beylerbeyiliğinden azlederek yerine tekrar Hasan Paşa'yı Beylerbeyi olarak atadı⁵¹.

Aden'in zapt edildiği haberini alan Sinan Paşa, Hüseyin Bey'i burada sancakbeyi olarak bıraktı ve San'a'ya yöneldi⁵². Sinan Paşa San'a'ya Taiz ve Zemâr üzerinden ilerledi. Mutahhar, kuvvetlerini San'a'nın kuzeyinde bulunan dağlık bölgelere, savunmayı burada yoğunlaştırmak için çekmeye karar vermişti. Yanına elde ettiği servetini ve kalelerden ele geçirdiği topları aldı. San'alılardan herhangi bir tahriple karşılaşmamaları için şehri teslim etmelerini istedi. San'a askerlerinden kendi emri altına 500 kadar asker alarak San'a'nın kuzeyindeki dağlık bölgeye çekildi. Böylece Sinan Paşa Zemâr ve San'a'yı savaştan zapt etti, 11 Safer 977/26 Temmuz 1569'da San'a'ya girdi. Sinan Paşa ılımlı bir politika izleyerek şehir halkının güvenliğini sağlayacağına dair bir ferman göndermiş, askerleri şehre girdiğinde de haneleri taciz etmesinler diye başlarına bir çavuş tahsis etmişti⁵³. Sinan Paşa'nın Yemen'den ayrıldığı 4 Şevval 978/ 1 Mart 1571 tarihine kadar Osmanlı hâkimiyetinden çıkmış yerlerin fethi tamamlanmış, birçok hisar, kale, kasaba ve nâhiye de ele geçirilmişti. Sinan Paşa Mutahhar ile bütün Yemen'de hutbe ve sikkenin padişah adına olacağına, Osmanlı'nın önceki sahip olduğu yerleri geri alacağına ve Mutahhar'ın Hâb kalesindeki asilere yardım etmeyeceğine dair bir anlaşma yaptı. Sülâ kalesini ve eyaletin bir kısmını İmam Mutahhar'a verdikten sonra Osmanlı idaresinde kalan yerleri Yemen Beylerbeyi Behram Paşa'ya bırakarak 4 Şevval 978'de Yemen'den ayrıldı⁵⁴. Böylelikle Yemen'de Osmanlı hâkimiyeti Sinan Paşa eliyle tekrar sağlanmış oldu.

Behram Paşa (979-983/1570-1575) Sinan Paşa'dan sonra yarım kalan fetihleri tamamlayarak Yemen'deki Osmanlı idaresini sağlamlaştırdı⁵⁵. Mutahhar'ın vefatından sonra (ö.980/1572) geride kalan oğulları ayrılığa düştüler ve aralarında

⁵¹ Sâlim, **a.g.e.**, s.269.

⁵² Yavuz, **a.g.e.** s.100.

⁵³ Serjeant-Lewcock, **a.g.e.** s.71.; Sâlim, **a.g.e.** s. 256-257.

⁵⁴ Yavuz, **Rumûzî Tarihi**, s. CLIX-CLX/159-160.

⁵⁵ Yavuz, **Rumûzî Tarihi**, s. CLXI/ 161.

çekişmeler meydana geldi⁵⁶. Babalarının topraklarını kendi aralarında bölüştüler, bu durum İmam Şerefüddîn sülalesinin saltanatının yıkımına sebep oldu. Dolayısıyla Mutahar'ın ölümü, Yemen'deki Osmanlı idaresinin güçlenmesini sağlayan önemli amillerdendi⁵⁷.

Behram Paşa'nın azlinden sonra Yemen Beylerbeyliğine tayin edilen Mustafa Paşa göreve başladığı sırada vefat edince Yemen vilayetine Kuyucu Murad Paşa tayin edilmiştir⁵⁸. Murad Paşa (983-988/1576-1581) göreve geldikten sonra kuzey bölgelerdeki emirler arasında meydana gelen çekişmelere müdahale etmeyerek bu durumdan da faydalanmaya çalışmadı. Murad Paşa Yemen'e geldiği günden itibaren yumuşak bir politika izledi ve fesat çıkaran Osmanlı yöneticilerinin karşısında yer aldı. Yemenlilerin daha önce yaptıkları hatalardan ötürü yeni hatalar yapmadıkları sürece cezalandırılmayacaklarını duyurdu. Böylece Murad Paşa Yemenlileri kendine çekerek onlara karşı ılımlı bir politika izlemiş oldu⁵⁹.

Murad Paşa'nın Osmanlı İdaresini tehdit eden meselelerdeki tutumları sert idi. Nitekim kendi döneminde kuzeydeki Ânis⁶⁰ bölgesinde mehdîlik iddiasıyla ortaya çıkan bir şahıs yakalanarak katledildi. Yine dönemin önemli olaylarından biri de el-Hasan b. Ali b. Davud el-Müeyyed'in imamlık davasıyla ortaya çıkışı idi. Bu mesele de Murad Paşa tarafından asilerin bozguna uğratılmasıyla son buldu. Her iki olay da hemen hemen aynı zamanda meydana gelmişti (986/1578-79)⁶¹.

Murad Paşa'nın Beylerbeyiliğinden sonra Hasan Paşa vezirlik rütbesiyle Yemen Beylerbeyliğine atandı. İstanbul'dan Mısır'a uğrayıp burada gerekli levazımı tedarik ettikten sonra Süveyş'den deniz yolu ile Mekke'ye uğrayarak, 1581 Şubat'ında Taiz'e vardı. Hasan Paşa ve Sinan Kethüda Yemen'e ulaştıklarında vilayet karışıklıklar içindeydi. İmam Şerefüddîn ailesiyle yapılan anlaşmaları kaldırdı ve güç kullanarak Yemen'in tamamını hâkimiyeti altına almaya çalıştı. Kethüdâsı

⁵⁶ İmam Mutahhar'ın oğulları arasındaki mücadeleler için bkz. Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kasım b. Muhammed b. Ali, **Gâyetü'l-emânî fi ahbâri'l-kutri'l-Yemânî**, thk. Sa'id 'Abdülfettah 'Aşûr, Kahire 1968, s.745-747.

⁵⁷ Sâlim, **a.g.e.**, s. 317-321.

⁵⁸ Yavuz, **Rumûzî Tarihi**, s.CLXIV/164.

⁵⁹ Sâlim, **a.g.e.**, s. 324.(1992)

⁶⁰ Zemâr şehrinin kuzeybatısında yer alan geniş bölge. Bkz. Ahmed el-Makhafî, **Mu'cemu'l-Buldân ve'l-Kabâili'l-Yemeniyye**, San'a 2002, c.I, s. 9.

⁶¹ Sâlim, **a.g.e.** s.324 -327.(1992)

Emîr Sinan'ı asilerin üzerine göndererek birkaç yıl içerisinde asi şeriflerin itaat etmelerini sağladı. Mutahhar'ın topraklarını ele geçirerek Ekim 1586'da Mutahhar ailesi eşrafını İstanbul'a göndererek isyanların önünü almaya çalıştı. Hasan Paşa içerideki isyanları bastırmaya uğraştığı gibi Hint sularında zuhur eden İspanyollarla da mücadele ederek donanmalarını etkisiz hale getirdi. 1591'de Yemen'de sükûneti sağlamış olan Hasan Paşa 1597'de ayaklanan ve Sülâ' ile Kevkebân'ı⁶² ele geçiren Zeydîler ile ciddi mücadeleler verdikten sonra 1599'da asileri buradan uzaklaştırmayı başardı. Neredeyse çeyrek asır Yemen Beylerbeyi olarak görev yapan Hasan Paşa I.Ahmed zamanında görevden affını istemesiyle 20 Haziran 1604'te Yemen'den ayrıldı⁶³.

⁶²Sülâ ve Kevkebân, San'a'nın kuzeybatısında yer almaktadır.

⁶³ Hulûsi Yavuz, "Hasan Paşa", **Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi(DİA)**,c. XVI, İstanbul 1997,s. 341-342; Yavuz, , **Rumûzî Tarihi**, s.CLXVII-CLXX/167-170. Ayrıca İstanbul Üniversitesi Tarih Bölümünde doktora öğrencisi olan İbtisam el-Cerafi, Hasan Paşa dönemini doktora tezi olarak hazırladığı için bu dönemle ilgili ayrıntılı bilgi verilmemiştir.

I. BÖLÜM

YEMEN'DE OSMANLI HÂKİMİYETİ 1604-1635

A- 17. Yüzyıl Ortalarına Kadar Yemen Valileri

Sultan III. Mehmed'in vefatından(1595-1603) sonra I. Ahmed'in tahta çıktığı (1011-1026/1603-1617) haberi Yemen'e ulaştığında daha önce III. Murad zamanında Yemen'deki görevinden ayrılmayı talep eden Hasan Paşa'nın isteğiyle Yemen eyâleti valiliği Hasan Paşa'nın kethüdâsı Emir Sinan'a tevcih olunmuştur⁶⁴. Bu tarihten sonra Yemen'den ayrılan Hasan Paşa'nın Mısır yoluyla İstanbul'a ulaşmak için 1013/1605 tarihli bir hükümde de belirtildiği üzere İskenderiye ve Dimyat kapudanları tarafından üç pâre kadirga ile güvenli bir şekilde İstanbul'a ulaştırılması istenmiştir⁶⁵. Ayrıca yine aynı tarihte Mısır Beylerbeyisi olan Mehmed Paşa'ya gönderilen bir hükümde henüz Mısır'a varmamış olan Hasan Paşa'nın bu vilayete varınca kendisine lazım olan mühimmat tedarik edildikten sonra İstanbul'a ulaştırılması söylenmiştir⁶⁶.

İmam Kasım ve Zeydî kabilelerle Hasan Paşa döneminde de kethüda iken mücadele eden Sinan Paşa'nın Beylerbeyi olduğu dönemde hiçbir isyan vuku

⁶⁴Ahmed Râşid, **Tarih-i Yemen ve San'a**, İstanbul 1291/1874,s.186; Âtîf Paşa, **Yemen Tarihi**, 1326 /1908, Dersââdet, s. 88. ; Yahya b. el-Hüseyin, **a.g.e.** , s.784.

⁶⁵ 4 Şevval 1013/23 Şubat 1605 tarihinde İskenderiye ve Dimyat kapudânlarına gönderilen hüküm: **MD** 75, h.124.

⁶⁶ 4 Şevval 1013/23 Şubat 1605 tarihli Mısır muhafazasında vezir olan Mehmed Paşa'ya gönderilen hüküm: **MD** 75, h.125.

bulmamıştı. Sinan Paşa Yemen’de köy köy, hane hane gezip fitne unsurlarını ortadan kaldırıp sükûneti sağladı⁶⁷. 17. Yüzyılda yaşamış olan Hacı Ali *Ahbârü’l-Yemânî* isimli eserinde Sinan Paşa’nın Zeydî mezhebinin üzerine giderek halktan bu mezhebin fakihlerini himaye etmemelerini ve onları saklamamalarını istediğini anlatır. Yine *Ahbârü’l-Yemânî*’de geçen bir rivayete göre Sinan Paşa Zeydî mezhebinden birkaç fakihini bulmak için bazı köyleri kuşatmış ve köy ahalisi de içlerinde bulunan fakihini saklayamayınca onu Hindistan’dan Yemen’e ticaret için gelen bir Yahudi tüccar şekline sokmuşlardı. Peşine de birkaç adam verip kaçırmaya çalışırken Sinan Paşa durumu anlamış, Yahudi kılığına giren fakihini yakalatıp idam ettirmişti⁶⁸.

1013/1604-1605’te Bilâd-ı Hayme⁶⁹ ahalisi isyan etmiş, Sinan Paşa da kethüdası Zülfikar’ı Emir Ahmed b. Muhammed ile bu bölgeye göndermişti. Buradaki isyan bastırılınca Emir Zülfikar San’a’ya döndü. Aynı sene Cebel-i Haraz’da da isyanlar çıkarak şiddetli çarpışmalar sonucu bastırılmıştı⁷⁰.

İmam Mutahhar’dan sonra Osmanlı idaresi tarafına geçen Şerefüddîn ailesinden emir Abdürrahim b. Abdürrahman, 1014/1605 senesinin başlarında artık Kasım’a tâbi olacağını ve onunla Osmanlı idaresi tarafında iken savaşmasından ötürü pişman olduğunu, artık kendisine yardımcı olacağını bildirdi. Bu sırada Barat’a⁷¹ çekilmiş olan Kasım bu durumu memnuniyetle karşıladı ve Abdürrahim ile bağlantı kurdu⁷². Abdürrahim’in bu isyanı Sinan Paşa’ya haber verildi. Sinan Paşa bu durumu başlangıçta çok önemsemese de sonradan birçok taraftan ahalinin ardı ardına Abdürrahim’e katılması ve Abdürrahim’in Kevkebân’ı istila etmesiyle Emir Mehmed’in yardımına asker gönderdi. Böylece Emir Muhammed b. Ahmed ile Abdürrahim arasında şiddetli çarpışmalar meydana geldi⁷³.

⁶⁷ Hacı Ali, **a.g.e.**, vr. 202a.

⁶⁸ Hacı Ali, **a.g.e.**, vr. 202a.

⁶⁹ San’a’nın güneybatısında yer alır.

⁷⁰ Ahmed Râşid, **a.g.e.**, s.188.

⁷¹ San’a’nın kuzeydoğusunda yer alan dağ. Bkz. Muhammed b. Ahmed el-Hacerî’l-Yemânî, **Mecmû’u Buldânî’l-Yemen ve Kabâilihâ**, thk. İsmail b. Ali el-Ekva’, c.I, Beyrut 1984, s. 107.

⁷² Ahmed Râşid, **a.g.e.**, s.189.; Atıf Paşa, **a.g.e.**, s.88.

⁷³ Atıf Paşa, **a.g.e.**, s.89.

1015 senesi Rebiülahır ayında (Ağustos/Eylül 1606) Emir Muhammed b. Ahmed vefat ettikten sonra yerine kardeşi İsmail geçirildi. Ancak İsmail hasta olduğu ve her an hareket etmeye muktedir olamadığı için Sinan Paşa tarafından kendisine münasip birini yerine atama yetkisi verildi. İsmail de Salâh b. Mutahhar b. Salâh b. Şemseddîn'i göreve getirmek istedi ise de Salâh b. Mutahhar'ın devlete olan düşmanlığını hissedince durumu Sinan Paşa'ya ileterek ondan uygun gördüğü birini Tavîle⁷⁴,ye göndermesini istedi. Sinan Paşa da Abdullah b. Mutahhar adındaki bir şahsı Tavîle'de bulunan Osmanlı askerlerinin başına kumandan olarak gönderdi. Emir Abdullah bunun üzerine Tavîle'ye gitti ve Salâh b. Mutahhar 'ı Osmanlı idaresi aleyhine olan tutumlarından ötürü azarladı. Salâh b. Mutahhar, bu durumu inkâr etmiş, Emir Abdullah'ı devlet aleyhtarlığı yapmadığı hususunda ikna etmiş ancak bu defa kızgınlığı daha da artmış ve kabilelere gizlice mektuplar göndererek onları da isyana teşvik etmişti. Salâh'ın bu isyanı üzerine Sinan Paşa Emir Abdullah'a takviye asker göndermiş, Salâh'ın yardımına gelen kabilelerle de mücadele edilerek sonunda Salâh yakalanarak idam edilmişti⁷⁵.

1. Cafer Paşa Dönemi

Esbak Yemen valisi Hasan Paşa'nın hazinedarı olan Cafer Paşa, Habeş Beylerbeyisi olarak Sevvâkin'de bulunduktan sonra Yemen Eyaleti'nin valiliğini istemiş ve eyaletin kendisine verilmesi üzerine buradan gemilerle Yemen sahiline geçmişti⁷⁶.

1016/1607 senesi başlarında Sinan Paşa'ya görevinden azli ve Cafer Paşa'nın valiliği haberi Yemen'e ulaştı. Bu sırada Kethüda Zülfikar, ikinci kez Mesûr⁷⁷,un fethine gidip ahalisini itaat altına aldıktan sonra Kevkebân çevresinde Abdürrahim'in

⁷⁴ San'a'nın güneybatısında yer alır. Bkz. Muhammed b. Ahmed el-Hacerî'l-Yemânî, **a.g.e.** , c.2, s. 559.

⁷⁵ Ahmed Râşid, **a.g.e.** , s.192-193.

⁷⁶ Hacı Ali, **a.g.e.** , vr. 202b. ; Râşid, **a.g.e.** , s.195.

⁷⁷ Sülâ'nin kuzeybatısında yer alan dağ. Bkz. el- Makhafî, **a.g.e.** , c. 2, s. 1524.

önceden istila ettiği yerlerin hepsini geri alarak buraların da ahalisini itaat ettirdikten sonra Sinan Paşa'nın azli haberi üzerine San'a'ya döndü⁷⁸.

1016 senesinin Cemaziyevvel ayında (Ağustos-Eylül 1607) Cafer Paşa Taiz'e ulaştı. Sinan Paşa da Cemaziyelahir ayının 23'ünde (15 Ekim 1607) Muha'ya gitmek üzere yola çıktı. Taiz'e yaklaştığında Cafer Paşa ile yüz yüze görüşmeyerek yazılı olarak haberleşmişlerdi. Sinan Paşa yolda hastalanmış ve Muha'ya ulaştığı Şaban ayının üçüncü günü burada vefat etmişti⁷⁹.

Cafer Paşa, Sinan Paşa'nın vefatı haberini alınca kethüdası Ömer'i Sinan Paşa'nın eşya ve emvalini alması için Muha'ya göndermiş, kethüda Ömer Sinan Paşa'nın oğlu Emir Mehmed ve onun kethüdası Zülfikar'ı da alarak Taiz'de bulunan Cafer Paşa'nın yanına götürmüştü⁸⁰. Konuyla ilgili olarak Cafer Paşa'ya gönderilen bir hükümde Yemen Eyaletinin Cafer Paşa'ya tevcih olunmasının ardından Sinan Paşa'nın Der-saâdete gitmek üzere Muha iskelesine gidip ardından vefat etmesi üzerine gemilere yüklenen eşya ve hazinenin telef olma olasılığından dolayı kabz edilip, İstanbul'a gönderilmek üzere Mısır'a ulaştırılması istenmiştir⁸¹.

Abdürrahim, Sinan Paşa'nın vefatını duyunca kendisinin isyanına Sinan Paşa'nın sebep olduğunu ileri sürmüştü ve Cafer Paşa'ya elçi göndererek barış talebinde bulunmuştu. Cafer Paşa bu talebe karşılık verince Abdürrahim barış fırsatıyla Kevkebân'a girerek askerini burada ikamet ettirdi. Cafer Paşa Taiz'den hareketle 15 Şevval 1016/ 2 Şubat 1608 tarihinde San'a'ya ulaştıktan sonra Emir Mehmed ve fakihlerden Emir Muhammed'i barış için Abdürrahim'in yanına gönderdi. Abdürrahim tarafından memnuniyetle karşılanan fakih, devlete itaat ile barış olunması ve fitnenin kalkması için geldiğini söyleyince Abdürrahim hiddetlendi ve bunun üzerine fakih ve beraberindekiler geri dönmek isteyince hepsi Abdürrahim tarafından Kevkebân'daki ağaçlara asıldı⁸².

⁷⁸ Rasid, **a.g.e.**, s.195-196.

⁷⁹ Râşid, **a.g.e.**, s.196.

⁸⁰ Râşid, **a.g.e.**, s.197. Râşid aynı zamanda bazı müelliflerin rivayetlerine göre Cafer Paşa'nın Sinan Paşa'nın malını alıkoymayıp, himaye için aldığını kaydeder. Ahbârü'l-Yemânî'de ise Sinan Paşa'nın malı ve hazinesinin Cafer Paşa tarafından kabz edildiği geçer. Hacı Ali, **a.g.e.**, vr.202b.

⁸¹ 24 Zilhicce 1016 /10 Nisan 1608 tarihli Cafer Paşa'ya gönderilen hüküm: **MD** 76, h. 96.

⁸² Râşid, **a.g.e.**, s. 198-199. ; Atıf Paşa, **a.g.e.**, s. 89-90.

Bu durumdan haberdar olan Cafer Paşa, kethüdası Ömer yönetiminde Abdürrahim üzerine asker gönderdi. Kethüda Ömer Kevkebân taraflarında Abdürrahim ve cemaati ile şiddetli çatışmalara girerek onları hezimete uğrattı. Abdürrahim'in yenilgisinden sonra Kevkebân muhafaza altına alındı ve çevresi de Osmanlı askeri tarafından geçirildi. Abdürrahim'in elinde sadece Zunûb, Hacce ve Mubîn kaldı. Sonradan 1018/1609-1610 senesinde Abdürrahim'in kardeşlerinden Muhammed b. Abdurrahman ve Ahmed b. Abdurrahman devlet tarafına geçerek ellerinde bulunan Şeref ve Mubîn bölgeleriyle buralardaki kaleleri de teslim etmişlerdi. Bu haber Abdürrahim'e ulaşınca o da aman dileyerek teslim olmak istediğini Emir Mehmed'e beyan etmiş ve San'a'ya getirilerek Dâru'l-Hamrâ zindanına gönderilmişti⁸³. 1019/1610'da merkezden Cafer Paşa'ya gelen ferman ile Abdürrahim'in Dersaadet'e gönderilmesi istenmiştir⁸⁴. Bu emir üzerine Abdürrahim Şaban 1020/Kasım 1611'de İstanbul'a sürgün edilmiştir⁸⁵.

Bu arada Sinan Paşa Yemen'den ayrıldıktan sonra Kasım tekrar isyan çıkardı. Cafer Paşa vilayete geldiğinde Kasım ve Abdürrahim'in isyanlarıyla karşılaştı. Bu karışıklıklar neticesinde barış yapmaya ihtiyaç duyuldu ve Cafer Paşa ile İmam Kasım arasında 1016 senesinin Zilhicce ayında(1608 Mart/Nisan) on senelik ateşkes anlaşması yapıldı⁸⁶. Buna göre Cafer Paşa İmam Kasım'ın kuzeydeki bazı bölgelerdeki (Ehnûm, 'Uzer, Vâde'a ve Hayme) hâkimiyetini tanıdı ve Kevkebân'da esir olan Kasım'ın oğlu Muhammed'in serbest bırakılmasını onayladı⁸⁷.

22 zilhicce 1017/29 Mart 1609 tarihli bir hükümde Cafer Paşa'nın Yemen vilayetinde eskisi gibi durması ve vilayette zuhur eden problemlerle ihtiyaçlarını İstanbul'a bildirmesi istenmektedir⁸⁸. Aynı tarihte gönderilen ardı ardına üç hükümde

⁸³ Râşid, **a.g.e.**, s. 199-201.; Atıf Paşa, **a.g.e.**, s. 90.

⁸⁴ Yemen Beylerbeyisi Cafer Paşa'ya gönderilen 29 Safer 1019/23 Mayıs 1610 tarihli hüküm: **MD**, 79, h. 199.

⁸⁵ Râşid, **a.g.e.**, s.202.; Sâlim, **a.g.e.**, s.378.

⁸⁶ Aslında İmam Kasım da Cafer Paşa'nın da uzun bir süre ateşkes yapmaya ihtiyacı vardı. Böylelikle her ikisi de kendi bölgelerindeki meseleleri halledebileceklerdi. İmam Kasım Osmanlı'dan çekinen ve dolayısıyla kendisine yardım konusunda tereddüt eden bazı kabileler üzerinde hâkimiyet kurabilecek ve onları kendi tarafına çekebilecekti. Bkz. Sâlim, **a.g.e.**, s. 379.

⁸⁷ Sâlim, **a.g.e.**, s.378-379.

⁸⁸ Yemen Beylerbeyisi Cafer Paşa'ya gönderilen 22 zilhicce 1017/29 mart 1609 tarihli hüküm: **MD**, 78, h. 821. Ayrıca 78 numaralı Mühimme Defterindeki tarih ve hüküm numaraları arasında bir tutarsızlık söz konusudur. MD 78 numaralı defterin bazı cüzleri kronolojik olarak baştan sona değil de

sırasıyla Mısır Beylerbeyinden önceden olduğu gibi Yemen'e, yardım olarak levazım veya kul göndermesi istenmiş⁸⁹,diğer hükümde Âsîâne'den Yemen'e gitmek üzere Mısır'a gelen Cafer Paşa'nın adamlarının burada ihtiyaçlarının görüldükten sonra vakit kaybettirilmeksizin Yemen'e gönderilmesi emredilmiş⁹⁰ son olarak yine İstanbul'dan Yemen'e gönderilen bu askerlerin Yemen taraflarına varınca buradaki bender ve iskelelerde eğlendirilmeden acil bir şekilde Yemen'e ulaştırılmaları istenmiştir⁹¹. Mevzu bahis hükümlerde de görüldüğü üzere muhtemelen Cafer Paşa'nın yardım isteğine İstanbul tarafından son derece önem verilmiş, bir kısım asker merkez tarafından Mısır'a gönderilmiş, Mısır Beylerbeyinin de takviyesi ile sözkonusu yardım ve levazım Yemen'e, Cafer Paşa'ya ulaştırılmaya çalışılmıştır.

1018/1609 senesinde Mısır Beylerbeyliğine gönderilen bir hükümde, Süveys'te bulunan ve Yemen'e gidip gelen iki pare geminin İstanbul'dan gönderilen Ali çavuş tarafından işe yarar adamlarla doldurularak acilen Yemen'e gönderilmesi buyrulmaktadır⁹². İstanbul'dan Mısır'a gönderilen Ali çavuş komutasında Mısır üzerinden Yemen'e gönderilen bu yardımın arka planı, neden gönderildiği veya ulaşıp ulaşmadığı hakkında elimizde maalesef yeterli bilgi yoktur. Ancak bu hüküm, merkezin Yemen'deki hadiselerden haberdar olduğunu ve müdahalede bulunduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Emir kethüda Ömer attan düşerek 1018/1609 senesinde vefat etti. Yerine defterdar Abdullah Çelebi tayin edildi. 1019/1610'da Cafer Paşa Kevkebân ve Amran'a gidip San'a'ya geri döndü. Çevredeki diğer isyanlar yüzünden Sa'de bölgesi kontrol edilememiş, uzun süredir Sa'de'de bulunan Emir Mehmed de Yemen'de bulunan Osmanlı idaresine başkaldırarak bağımsız bir konum elde etmek istemişti. Bunun üzerine Sa'de'ye Osmanlı askeri sevk edilmiş, Emir Mehmed

sondan başa doğru ciltlenmiştir. Bkz. Emel Soyer, “XVII. yy. Osmanlı Divan Bürokrasisi'ndeki Değişimlerin Bir Örneği Olarak Mühimme Defterleri”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007, s. 38.

⁸⁹Mısır Beylerbeyine gönderilen 22 Zilhicce 1017/29 Mart 1609 tarihli hüküm: **MD**, 78, h.822.

⁹⁰ Mısır Beylerbeyine gönderilen 22 Zilhicce 1017/29 Mart 1609 tarihli hüküm: **MD**, 78, h.823. ; Mısır valisi Mehmet Paşa'ya gönderilen 29 Safer 1019/23 Mayıs 1610 tarihli hüküm: **MD**, 79, h. 200.

⁹¹ Mısır Beylerbeyine gönderilen 22 Zilhicce 1017/29 Mart 1609 tarihli hüküm: **MD**, 78, h. 824.

⁹² Mısır Beylerbeyine gönderilen 8 Şaban 1018/6 Kasım 1609 tarihli hüküm: **MD**, 78, h. 200.

İstanbul'a gönderilmiş taraftarları da kaçıdığından Osmanlı kuvvetleri sorunsuz bir şekilde bölgeye girebilmişlerdi⁹³.

İstanbul'a gönderilen Sa'de Emiri Mehmed'in İstanbul'daki devlet ricali ile ilişkileri olduğu ve Cafer Paşa'nın Mehmed ile çatışmasının Yemen valiliğinden azlinin sebeplerinden biri olduğu söylenmektedir⁹⁴.

2. İbrahim Paşa'nın Yemen Valisi Olarak Tayini ve Vefâtı

Cafer Paşa 1021/1612 senesinde azlolunarak yerine Dergâh-ı âlî yeniçeri ağası olan İbrahim Paşa Yemen valisi olarak atandı. İbrahim Paşa Mısır üzerinden Süveyş'ten gemilerle Muha'ya ulaştı. Bu haber Cafer Paşa'ya ulaşınca Cafer Paşa San'a'dan ayrılmak üzere yola çıktı ve Taiz'e vardığında İbrahim Paşa ile buluştu. İbrahim Paşa hizmetine giren Abdullah Çelebi'yi serdar tayin ederek kendisinden önce San'a'ya gönderdi. Kendi de Taiz'den hareket edip Zemâr'a ulaşınca hastalandı ve San'a'ya varamadan 28 Cemaziyelevvel 1022/16 Temmuz 1613 tarihinde vefat etti⁹⁵.

3. Cafer Paşa'nın Tekrar Vali Oluşu

İbrahim Paşa'nın vefatından sonra henüz Yemen'den çıkmamış olan Cafer Paşa Zebid'den geri dönerek idareyi tekrar teslim aldı⁹⁶. 1023/1614'te Cafer Paşa'dan, İbrahim Paşa'nın muhallefatı ve geride kalan adamlarının sâlimen İstanbul'a gönderilmesi istenmiştir⁹⁷. Cafer Paşa'nın kethüdası Emir Abdullah Çelebi Yemen'de kalmak istediği için Cafer Paşa'nın rızası olmadan ondan ayrılarak

⁹³Yahya b. el-Hüseyn, **a.g.e.**, s.796; Râşid, **a.g.e.**, s.202. ; Atıf Paşa, **a.g.e.**, 91.; Sâlim, **a.g.e.**, s.379.

⁹⁴ Sâlim, **a.g.e.**, s.380. Sâlim bu bilgiyi dönemin tarihçilerinden olan Cermûzî'den nakleder.

⁹⁵Hacı Ali, **a.g.e.**, vr.203a. ; Râşid, **a.g.e.**, s. 203-104. ; Atıf Paşa, **a.g.e.**, s.9.

⁹⁶ Hacı Ali, **a.g.e.**, vr.203a. ; Ahmed Râşid'e göre İstanbul'dan 1022 senesinde sipahi askerlerin kumandasında gelen Süleyman Ağa ve İbrahim Paşa'nın kethüdası henüz Zebid'den çıkmamış olan Cafer Paşa'ya İbrahim Paşa'nın vefatını bildirmiş ve yeni vali gelene kadar kendisinin Zebid'den dönerek durumu kontrol altına almasını istemişlerdir. Bkz. Râşid, **a.g.e.**, s.205.

⁹⁷ Cafer Paşa'ya gönderilen 19 Ramazan 1023/23 Ekim 1614 tarihli hüküm: **MD**, 79, h. 710.

İbrahim Paşa'nın hizmetine girmişti⁹⁸. Cafer Paşa göreve geri döndüğünde Abdullah Çelebi'yi İbrahim Paşa'nın tayin ettiği gibi serdar olarak bırakacağını söylediye de Abdullah Çelebi geri dönmeye çekindi. Asker ve ümeradan bir kısmını yanına çekerek Cafer Paşa'nın azlolunmuş olduğunu ve kendisinin ümeranın da desteğiyle vali olduğunu Cafer Paşa'ya haber verdi⁹⁹.

Abdullah Çelebi San'a'nın kuzeyini kendi alıp Zemâr'dan Aden'e kadar olan yerleri de Cafer Paşa'ya bırakarak Yemen'i bölmek istedi. Ancak Cafer Paşa ile mücadelesinin ardından yakalanarak öldürüldü. İmam Kasım yeni vali geldiğinde Cafer Paşa ile yaptığı barış anlaşmasını yenilemek için bir elçi göndermiş, fakat İbrahim Paşa'nın vefat ettiğini öğrenmişti. Bu haberden sonra Kasım, Cafer Paşa'nın Abdullah Çelebi ile olan mücadelelerini ve bu karışıklıkları da fırsat bilerek tekrar isyan etti¹⁰⁰.

Abdullah Çelebi Sa'de'de bulunan emirleri ve askerleri San'a'ya getirmişti¹⁰¹. Böylece İmam Kasım Sa'de'nin ve kuzeydeki bazı bölgelerin boş olduğunu görünce Osmanlı tarafına karşı savaş ilan ederek buraları zapt etti. Kuzeydeki bazı kabilelerin de desteği ile Affâr¹⁰², Hacce gibi bölgeleri ele geçirdi. Cafer Paşa tekrar San'a'ya geldi ve İmam Kasım'ın eline geçen yerleri geri almak için asker hazırlatıp İmam'ın kuvvetleri üzerine sevk etti. İmam Kasım'ın oğlu Hasan Amrân¹⁰³, da kuşatıldıktan sonra esir alınarak San'a'daki Cafer Paşa'ya gönderildi ve Dâru'l-Hamrâ zindanında hapsedildi. Sa'de tekrar ele geçirildi. İmam Kasım barış talep ederek eski yerlerini geri almak istediye de Cafer Paşa bunu kabul etmedi. Cafer Paşa'nın azline kadar iki sene boyunca Osmanlı kuvvetleri ve Zeydî İmam'ın arasında meydana gelen mücadelelerde bazen Cafer Paşa bazen de İmam Kasım galip geldi¹⁰⁴.

⁹⁸ Sâlim, **a.g.e.**, s. 381.

⁹⁹ Râşid, **a.g.e.**, s. 205.

¹⁰⁰ Sâlim, **a.g.e.**, s.381-382.

¹⁰¹ Abdullah Çelebi Ahmed Râşid'e göre İmam Kasım ile anlaşıp Sa'de'de bulunan askerleri özellikle San'a'ya getirmişti. Bkz. Râşid, **a.g.e.**, s. 209.

¹⁰² San'a'nın kuzeybatısındaki Hacce'nin nahiyelerinden biridir. Bkz. Muhammed b. Ahmed el-Hacerî'l-Yemânî, **a.g.e.**, c. 2, s. 606.

¹⁰³ San'a'nın yaklaşık 50 km kuzeyinde yer almaktadır.

¹⁰⁴ Sâlim, **a.g.e.**, 382-384.

4. Mehmed Paşa Dönemi

Mısır'da beylerbeyi olan Hacı Mehmed Paşa 1025 senesinin Ramazan ayı başında (Eylül 1616) Yemen valisi olarak Ta'iz'e ulaştı. Cafer Paşa İstanbul'a gitmek üzere Ramazan ayının on birinci günü(22 Eylül 1616) San'a'dan ayrıldı¹⁰⁵.

Mehmed Paşa üç ay Ta'iz'de kaldıktan sonra San'a'ya gitmek üzere Zemâr'a ve oradan da gerekli barut ihtiyacının karşılandığı Yemen'deki tek kükürt madeni olan Cebel-i Kibrît'e¹⁰⁶ giderek, bu dağın muhafazası için bir kale yaptırdı ve buraya müstahfizanlar bırakarak kontrol altına aldı. Mehmed Paşa 20 Rebiülevvel 1026/28 Mart 1617 tarihinde¹⁰⁷ San'a'ya ulaştı¹⁰⁸.

İmam Kasım Mehmed Paşa'ya bir mektup yazarak Yemen'e gelişini kutlayan ve ateşkes istediğini bildiren bir mektup gönderdi. Mehmed Paşa da Yemen'e yeni geldiğini, buradaki durumu öğrenmeden ateşkes yapmayacağını belirtti. Cafer Paşa'nın İmam Kasım ile imzaladığı bir senelik anlaşmanın müddeti bitince, Mehmed Paşa Kasım üzerine savaş açtı¹⁰⁹. Çevresindeki emirler Mehmed Paşa'nın savaş ilan etmesine karşı çıkararak kabile reislerinin itaat altına alınmasının, askerlere maaşlarının ödenmesinin ve erzak depolanmasının gerekli olduğunu söylediler de, Paşa kararından dönmedi. Neticede İmam Kasım ile üç sene süren çatışmalardan sonra 1028/1619 yılında tekrar ateşkes yapıldı¹¹⁰. Bu sene ortaya çıkan kıtlıktan ve bazı mütegalibenin maaşlarının ödenememesinden dolayı taşkınlık yapmaları sebebiyle Mehmed Paşa İmam Kasım ile anlaşma yapmaya razı olmuştu. Anlaşmaya göre İmam'ın bu tarihe kadar zapt ettiği bölgeler hâkimiyeti altında kalacak, İmam Kasım'ın oğlu Hasan hariç, esir olanlar serbest bırakılacaktı. Anlaşmanın süresi on

¹⁰⁵ Râşid, **a.g.e.**, s. 217.; Yahya b. el-Hüseyn, Cafer Paşa'nın Yemen'den ayrılmadan önce vilayeti karışıklık içinde bırakmaktan korktuğu için İmam Kasım'a bir sene müddetiyle ateşkes yapmayı teklif ettiği, anlaşmaya göre İmamın kuzeydeki bölgelerin çoğunu ele geçirerek elindeki toprakları genişlettiği iddia etmektedir. Bkz. Yahya b. el-Hüseyn, **a.g.e.**, s.806. ; Sâlim, **a.g.e.**, s.383. ; Sâlim ve Yahya b. el-Hüseyn'in verdiği bu bilgiye karşılık Ahmed Râşid ateşkes isteyen tarafın İmam Kasım olduğunu kaydetmektedir. Bkz. Râşid, **a.g.e.**, s.217.

¹⁰⁶ Cebel-i Kibrît, Zemâr'ın 20 km doğusunda bulunur.

¹⁰⁷ Yahya b. el- Hüseyn Mehmed Paşa'nın San'a'ya gelişinin Safer ayında olduğunu belirtir. Bkz. Yahya b. el-Hüseyn, **a.g.e.**, s. 807.

¹⁰⁸ Râşid, **a.g.e.**, s. 218-219.

¹⁰⁹ Yahya b. el-Hüseyn, **a.g.e.**, s. 806-808. ; Sâlim, **a.g.e.**, s. 384.

¹¹⁰ Sâlim, **a.g.e.**, s. 384-385.

yıldı. Anlaşmadan sonra Osmanlı askerleri İmam'ın bölgelerinden çekildi ve her iki taraftan da esirler serbest bırakıldı¹¹¹.

İmam Kasım Mehmed Paşa ile anlaşma imzaladıktan on ay sonra 12 Rebiülevvel 1029/16 Şubat 1620 tarihinde vefat etti¹¹². İmam Kasım'ın vefatından sonra taraftarları toplanarak görüş birliği ile Kasım'ın en büyük oğlu Muhammed b. el-Kasım'ın imam olmasına biat ettiler. Böylece İmam Şerefeddîn'in ölümünden sonra oğullarının aralarında imamlık mücadelesi için meydana gelen çekişmeler Kasım'ın ölümünden sonra gerçekleşmedi. Zeydiler, Kasım'ın oğulları arasında iktidar mücadelesi olmadığı için bölünmediler. "Müeyyed" lakabını alan yeni imam, Mehmed Paşa ile babası döneminde yapılan anlaşmayı devam ettirmek istedi. Neticede Haydar Paşa'nın savaş ilan ettiği Muharrem 1036/Eylül-Ekim 1626 tarihine kadar 8 sene boyunca Yemen'de iki taraf arasındaki ateşkes devam etti. Bu süre zarfında her iki taraf da ateşkesten faydalanarak durumlarını düzeltmeye ve muhtemel bir çatışma için hazırlık yapmaya çalıştı¹¹³.

Mehmed Paşa *Ahbârü'l-Yemânî*'de her ne kadar tamahkâr biri olarak geçse de¹¹⁴ Sâlim, Yemenli vakanüvis 'Îsâ b. Lütfullah b. el-Mutahhar el-İmam Şerefeddîn Yahya'dan(ö.1048/1638) rivayetle onun adaleti tesis etmeye önem verdiğini, San'a'da mahalli yöneticileri, emirleri denetleme adına ahalinin şikâyetleri için bir meclis kurduğunu, imara önem vererek San'a surunu tamir ettirdiğini kaydetmektedir¹¹⁵.

5. Fazlı Paşa Dönemi

1031/1622 senesinde Asitane-i Saadette kaptan olan Fazlı Paşa'ya Yemen eyaleti valiliği tevcih edilmiş, Paşa Şaban ayında (Haziran-Temmuz 1622) San'a'ya ulaşmıştı. Mehmed Paşa azli haberini aldıktan sonra Fazlı Paşa'nın San'a'ya

¹¹¹ Râşid, **a.g.e.**, s.221.;Sâlim,**a.g.e.**,s. 385. ; Yahya b. el-Hüseyin, **a.g.e.**, s. 812-813.

¹¹² Sâlim, **a.g.e.** ,s.385. İmam Kasım'ın ölüm tarihi Ahmed Râşid 'in Tarih-i Yemen ve San'a adlı eserinde Rebiülevvelin on beşinci günü, Gâyetü'l-emânî'de ise Rebiülevvelin on dördüncü günü olarak geçmektedir.

¹¹³ Sâlim, **a.g.e.** ,s.385-386.

¹¹⁴ Hacı Ali, **a.g.e.** ,vr.203b.

¹¹⁵ Sâlim, **a.g.e.** ,s.388. 'Îsâ b. Lütfullah b. el-Mutahhar el-İmam Şerefeddîn Yahya'nın Rûh er-Rûh fimâ Hadese ba'de'l-Mieti't-tâsi' mine'l-Fiten ve'l-Fütûh adlı eseri.

gelmesinden önce yola çıkarak Mekke'ye gitmişti. Mehmed Paşa Mekke geldiğinde servetinin çokluğu dikkatleri üzerine çekmişti. Burada vefat etmiş, Mekke Şerifleri bütün eşyasını zapt ederek aralarında paylaşmışlardı¹¹⁶.

Cafer Paşa döneminde esir alınan ve Dâru'l-Hamrâ zindanında bulunan Hasan b. el-Kasım, Mehmed Paşa'nın San'a'dan ayrılışından sonra yeni vali gelmeden bulunduğu yerde bir tünel kazarak firar etti. Mehmed Paşa, Hasan'ın hareketlerini çok kısıtlamıyordu. Hasan b. el-Kasım Mehmed Paşa'nın azlinden sonra gelecek valinin nasıl davranacağını bilmediği için endişeye kapıldı ve kaçıma karar verdi. Hasan, vakanüvisin belirttiğine göre hanımı ve oğlu ile birlikte tutulmuştu. Yine kaçış hazırlıkları için bir at satın almış, dikkat çekmemek için de bunu yeni valiye takdim etmek istediği söylemiş ve bu sayede San'a'dan çıkabilmişti¹¹⁷. Hasan b. el-Kasım'ın Mehmed Paşa zamanında zindanda mahkûm hayatı yaşamadığını, San'a dışına çıkması yasaklanarak, kuvvetli bir komutan olduğu için kardeşi İmam Müeyyed'e destek olmasının önüne geçilmek istendiğini söylemek mümkündür.

Fazlı Paşa San'a'ya girdiğinde İmam Müeyyed'e alçakgönüllülikle barışın devam etmesini istediğini, Hasan b. el-Kasım kaçmasaydı zaten kendisinin onu serbest bırakacağını bildiren bir mektup gönderdi. Fazlı Paşa Hasan b. el-Kasım'ın San'a'da satın aldığı evin ücretini ve geriye kalan eşyalarını da kendisine gönderdi. Fazlı Paşa hayırla anılan, sadaka vermeyi seven, iyiliği emredip kötülüğü men eden, Yemen'de emniyeti ve huzuru sağlayan, döneminde toprakların verimliliğini artıran bir vali olarak görülüyordu¹¹⁸.

Fazlı Paşa kabilelerin isyanı karşısında Asitane'ye ve Mısır Beylerbeyliğine asker göndermeleri için birkaç kez arz göndererek Yeniçeri ve Mısır askerinin ulufelerinin Yemen vilayetinden karşılanmasını, itimat edilmez ise ulufeleri peşin gönderme yönünde teklifte bulduysa da bir karşılık verilmedi. Hacı Ali'ye göre Fazlı Paşa'ya karşılık verilmemesi, Sultan Ahmed'in vefatından sonra tahta çıkan Sultan Mustafa zamanında ihtilal olması, akabinde II. Osman'ın padişahlığı ve

¹¹⁶Yahya b. el-Hüseyn,**a.g.e.**,s.816.; Mehmed Paşa'nın Mekke Şerifleri tarafından zehirlenerek öldürüldüğü ifade ediliyor. Bkz. Hacı Ali,**a.g.e.**, vr. 204a.; Râşid,**a.g.e.**,s. 225.

¹¹⁷ Muhammed b.el-İsmail el-Kıbsî, **Et-Tâifü's-Seniyye fi Ahbâri'l-Memâliki'l-Yemeniyye**, thk. Ebû Hassân Hâlid Ebâzîd el-Ezru'î, San'a 2005, s. 322. Söz konusu müellifler için bkz. Muhammed b.el-İsmail el-Kıbsî,**a.g.e.**,s. 322.; Yahya b. el-Hüseyn,**a.g.e.**,s. 816.

¹¹⁸ el-Kıbsî,**a.g.e.**,s. 323-326.

tahttan indirilmesi ile karışıklıkların zuhur etmesi, kul taifesinin zorbalıkları ve sorunları gibi nedenlerden kaynaklanıyordu. Yine ona göre Yemen unutulmuş, Fazlı Paşa da merkezdeki bu karışıklığı duyunca zaten yardımdan ümidini kesip, çaresizce hoşgörü ve istimalet ile Yemenlilerle iyi geçinmek zorunda kalmıştı¹¹⁹. 1033 senesinde azledildiği ve Cafer Paşa'nın hazinedarı olan Haydar Paşa'nın vali olduğu haberini alan Fazlı Paşa, isyan eden kabileler üzerine sefer bahanesiyle San'a'da emir Kânî Çelebi'yi kaim-i makâm olarak bıraktıktan sonra bütün eşyası ve tevabii ile ve yeni vali gelene kadar idareyi Ta'iz hâkimi olan Sinan Paşa'nın oğlu emir Mehmed'e bırakarak Ebû Arîş limanı yoluyla Yemen'den çıkmaya teşebbüs etmiş, ancak burada vefat etmişti. Fazlı Paşa'nın vefatını öğrenen Kânî Çelebi, Emir Mehmed b. Sinan'ı iki yüz nefer ile birlikte Fazlı Paşa'nın muhalifatını teslim alması için Ebû Arîş'e gönderdi¹²⁰. Emir Mehmed, Fazlı Paşa'nın kethüdasına, kâtip ve ağaların olduğu tevabiine Yemen'den çıkmadan yetişip, merhum Paşa'nın malını kabzederek kethüda, kâtip ve ağalara da zincir vurarak onları bu şekilde dolaştırdı. San'a'da bulunan Kânî Bey Emir Mehmed'in bu tasarrufuna tepki göstererek bu hareketinin hazm olunamayacağını bildiren bir mektup gönderdi ise de Emir Mehmed bu mektuba tehdit ile karşılık vermişti¹²¹.

6. Haydar Paşa Dönemi

Yeni Yemen valisi olan Haydar Paşa, İstanbul'dan Mısır'a gelerek burada mühimmat ve levazımat tedariki için birkaç gün kalmış, Harputlu Süleyman adında bir tüccarı devletten gelen emir ve haberleri kendisine bildirsün diye kethüdası olarak Mısır'da bırakmış ve Süveyş limanından gemilerle önce Cidde'ye buradan da Yemen tarafına yönelmişti¹²². Muha iskelesine vardığında kendisini karşılamaya gelen Sinan Paşa'nın oğlu Emir Mehmed'i öldürdüğü ifade edilmektedir¹²³.

¹¹⁹ Hacı Ali, **a.g.e.** , vr. 205a.

¹²⁰ Hacı Ali, **a.g.e.** , vr. 205a-205b. ; Yahya b. el-Hüseyn, **a.g.e.**,s. 818.

¹²¹ Hacı Ali, **a.g.e.** , vr. 205b.

¹²² Hacı Ali, **a.g.e.** , vr. 206a.

¹²³ Yahya b. el-Hüseyn, **a.g.e.** , s. 818. ; Sâlim, **a.g.e.** , s. 393. ; Râşid, **a.g.e.** , s.229. Haydar Paşa'nın Emir Mehmed'i öldürme sebebi olarak Yahya b. Hüseyin ve Sâlim'in belirttiğine göre Haydar Paşa askerlerin Emir Mehmed'e yöneldiğini görmüş ve onun etrafında toplanmalarından korkmuştu. Ancak Hacı Ali durumu çok daha ayrıntılı olarak şöyle anlatır: Emir Mehmed'in Yemen hâkimiyeti sevdasına düşmüş, Haydar Paşa'nın Yemen'e geldiğinde onu tuzağa düşürüp askerleriyle saldırıp

Sâlim'e göre Emir Mehmed'in öldürülmesi Osmanlılar'ın Yemen'deki durumunu daha da kötüleştirmişti. Çünkü Mehmed, Yemen'deki durumu gayet iyi biliyordu. Haydar Paşa vali olarak pek görevini yapmıyor, onun işlerini daha ziyade emirler yapıyorlardı¹²⁴.

Haydar Paşa Yemen taraflarına ulaştığında İmam Müeyyed'e Hacı Mehmed döneminde yapılan ateşkesin devam etmesi için bir mektup gönderdi. İmam da çıkarlarına uygun bulduğu için bu teklifi kabul etti¹²⁵.

Haydar Paşa tarafından İmam Müeyyed'in saygı duyduğu, âlim ve fakih olan bir şahıs öldürülünce İmam Müeyyed Haydar Paşa'ya mektup yazarak, haksız yere fakihi öldürdüğü için diyet istedi. Haydar Paşa durumu inkâr etti ve bu mektuplaşma birkaç kez devam etti. Bu sırada İmam kardeşlerini topladı ve şeyhlerden ve kabilelerden de destek alarak anlaşmayı bozup savaşma konusunda ittifak ettiler. Böylece Muharrem 1036/ Eylül-Ekim 1626'da iki taraf arasındaki anlaşma bozulmuş oldu. İmam Müeyyed Haydar Paşa'ya gönderdiği son mektubun cevabını alana kadar savaşı başlatmadı ancak gelen cevap onu tatmin etmeyince anlaşmayı bozarak taarruza geçti¹²⁶. Hacı Ali'ye göre anlaşma bozulunca savaş ilanı için Yemen'deki âdete göre dağların başında ateşler yakılmış, bir gece içinde ahali durumdan haberdar

öldürmeyi planlayarak, Haydar Paşa'nın geleceği Bik'a benderinde askerleriyle pusuya yatmışlardı. Ancak Haydar Paşa'nın gemisi Yemen sahiline mukabil gelince geceleyin bir kayıkta üç kişinin gemiye yanaşıp içlerinden biri Paşa ile görüştüktan sonra geri dönmüşlerdi. Bu olaydan sonra Bik'a limanına çıkılacağına, Haydar Paşa'nın demir almasıyla kimse haberdar olmadan Muha iskelesine çıkmışlardı. Haydar Paşa'nın Muha'ya geldiğini duyan beyler gelip Paşa ile görüşmüşler, ancak Emir Mehmed hemen gelmemiş ve Haydar Paşa buradan ayrılacağı sırada gelip onunla görüşmüştü. Buna rağmen Paşa ona ne ceza verdi ne de azarladı. Fazlı Paşa'nın adamlarının başına gelenleri duymuş olacak ki Emir Mehmed'in konağına bir adam gönderip onları serbest bırakmasını istedi. Emir Mehmed Fazlı Paşa'nın adamlarını yalınayak, zincire vurulu halde hapisten çıkararak öylece Haydar Paşa'nın huzuruna gönderdi. Durumlarını gören Haydar Paşa çok üzülse de babası Sinan Paşa hatırına oğlu Mehmed'e bir ceza vermedi. Ona Sa'de sancağını vererek yanından uzaklaştırmak istedi. Fakat Emir Mehmed bunu da kabul etmeyerek, adamlarını toplayıp San'a'ya doğru gitmeye kalkıştı. Sonunda Haydar Paşa bu hareketleri karşısında Emir Mehmed'i zincire vurdu ve katli ferman olundu. Fazlı Paşa'nın eziyet ettiği adamlarının önüne çıkarılan Emir Mehmed içlerinden biri tarafından cellada gerek kalmadan öldürüldü. Bkz. **Ahbâru'l-Yemânî**, vr. 205b, 206a-207a. Yine, Sinan Paşa'nın oğlunun öldürülmesi çok tepki toplamış, hatta bu sebepten dolayı İmam'ın (İmam Müeyyed) ortaya çıktığı ve Yemen'in elden gittiği iddia edilmiştir. Hacı Ali, Sinanzade Mehmed'in öldürülmesini haklı çıkararak fitne ve ihtilal çıkaran bu şahsın öldürülmesinin gerektiği ve Haydar Paşa'nın onu katlettiğinden dolayı sevap kazanmasının ümit edildiğini ifade etmektedir. Bkz. **Ahbâru'l-Yemânî**, vr. 207a.

¹²⁴ Bkz. Sâlim, **a.g.e.**, s. 393.

¹²⁵ Yahya b. el-Hüseyn, **a.g.e.**, s. 818.

¹²⁶ Yahya b. el-Hüseyn, **a.g.e.**, s. 818. ; Sâlim, **a.g.e.**, s. 394.

edilmişti¹²⁷. İmam'ın askerleri Zâhir, 'Affâr, Hacce gibi bölgeleri istila ettiler. Böylece İmam San'a'nın kuzeyindeki birçok bölgeyi ele geçirdi. Amrân, Süla', Kevkebân, Tihâme'nin birçok yeri ve San'a Osmanlı muhafazası altında kaldı. Asîr¹²⁸ bölgesindeki Sabyâ ve Câzân¹²⁹ halkı da imama tabii olmuş fakat mahalli idareci olarak kalmak istemişlerdi. İmam da bu durumu kabul etmişti. San'a'nın doğusundaki Cevf de imamın itaati altına girdi. Türk asıllı olan Zemâr emiri İmam Müeyyed'in tarafına geçerek Osmanlı Devleti Yemen'den ayrıldıktan sonra bile burada hâkim olarak kalmıştı¹³⁰.

Osmanlı idaresinde kalan yerler ve kalelere önceden tedbir olarak tahıl gönderilmemiş, İmam da bu bölgelerin yollarını keserek gıda girişini engellemiş ve böylelikle bazı kaleleri teslim alabilmişti¹³¹. 1036 yılının Recep ayında/1627 Mart-Nisan'da İmam Müeyyed ve kardeşleri San'a'yı kuşattılar. San'a'nın biraz dışındaki Hadde mevkiinde konuşlandıktan sonra şehri dört taraftan kuşatarak erzak girişini de yasakladılar¹³². Haydar Paşa bu durum karşısında İmam Müeyyed'e mektup yazarak San'a'dan selamete çıkmak için anlaşma teklifinde bulundu. Bu mektup İmam Müeyyed'in kardeşi Hasan b. el-Kasım'ın eline geçti. Hasan İmam Müeyyed'e haber vermeden kendisi Haydar Paşa'nın herhangi bir şart koşmaksızın San'a'dan çıkabileceğini söyledi. Bu cevap karşısında Haydar Paşa askerleri toplayarak sebat göstermeleri için teşvikte bulundu ve onları cesaretlendirdi. Osmanlı askerleri San'a'nın dışına çıkarak imamın ordusuyla birkaç kez savaştı ve her iki taraftan da zayıflar oldu. San'a'da muhasaradan dolayı fiyatlar arttı. Halk Haydar Paşa'dan izin isteyerek şehri terk etti ve başka şehirlere dağıldı¹³³.

7. Ahmed Paşa'nın Yemen Valisi Olarak Atanması ve Katli

Haydar Paşa iki sene kadar Yemen'de vali olarak kaldıktan sonra azledilmiş, 1036/1626-1627 senesinde yerine önceden Habeş Beylerbeyi olarak görev yapmış

¹²⁷ Hacı Ali, **a.g.e.**, vr. 207b.

¹²⁸ Suudi Arabistan'ın güneybatısı, Yemen'in kuzeybatısında bulunan bölge.

¹²⁹ Kızıldeniz'e kıyısı olan ve Suudi Arabistan'a ait Sabyâ bölgesinde bulunan liman şehri. Bkz. Muhammed b. Ahmed el-Hacerî'l-Yemânî, **a.g.e.**, c.1, s. 171.

¹³⁰ Yahya b. el-Hüseyin, **a.g.e.**, s. 819-820.; Sâlim,**a.g.e.**,s. 392-395.; Râşid,**a.g.e.**, 230-232.

¹³¹ Râşid,**a.g.e.**,s. 232.

¹³² Râşid, **a.g.e.**, s.236-237.

¹³³ Sâlim, **a.g.e.**, s. 395. ; Yahyâ b. el-Hüseyin, **a.g.e.**, s. 824-825.

olan Ahmed Paşa tayin edilmişti¹³⁴. Ahmed Paşa aynı sene Yemen'e gitmek üzere Mısır'a gelmiş, bu sırada Mısır Beylerbeyi Bayram Paşa'dan şikâyetçi olan emirler de Ahmed Paşa'ya yakınlık duyarak Mısır valisi olmasını istemişlerdi. Bayram Paşa'da bu durum karşısında huzursuz olmuş, biran evvel Ahmed Paşa'yı Süveyş'ten yolcu etmeden önce bir miktar borç istemiş fakat Ahmed Paşa olumlu cevap vermemişti. Naima'ya göre bu olay karşısında Ahmed Paşa'ya kızan Bayram Paşa, Mekke Şerifine bir name göndererek Ahmed Paşa'nın katledilmesini istemiş, Şerif de Ahmed Paşa'nın içinde olduğu geminin kaptanına durumu ileterek onu, "Ahmed Paşa'yı Yemen'e sağ ihrâc etmeyesin" şeklinde tembihlemişti. Kaptan gemiyi mercan kayalıklarına çarptırarak gemiyi batırmış, içinde olanlar ve Ahmed Paşa kurtulmuş ancak Ahmed Paşa'nın bütün eşyası batmıştı. Ahmed Paşa kaptanı katlettirmek isteyince kaptan da Mekke Şerifinin mektubunu göstermiş, bunun üzerine durumu İstanbul'a bildiren Ahmed Paşa Şerifi azlettirmiş, fakat yeni gelen Şerif, sabık Şerifin vesilesiyle Ahmed Paşa'yı bir ziyafette zehirleyerek öldürmüştü¹³⁵.

8. Habeş Valisi Aydın Paşa'nın Yemen'e Gönderilmesi

Yemen valiliğinden azledildiği Mısır'da bıraktığı Süleyman tarafından kendisine haber verilince, Haydar Paşa ordu hazırlaması için bin adama yüz bin kuruş ve bir o kadar da masraflar için gerekli olan meblağı vermeyi ihmal edip, gelecek olan vali bu mikdarı tedarik etsin diye düşünmüştü. Ancak Haydar Paşa bu yeni vali Ahmed Paşa'nın ölümü ile zor durumda kalmıştı¹³⁶. Ahmed Paşa'nın vefat haberi Mısır'a ulaştıktan sonra, Mısır Beylerbeyi Bayram Paşa o sırada Habeş Beylerbeyi olan Aydın¹³⁷ Paşa'yı mîr-i mîrân olarak Yemen'e gönderdi. Yemen'e asker ve mühimmat yardımı gerektiğinden Bayram Paşa, Aydın Paşa'nın Yemen'e yakın olan Sevvakîn limanından kolaylıkla Yemen'e geçip müdahale edebileceğini

¹³⁴ Yahya b. el-Hüseyin Ahmed Paşa'nın bin beş yüz nefer ile birlikte Mısır'dan yola çıktığını, ancak denizde bunların boğulduğunu ve geriye sadece kırk nefer kaldığını, Ahmed Paşa'nın da Cidde'ye vardığında burada vefat ettiğini kaydeder. Ayrıca Ahmed Paşa'nın Yemen'e atıldığı tarih olarak 1037'yi verir. Bkz. Yahya b. el-Hüseyin, **a.g.e.**, s. 828.

¹³⁵ Mustafa Naima, **Tarih-i Naima: Ravzatü'l-Hüseyin fi Hülâsati Ahbâri'l-Hafikeyn**, haz. Mehmet İpşirli, Ankara 2007, s. 617.

¹³⁶ Hacı Ali, **a.g.e.**, vr. 207b-208a.

¹³⁷ Bazı Yemen tarihlerinde Âbidîn Paşa olarak geçiyor. Bkz Yahya b. el-Hüseyin, **a.g.e.**, s.828. ; el-Kibî, **a.g.e.**, s. 332.

düşünmüş ve vali olarak onu Yemen'e atamıştı. Mısır'dan Habeş'teki Aydın Paşa'ya haber verilmiş, Aydın Paşa da mevcut bulunan üç yüz kadar asker ve iki kıta gemi ile Sevvakîn'den yola çıkarak 1037/1627-1628 senesinde Muha'ya ulaşmıştı¹³⁸. Fakat Aydın Paşa geldikten sonra Hasan b. el-Kasım Muha'yı kuşattığı için buradan çıkamamıştı¹³⁹. Taiz, Cemaziyelahir 1037/Şubat-Mart 1628 tarihinde İmam tarafından kuşatıldı. Kuşatma yedi ay kadar sürdü. 1038/1628 senesinin başlarında Aydın Paşa Taiz'e beş yüz nefer gönderdiyse de Hasan b.el-Kasım tarafından etrafi sarılan Osmanlı askerleri esir alınarak katledilmişti¹⁴⁰.

San'a iki sene kuşatma altında kalmış, şehre giriş çıkış yolları kesildiğinden yiyecek konusunda sıkıntı yaşanmıştı. Zaten bu süre zarfında birçok kez İmamın askerleriyle Osmanlı askerleri çatışmış, bir neticeye varılamamıştı. Merkezden yardım için gelen Ahmed Paşa'nın daha Yemen'e varamadan vefat etmesi; akabinde Habeş valisi Aydın Paşa'nın da Haydar Paşa'nın Muha benderinden tahsil edip bir miktarını borçları ödemek, bir miktarını da devlete göndermek üzere hazırladığı para ve değerli eşyaları gördüğünde ele geçirmesi ve Hacı Ali'nin deyimiyle yüz yıl ömrü olsa göremeyeceği kadar mal yüzünden Yemen'deki meseleleri unutması ve kendisine yardım etmesi için gelenleri de duymazlıktan gelmesi¹⁴¹ neticede Haydar Paşa'ya hiçbir yardımın ulaşamaması sonucunda Haydar Paşa daha fazla dayanamamış, 9 Recep 1038/4 Mart 1629 tarihinde İmamdan aman dilemek zorunda kalmıştı¹⁴².

Haydar Paşa San'a'da muhasara altında iken, İmam Muha'yı da kuşatmış ve burada bulunan Aydın Paşa, Haydar Paşa'ya haber göndererek eğer on güne kadar Hasan b. el-Kasım'ın Muha üzerinden çekilmesi için bir şey yapmazsa daha fazla burada kalamayıp gemilerle kaçmak zorunda kalacaklarını, Muha İmamın eline geçerse Mısır'dan yardım geldiğinde dahi gemilerin yanaşıp vilayete giremeyeceğini bildirmişti. Böylece Haydar Paşa'nın talebiyle İmam ile ateşkes yapıldı ve Haydar Paşa Hasan b. el-Kasım'a bir elçi gönderip Muha'dan çekilmesini istedi. Muha'dan

¹³⁸ Hacı Ali, **a.g.e.**, vr. 208b.

¹³⁹ Sâlim, **a.g.e.**, s. 399.

¹⁴⁰ Râşid, **a.g.e.**, s. 234.

¹⁴¹ Hacı Ali, **a.g.e.**, vr. 208b-209a.

¹⁴² Râşid, **a.g.e.**, s. 241.

çekilen Hasan Yerim¹⁴³'e geçti. Ardından San'a yolunu tamamen kesti. Bundan dolayı sahildeki bölgelerle San'a'nın haberleşmesi mümkün olmadı¹⁴⁴.

San'a'nın kuşatma altında olduğu, şehrin dışarı ile bağlantısının kesildiği, içeridekilerin yiyeceksiz ve cephanesiz kaldığı bu süreçte; Harputlu Süleyman Mısır'dan Bayram Paşa'nın azlolunduğunu, Yemen tarafına hiç asker ve yardım gönderilme ihtimalinin olmadığını, Haydar Paşa'nın boşuna çaba harcamamasını ve gerekeni yapmasını, Saltanat-ı Osmâniye tarafından Yemen'in unutulduğunu ifade eden bir mektup yazarak Haydar Paşa'ya göndermişti. Ancak mektubu götüren şahıs Zeydiler tarafından yakalanmış ve elindeki mektupla birlikte Hasan b. el-Kasım'a götürülmüştü. Mektupta yazılanlara vakıf olan Hasan Yemen'i tamamen istila etme konusunda ümitlenmişti¹⁴⁵.

9. Haydar Paşa'nın San'a'dan Ayrılışı

Yahya b. el-Hüseyin, Haydar Paşa'nın 1037/1627-1628 senesinde ateşkes istediğini ve beş ay boyunca görüşmelerin devam ettiğini, 1038/1628-1629 senesinde de anlaşmanın tamamlandığını belirtmektedir. Yukarıda bahsi geçen ateşkes anlaşması bu olsa gerektir. Anlaşmaya göre Haydar Paşa San'a'daki rehineleri serbest bırakmıştı. Haydar Paşa bütün hazinesini konağındaki Hasan Efendi gözetiminde bırakmış ve San'a'dan 9 Recep 1038 / 4 Mart 1629 tarihinde Zebid'e doğru yola çıkarak şehri İmama terk etmiştir. İmam, oğlu Yahya'yı ve adamlarından bir grubu bazı kabilelerin Haydar Paşa'ya yolda sıkıntı vermemeleri için onunla beraber gönderdi. Yahya b. el-Müeyyed daha sonra San'a'ya babası tarafından emir olarak görevlendirilecekti. Haydar Paşa San'a'dan çıktıktan sonra Hasan b.el-Kasım Recep ayının 27'sinde San'a'ya girerek Hasan Paşa bostanında konakladı¹⁴⁶. Şevval 1038 /Mayıs-Haziran 1629 tarihinde Hasan, Taiz şehrini fethetti. Burada mahsur bulunan Ali paşa'yı ve diğer beş ağayı da esir alarak İmam'ın huzuruna gönderdi¹⁴⁷. Taiz'de görevlendirilen askerlerin bir kısmı Taiz, bir kısmı da Kahire ahalisinden

¹⁴³ Yerim, San'a'nın güneyinde Zemâr ve İbb arasında bulunur.

¹⁴⁴ Hacı Ali, **a.g.e.**,vr. 209a. Râşid, **a.g.e.**,s .244-245. Ahmed Râşid bu bölümü “*Ahbâru'l-Yemânî*”den almış olsa gerektir.

¹⁴⁵ Hacı Ali,**a.g.e.**,vr.209a-209b.

¹⁴⁶ Râşid, **a.g.e.**, s. 241.

¹⁴⁷ Yahya b. el-Hüseyin,**a.g.e.**,s.829-830.

yani Mısır'dan Yemen'e gelen askerlerdi¹⁴⁸. Bu askerlerin maaşlarına sarf olunmak üzere Tihâme'den Aydın Paşa tarafından hazine gönderilmiş, bununla Taiz ahalisinin maaşları ödenmiş ve fakat Kahire ahalisinin maaşları verilmemişti. Kahire ahalisi maaşlarının verilmemesinden dolayı Hasan b. el-Kasım tarafına geçmişti¹⁴⁹.

Haydar Paşa Zebid'e ulaştığında Zebid'deki ashabı onu alıkoydu ve yakalayıp Kamarân adasında Kansu Paşa'nın gelişine kadar hapsedtiler¹⁵⁰.

Haydar Paşa Yemen'e geldikten sonra İmam Müeyyed'in ashabından fakih bir zatı öldürmesi ve akabinde imam Müeyyed'in talep ettiği diyeti ödememesi, bazı kabilelerin İmama destek vermelerine sebep olarak onları isyana teşvik etmiştir. Haydar Paşa'nın bu tavrı dirayetsizlik olarak yorumlanmıştır¹⁵¹. Bu husus yüzünden Fazlı Paşa döneminde yapılmış olan anlaşma bozulmuş, İmam Osmanlı yönetimine başkaldırarak askerlerini belirli mahallere sevk etmiş iken, Haydar Paşa'nın elinde bulunan askerleri çeşitli mekanlara dağıtması, kalelerdeki ve diğer sancaklardaki askerlere gıda göndermemesi Yemen'de başarısız olmasında önemli etkenler olarak addedilmiştir. Râşid, Haydar Paşa'nın bu tavrı ile ilgili olarak; askerî anlamda yeterli olsaydı, askerini dağıtmayıp toplu bulundurarak İmamın askerlerinden en kalabalık gurubun üzerine topyekûn saldırarak bozguna uğratsaydı, diğer isyan grupları da sayıları az olduğu için fazla kuvvete gerek kalmadan mağlup edilebilecekti şeklinde görüş ileri sürmektedir. Böylelikle San'a'nın İmama teslim edilmesinin birinci sebebi olarak Haydar Paşa'nın dirayetsizliğini ve tedbirsizliğini zikretmektedir¹⁵². Buna rağmen Hacı Ali, Haydar Paşa'nın göreve geldiği tarihten itibaren iki sene boyunca oldukça iyi bir idareci olduğunu, borcu olduğu ve ödeyebilmek için bütün kuvvetini mal tahsil etmeye sarf ettiğini, Sa'a'nın letafetine kapılıp çoğu gününü Ravza denilen

¹⁴⁸XVI. yüzyılın ortalarında devletin güneyinde fethedilen Yemen ve Habeş bölgelerinde, mahalli veya harici sıkıntıları giderebilmek için buralara yeterli miktarda asker tayini gerekiyordu. Bu bölgelere en yakın ve uygun mevkide olan Mısır'dan zaman zaman asker cemaatlerinden bir miktarı teçizat ve mühimmatlarıyla bu taraflara gönderilmiştir. Ayrıca Yemen'e giden Mısır askerlerinin mevacibleri Mısır hazinesinden, Habeş'e giden askerlerin mevacib ve mühimmatları Habeş hazinesinden ödenmiştir. XVII. asırda da Mısır askeri civar eyaletlerde isyanlar vuku bulduğunda İstanbul'dan fermanla bu taraflara gönderilirdi. Bkz. Seyyid Muhammed es-Seyyid, "Osmanlı Askeriyesinde ve Askerî Tarihinde Mısır'ın Yeri" **Türkler**, c. X, Ankara 2002, s. 167-168.

¹⁴⁹ Râşid, **a.g.e.**, s. 241-242.

¹⁵⁰ Yahya b. el-Hüseyin, **a.g.e.**, s.831. Ahmed Râşid, Haydar Paşa'nın 1039 senesinde Aydın Paşa tarafından Kamarân adasına gönderildiğini ifade etmektedir. Bkz. Râşid, **a.g.e.**, s. 242.

¹⁵¹ Râşid, **a.g.e.**, s. 242. ; Sâlim, **a.g.e.**, s.393.

¹⁵² Râşid, **a.g.e.**, s.242-243.

bahçelerde zevk içinde geçirdiğini kaydeder. Hacı Ali ayrıca Haydar Paşa'nın, Ahmed Paşa'ya Yemen vilayetinin verildiği haberini aldığı anda yukarıda bahsedildiği üzere ordu hazırlamayı ihmal ettiğini, Ahmed Paşa'nın vefatından sonra bunun için çaba sarf ettiyse de artık geç kalındığını, İmamın askerlerinin kuvvet bulduğunu eklemektedir¹⁵³.

B- İmam Kasım'ın isyanı

1006/1597 yılında Kasım b. Muhammed¹⁵⁴ Yemen'in el-Kara bölgesinde¹⁵⁵ imamlığını ilan etmiştir. bu haberi aldığı anda Ravza'da bulunan Hasan Paşa, derhal San'a'ya dönmüştür¹⁵⁶.

Kasım'ın bu daveti başlangıçta gizli idi. Ulemanın ve kabile reislerinin fikirlerini alarak kabilelerin desteklerini almaya çalıştı. Kasım'ın imamlık iddiası ve etrafında destekçi toplama çabası Osmanlı idaresi tarafından endişe ile karşılanmış, Kasım ve yandaşları yakalanmak istenmişti. Kasım kaçarak saklanmayı başardı ve bir müddet kuzey bölgelerde saklanmayı sürdürdü. Bu süre zarfında fıkıh ve tefsir alanında çok sayıda kitap telif etti¹⁵⁷.

Kasım Yemen'in çeşitli bölgelerinde gezerek hutbelerle, mektuplarla imâmet ilanını yaymaya çalıştı. Özellikle camilerde verdiği hutbelerle daha geniş gruplara ulaşmayı hedefledi. Bu hutbelerde Osmanlı idaresi aleyhinde sözler sarf ederek halkın tepkisini çekmeye çalıştı. Hatta bir hutbesinde Yemen'deki Osmanlı idaresi hakkındaki memnuniyetsizliklerini sıralayarak Yemenlileri "cihad" etmeye çağırıyordu¹⁵⁸. Kasım, bu şekilde isyanının zeminini hazırlıyordu. Ne var ki başlangıçta Yemenliler Osmanlılar'dan çekindikleri için Kasım'a destek olmakta

¹⁵³ Hacı Ali, **a.g.e.** ,vr.209a.

¹⁵⁴ İmam Kasım'ın künyesi için bkz. Yahya b. el-Hüseyin, **a.g.e.** , s.770.

¹⁵⁵ Sa'de'nin güneyindeki eş-Şeref bölgesindeki köylerden biri.

¹⁵⁶ Yahya b. el-Hüseyin, **a.g.e.** , s.770.

¹⁵⁷ Amet el-Melik İsmail Kasım es-Sevr, **Binâu'd-Devleti'l-Kâsimiyye fi'l-Yemen: Fî Ahdi'l-Müeyyed Muhammed b. el-Kasım (990-1054/1582-1644) me'a Tahkîki Mahtûti'l-Cevhereti'l-Münîra fi Cümel min uyûni's-Sîret li'l-Müerrih el-Mutahhar b. Muhammed el-Cermûzi**, San'a 2007, c.I, s.19.

¹⁵⁸ Sâlim, **a.g.e.** , s358-359. ; Amet el-Melik, **a.g.e.** , s.19.

tereddüt ettiler. Kasım ilk dönem çevresinden destek göremeyince ve kabileleri itaat altına almakta zorlukluklar yaşayınca Yemen’i terk etmeyi dahi düşünmüştü¹⁵⁹.

Şerefeddîn ailesi de başlangıçta Osmanlı saflarında yer alırken¹⁶⁰ bu aileye mensup emir Abdurrahîm b. Abdurrahman ve bazı kimselerin yakalanıp İstanbul’a sürülmesinin ardından aileden geriye kalanlar İmam Kasım’ın kuvvetlerine katılmışlardır¹⁶¹.

Sinan Paşa Kasım ile ateşkes imzalamak istemiş, ancak Mehmed Paşa zamanında on yıllık bir ateşkes anlaşması imzalanmıştı. Buna göre kuzey bölgeler Kasım’a bırakıldı¹⁶². İmam Kasım anlaşmanın ikinci senesi vefat etti. Ölmeden önce artık hâkimiyeti halk tarafından tanınıyordu. Yemenliler ve Osmanlı idaresi tarafından meşrulaşmıştı. İmam Kasım’ın ardından oğulları arasında hilafet konusunda bir mücadele olmadı. Büyük oğlu Muhammed b. el-Kasım babasının yerini alarak, “Müeyyed” lakabını aldı. Müeyyed İmam olduktan sonra Mehmed Paşa ile babası arasındaki barışı onayladı¹⁶³.

Yemen tarihçisi Cermûzî, İmam Kasım’ın biyografisi niteliğindeki eserinde Kasım’ın isyanını dört merhalede gerçekleştirdiğini ifade etmektedir. Bu merhalelerden ilkinde Kasım Şehâre dağından çıkıp kendine taraftar toplamak için Barat’a gitmiş, ikincisinde Barat’tan da çıkarak önce Sinan sonra Cafer Paşa ile anlaşma imzalamış, üçüncü aşamada İbrahim Paşa’nın ölümünden sonra Cafer

¹⁵⁹ Sâlim, **a.g.e.**, s. 358. ; Serjeant-Lewcock, **a.g.e.**, s.72.

¹⁶⁰ Şerefeddîn ailesi Kasım’ın İmam olmasını istemediği, imamlığın kendi sülalelerinden devam etmesini istedikleri için Osmanlıların yanında yer almışlardı. Ancak sonradan saf değiştirmeleri İmam Kasım’ın isyanında başarılı olmasının önemli faktörlerinden biridir. bkz. Sâlim, **a.g.e.**, s.339.

¹⁶¹ Amet el-Melik, **a.g.e.**, s. 20.; İstanbul’a sürülen Şerefeddîn ailesine mensup Abdullah ve Lütfullah isimli şahısların 1010/1601-1602 tarihinde Yedikule hapishanesinde vefat ettiği ve Lütfullah’ın İstanbul’daki Cariyesinden Mehmed isimli bir oğlu olduğu, vefatından sonra devletten oğluna maaş bağlandığı bilgileri mevcut.bkz. Atıf Paşa, **a.g.e.**, s.87.

¹⁶² Amet el-Melik, **a.g.e.**, s.20. Ayrıca Kasım ölmeden önce hakim olduğu bölgeler ve ona tabi olan kabileler için bkz. Amet el-Melik, **a.g.e.**, s.20.

¹⁶³ Amet el-Melik, **a.g.e.**, s. 21.; Hüseyin Abdullah el-Amrî, **Tarihü’l-Yemeni’l-hadis ve’l-muasır : (992-1336 / 1516-1918)**, Beyrut 2001, s. 25.

Paşa'ya karşı ayaklanmış, dördüncü merhalede ise Mehmed Paşa'ya karşı ayaklanarak ve onunla ölene kadar on yıl süreyle ateşkes anlaşması imzalamıřtı¹⁶⁴.

¹⁶⁴ Sâlim, **a.g.e.** , s. 355. Ayrıca Mustafa Sâlim, Kasım'ın oğlu olan İmam Müeyyed'in Osmanlı Devleti ile mücadelelerini ve nihayetinde Osmanlıların Yemen'den ayrılışını beşinci merhale olarak kendi ekliyor.

II. BÖLÜM

OSMANLI'NIN YEMEN'DE YÖNETİMİ İMAMLARA DEVRİ VE YEMEN'DE KASİMÎ İMAMLAR DÖNEMİ

A- Kansu Paşa'nın Yemen'e Gelişi ve Yönetimin İmam Müeyyed'e Geçişi

Bir Çerkez beyi olan Kansu Paşa Mısır eyaletinde Emirulhac iken nüfuz kazanıp, kul taifesinden ve askerlerden oluşan bir grubu etrafında topladı. İdarenin hoşnut olmadığı davranışlar içinde olduğu ve binlerce takipçisini engellemek mümkün olmadığı için bir fitne unsuru olarak görüldüğünden, Mısır valisi Mehmed Paşa tarafından buradan uzaklaştırılmak istendi. Haydar Paşa'nın San'a'da kuşatma altında iken İstanbul'a mektup yazıp yardım istemesi üzerine¹ IV. Murad Yemen'e serdar ve asker gönderilmesi için Mısır valisine bir ferman gönderdi. Mehmed Paşa durumdan istifade ederek Kansu Paşa'yı 1039/1629 senesinde Yemen'e vezaret rütbesiyle serdar ve serasker olarak atadı².

IV. Murad bir hatt-ı hümayununda Kansu Paşa'ya Yemen eyaletini kendisine vezaret ile ihsan ettiğini, can ve başla çalışarak devlete hizmet etmesini, buradaki asilerin bertaraf edilerek vilayetin fethedilmesini ve Mısır valisi Mehmed Paşa'ya danışarak makul ve münasip olduğu sürece ne gerekiyorsa yapmasını, kendisine bir kılıç ve kaftan gönderdiğini ifade ederek Kansu Paşa'yı Yemen'e hayır duası ile yolcu etmektedir³.

¹ Yayha b. el-Hüseyin, *Gâyetü'l-Emânî fi Ahbâri'l-Kutri'l-Yemânî*, thk. Sa'îd 'Abdülfettah 'Aşûr, Kahire 1968, s. 831.

² Hacı Ali, *Ahbârü'l-Yemânî*, Süleymâniye Kütüphanesi Hamidiye kısmı, no.886, vr. 209b-210a.

³ Önder Bayır, "*IV. Murad'ın Hatt-ı Hümayunları*", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 1994, s.37-38. Söz konusu Hatt-ı Hümayunların tarihleri bulunmamaktadır.

Kansu Paşa Mısır'dan mükemmel surette hazırlanmış mühimmat, erzak ve askerlerle hareket edip çok sayıdaki cephane, levazım ve oldukça ağır olan alet ve edevatı Süveyş'ten gemilere yükleterek Yemen'e doğru yol aldı. Kansu Paşa'nın on dört bin nefere mevacib ve ulufe verdiği, Yemen'de sekiz bin neferin de hazır bulunduğu bundan başka Kansu Paşa ile birlikte gelen ağa ve beylerin hepsi hesaplandığında yirmi beş binden fazla belki de otuz bin asker toplandığı rivayet edilmektedir⁴. Hacı Ali, Kansu Paşa'nın Yemen'e giderken götürdüğü cephe, asker ve mühimmatı Sinan Paşa'nın dahi götürmediğini duyduğunu aktarır. Hacı Ali ayrıca *Berku'l-Yemânî*'de geçtiği gibi, Sinan Paşa'nın on binden fazla neferi götürmediğini de belirtmektedir⁵. Naima İstanbul'dan Kansu Paşa'ya katılmak üzere on bin askerin gönderildiğini, bu askerlerin Mısır'a ulaştığında Kansu Paşa'nın birliğine katılarak Süveyş'ten hareket ettiklerini ifade eder⁶. Kansu Paşa aynı sene Mekke-i mükerrremeye vardığında daha önce Cidde'de vefat eden Ahmed Paşa'nın atadığı Şerif Ahmed'i öldürerek yerine sonradan devlete muhalif yüzünü gösterecek olan Şerif Mesud'u tayin etmiştir⁷. Kansu Paşa Mekke ahalisinin sevdiği Şerif Ahmed'i öldürerek onların hoşnutsuzluğuna sebep olmuştu. Hacı Ali, Kansu Paşa'nın Mekke'deki davranışlarından ötürü hayır dua yerine beddua ile Yemen'e gittiğinden bahsetmektedir⁸.

Kansu Paşa'nın bu kadar asker ile Mısır'dan yola çıktığı Yemen'de duyulduğunda Mekke sınırına yakın olan Arap kabilelerinin şeyhleri ve Câzân ahalisi; Koca Sinan Paşa'dan atalarının ve babalarının gördüğü ihsanı göz önünde tutarak henüz Kansu Paşa ve maiyyeti vilayete gelmeden önce, kendisine itaat ettiklerini belirtmek ve emniyet içinde olmak ümidiyle Kunfude⁹ iskelesine gelerek onları beklemeye başladılar. Ancak, Kansu Paşa'nın Mekke'de Şerif Ahmed'i

⁴ Hacı Ali, **a.g.e.**, vr. 210b. Ahmed Râşid'in de Kansu Paşa'nın maiyeti için verdiği bilgileri Ahbâru'l-Yemânî'den aldığı görülmektedir. Ancak Hacı Ali'nin verdiği rakamları belki abartılı bulduğu için toplam sayının yirmi binden fazla olabileceğini ifade etmiştir. Bkz. Ahmed Râşid, **Tarih-i Yemen ve San'a**, İstanbul 1291/1874, s. 251.

⁵ Hacı Ali, **a.g.e.**, vr. 210a.

⁶ Mustafa Naima, **Tarih-i Naima: Ravzatü'l-Hüseyn fi Hülâsati Ahbâri'l-Hafikeyn**, haz. Mehmet İpşirli, Ankara 2007, s. 640. Naima gönderilen bu kuvvet için "*İstanbul'un erâzil ü eflâcından on bin kimesne Yemen kulu yazılıp...*" ifadesini kullanır.

⁷ Hacı Ali, Kansu Paşa'nın atadığı Şerifin adını zikretmezken Naima, Şerif Mesud'un tayin edildiğini aktarmaktadır. Bkz. Naima, **a.g.e.**, s. 641.

⁸ Hacı Ali, **a.g.e.**, vr. 211a-211b.

⁹ Mekke'nin güneyinde yer alan Kızıldeniz'e kıyısı olan liman.

öldürdüğünü öğrendiklerinde endişe ile Kansu Paşa'yı karşılamaktan ve ona itaat etmekten vazgeçerek beldelerine geri döndüler. Nitekim Kansu Paşa Mekke ile Yemen arasındaki Sabyâ¹⁰ bölgesine geldiğinde buradaki şeyhlerden birini öldürmüştü. Hacı Ali, Kansu Paşa için bu şeyhin otağına gidip ona hilat giydireceği yerde öldürdü diye ekler¹¹. Bu durumu öğrenenler de canlarının korkusundan dağlara kaçıp, bu ana kadar Osmanlı devleti tarafında iken bundan sonra İmam tarafına geçmişlerdir¹².

Kansu Paşa Câzân'a uğradıktan sonra Ebû Arîş¹³'ten Zebid'e geçti. Mustafa Sâlim'e göre Kansu Paşa direkt Muha'ya inmedi. Çünkü burayı kuşatan Hasan b. el-Kasım ile gelir gelmez karşılaşmak istemiyordu. Ayrıca kuzeyden yavaş yavaş gelip daha fazla korku salmak için bu yolu tercih etmişti¹⁴. Zebid'e geldiğinde şehrin dışında bir karargâh kurarak burada konakladı. Kansu Paşa otuz bin kadar büyük sayıda askerini Zebid gibi havası rutubetli bir yerde yedi sekiz ay boşuna bekleterek bu sağlıklı askerlerin hastalanmalarına sebep olmuştu. Askerlerin yarıdan fazlası hastalanmış, Câzân'daki kötü tasarrufu nedeniyle bazı askerler de Muha'ya gittiklerinde Kansu Paşa'yı bertaraf edip, Haydar Paşa Muha'ya gelmiş ise onu Kansu Paşa'nın yerine geçirmeyi düşünmüşler. Ancak bu durumu Kansu Paşa'nın muhbirlerinden bazıları kendisine haber verdiler. Vaziyetten korkan Kansu Paşa, Haydar Paşa ile Aydın Paşa'yı birlikte öldürmeye karar vermiş ve kethüdasını Zebid'den bin nefer ile ikisini de öldürmesi için Muha'ya göndermişti. Ne var ki Haydar Paşa Muha'ya geldiğinde henüz serdar olan Aydın Paşa, Haydar Paşa'yı üç hizmetkârıyla bir kayığa koyup Kamarân adasındaki kaleye göndererek hapsedmişti. Böylece Kansu Paşa'nın kethüdası¹⁵ Muha'ya geldiğinde Haydar Paşa Kamarân adasına gönderildiğinden sadece Aydın Paşa'yı katletmiş, bütün mülk, eşya ve erzakını alarak bir mahzene kapatmış, Muha'ya hâkim olması için bir ağa bırakmış,

¹⁰ Suudi Arabistan'ın güneybatısında yer alır.

¹¹ Bkz. Hacı Ali, **a.g.e.**, vr. 211b.

¹² Hacı Ali, **a.g.e.**, vr. 211b. Ayrıca müellif Kansu Paşa'nın bu davranışıyla düşmanını daha da güçlendirdiğini belirtmektedir.

¹³ Ebû Arîş: Câzân'ın doğusunda, Suudi Arabistan 'ın güneybatısında, Yemen sınırına yakın bir mevkide bulunur.

¹⁴ Seyyid Mustafa Sâlim, **el-Fethü'l-Osmani'l-evvel li'l-Yemen:1538-1635**, Kahire, 1969. ,s. 400.

¹⁵ Ahmed Râşid ve Naima, Aydın Paşa'yı Kansu Paşa'nın Muha'ya gelerek katlettiğini belirtmektedirler. Bkz. Râşid, **a.g.e.**,s. 246. ; Naima, **a.g.e.**,s.640.

Kansu Paşa'ya geri dönerek durumu anlatmıştı. Kansu Paşa bunun üzerine Haydar Paşa'yı öldürmek için Kamarân adasına adamlarını göndermek istediye de askerler bu durumdan haberdar olmuş ve ayaklanmaya başlamışlardı. Kansu Paşa bu sebeple birkaç ağasını görevlendirerek Haydar Paşa'yı gemi ile Habeş'e gönderdi. Böylece Haydar Paşa sâlimen buradan Mısır'a, sonra da İstanbul'a ulaştı¹⁶.

Naima, Aydın Paşa için Haydar Paşa'ya yardımcı olmak üzere Yemen beylerbeyi olduğunda birçok tüccardan borç almış olduğunu, yanına gelen alacaklıları zehirleyip mallarını kabzetmekle itham edildiğini, tüccarların bu durumu Kansu Paşa'ya şikâyetleri üzerine Kansu Paşa'nın Aydın Paşa'yı öldürdüğünü anlatır¹⁷.

Kansu Paşa Hays'e¹⁸ geçerek Emir Mustafa ve kethüdası Yusuf'u serdar olarak Hacı Ali'nin verdiği rakama göre yedi-sekiz bin nefer ile Taiz'e gönderdi. Bir iki gün gittikten sonra Yusuf Kethüda ile askerler Zebid'e yakın, Taiz'in kuzeyinde bir vadiye geldiklerinde Zeydiler dört bir yanlarını kuşattılar¹⁹. Bu arada İbb²⁰,de bulunan Hasan b. el-Kasım Taiz'e geçmiş ve kardeşi Hüseyin b. el-Kasım da Osmanlı askerlerinin Taiz'e doğru gittiklerini öğrenince oraya gelmişti²¹. Askerler içinde deneyimli olanlar Yusuf kethüdayı bu vadiden dağ üzerine çıkma konusunda uyarmış, Yusuf Kethüda bu vadiye su olduğunu, askerlerin burada biraz dinlenebileceğini söyleyerek sözlerine itibar etmemişti. Osmanlı askerlerinin bulunduğu bu vadiye ilk önce, Osmanlı idaresine bağlı beylerden iken sonradan yedi bin askerle imamın tarafına geçen Arap Sünbül adındaki şahıs gelmiş, Hüseyin b. el-Kasım beş bin asker ile onu takip etmiş ve son olarak da on bini tüfekli binlerce Zeydî askerle Hasan b. el-Kasım gelerek vadiyi kuşatmışlardı. 1039 senesinin Ramazan ayının ilk günlerinde (Nisan 1630) başlayan çatışma 28 gün boyunca devam etmiş, ne Osmanlı askerleri yardım isteyebilmiş ne de onlara herhangi bir yardım gelmişti. Hacı Ali, yüz binden fazla Zeydinin Osmanlı askerlerinin etrafını kuşattığını aktarır. Ramazan ayı boyunca bu vadiye Zeydilerle savaşan Osmanlı

¹⁶ Hacı Ali, **a.g.e.** ,vr. 212b-213a. Hacı Ali Aydın Paşa'nın katlini ve Haydar Paşa'nın Habeş'e sürülüşünü ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır.

¹⁷ Naima, **a.g.e.** ,s.640-641.

¹⁸ Zebid ile Muha arasında bir bölge.

¹⁹ Hacı Ali, **a.g.e.** ,vr.213b. ; Râşid, **a.g.e.** ,s. 246.

²⁰ San'a'nın güneyinde, Zemâr ve Taiz arasında yer alır.

²¹ Yahya b. el-Hüseyin, **a.g.e.** ,s. 832.

askerlerinin çoğu telef olmuş, sağ kalanların da yarısı yaralanmış ve savaşmaya güç yetirebilecek ancak bin nefer kalmıştı. Ramazan ayının 29. gecesi Yusuf Kethüda kılık değiştirerek savaş mahallinden kaçtı. Bu durumdan haberdar olan askerler dağlara kaçarak dağıldılar. Sabaha kadar ordugâhtaki çadırlarda kimse kalmamıştı. Ne var ki, Yusuf kethüda ile kaçan yirmi-otuz kişiden başka diğer Osmanlı askerleri ya dağlarda Zeydiler tarafından katledilmiş, ya da esir alınarak Hasan b. el-Kasım'a götürülmüştü. Böylece bu olaya şahit olanlar Kansu Paşa tarafından gönderilen sekiz bin askerden geriye yüz nefer kaldığını bildirmektedirler²². Hasan b.el-Kasım esir olarak gelen askerlerin tamamını katletmişti. Yusuf Kethüda Muha'ya kaçmış, Emir Mustafa da yolda İmamın askerleri tarafından yakalanıp öldürülmüştü²³. Hacı Ali, daha önce verdiği asker sayısını artırarak Kansu Paşa'yı on bin askeri boş yere telef etmekle sorumlu tutmaktadır. Ayrıca askerlerin azalmasından dolayı, daha önce önemsemediği ve nefretlerini kazandığı Yemen kuluna muhtaç olduğunu ekler. Fakat onlardan da bin kadarının İmama tabi olduğunu, geri kalanların da Kansu Paşa'yı istedikleri gibi yönlendirdiğini söylemektedir²⁴.

Yusuf Kethüda'nın Yemen kullarıyla²⁵ anlaşıp kendisinin paşa olması durumunda kendilerine mal verip, itibar edeceğini vaat ettiği ve Kansu Paşa'nın bunu öğrendiğinde Yusuf Kethüdayı öldürttüğü ileri sürülmüştür. Ancak Yusuf kethüdanın yandaşları katlinden haberdar olduklarında ayaklanıp Kansu Paşa'yı Zebid kalesine kapatmış ve Yusuf kethüdanın katilini istemişlerdi. İstekleri üzerine Yusuf kethüdayı öldüren şahıs kendilerine verilmiş, bu sefer de İstanbul'dan gelen askerlerin insafi üzerine katledilmeyip serbest bırakılmış fakat Paşa'dan çok miktarda bahşiş aldıktan sonra yatışmışlardı²⁶. Kansu Paşa, Yusuf kethüdanın yerine askerlerin de isteği üzerine Mustafa ağayı kethüda olarak atamıştı²⁷.

Kansu Paşa bu hezimetten haberdar olunca Ahmed Râşid'in bildirdiğine göre Zebid'e yakın olan Hays'de, Hacı Ali'ye göre ise Zebid'de birkaç bin asker bırakarak

²² Hacı Ali, **a.g.e.**, vr.213b- 214b. Hacı Ali'nin Osmanlı askerleri için verdiği 7-8 bin rakamı, Yahya b. el-Hüseynin 500 olarak verir. Bkz.s. 832.

²³ Râşid, **a.g.e.**, s.246.

²⁴ Hacı Ali, **a.g.e.**, vr. 214b.

²⁵ Yemen kulları ifadesiyle, Mısır veya herhangi bir eyaletten takviye olarak Yemen'e gelen askerlerin değil de Yemen'de bulunan Osmanlı askerleri kastedilmektedir.

²⁶ Naima, **a.g.e.**, s.746-747.

²⁷ Hacı Ali, **a.g.e.**, vr.215a

Muha'ya çekildi²⁸. Burada gerektiğinde sığınılacak doğru dürüst bir kale olmadığı için Aydın Paşa'nın daha önce yaptırdığı duvarları onarmaya başladı, Yemen'deki isyanı bastırarak asker ile Muha'nın duvarlarını sıvamaya ve sokaklarına sedler inşa etmeye çabaladı. Böylelikle askerlerde kuvvet kalmadı; gün geçtikçe kimi vefat etti, kimi bir şekilde dağıldı²⁹. Kansu Paşa bu yenilgiden sonra İmam ile bir senelik ateşkes yapmak istedi, İmamın da onaylamasıyla 1 Muharrem 1040/10 Ağustos 1630 tarihinde iki taraf arasında anlaşma yapıldı. Aslında ateşkes bir seneden daha fazla sürmüştü, İmam ve Osmanlı tarafı da kendi iç meseleleriyle meşgul olmuşlardı. Hasan b. el-Kasım Osmanlıları Tihame'de bırakmış, kendi de iç bölgelerdeki hâkimiyetini kuvvetlendirmeye çalışmıştı. Bunun için kaleleri tamir ettirdi, silah ve zahire tedarik etti ve kendi tarafına daha fazla asker toplamak için bölge bölge gezmeye başladı. İmamın elinde olan Aden ve çevresinde karışıklık çıkması üzerine, Hasan b. el-Kasım Osmanlıların buraya müdahalesinden korktuğu için biran önce Aden'e gelip buradaki isyanı bastırdı. Osmanlı tarafında da karışıklıklar çıkıyor, askerlerden bazıları ya İmamın tarafına geçiyor veya Yemen'den kaçıyorlardı³⁰.

1040/1631 senesinde Zebid'de kalan Osmanlılar arasında çok ciddi ihtilaflar ortaya çıkmış, Kansu Paşa bu durum üzerine Muha'dan Zebid'e dönmüştü³¹.

İstanbul'dan Yemen'e gelen Osmanlı askerleri Yemen'in havasından olumsuz etkilenmiş ve çoğu hastalanarak vefat etmişti. Geriye kalan askerlerin mevaciblerini veremeyen Kansu Paşa ulufe vermeyeceğini, askerlerin İstanbul'a gidip buradan sipahilik talep edebileceklerini söyledi. Bunun üzerine Naima'nın verdiği rakama göre 900 Yahya b. Hüseyin'e göre 1000 kadar *Rum askeri* 1041/1632 senesinde Tihame'de toplanarak Yemen'den Şam tarafına gitmeye karar verdiler. Karadan Hicaz'a geçip, Cidde'ye geldiklerinde buradaki gümrükçünün elinde olan malları yağmalayarak Mekke'ye varana kadar uğradıkları yerleri harap ettiler. Hac eda etmek için Mekke'ye yöneldiklerinde Şerif Zeyd bu gürhunun hareketlerinden endişe duyarak 30 bin kişi toplayıp, Cidde beyi Mustafa ile anlaşarak savunma için Mekke'den dışarı çıkmış Cidde Mekke arası yol güzergâhında bulunan su kuyularını

²⁸ Ahmed Râşid, **a.g.e.**, s.247.; Hacı Ali, **a.g.e.**, vr. 215a.

²⁹ Hacı Ali, **a.g.e.**, vr 215a.

³⁰ Sâlim, **a.g.e.**, s. 402.

³¹ Yahya b. el-Hüseyin, **a.g.e.**, s. 833.

yıkırmış ve askerleriyle Mekke'ye giriş yollarını kesmişti. Kuyuları açana kadar susuzluktan helak olan Rum askerleri, Şerif Zeyd'e haber gönderip niyetlerinin sadece hac yapmak olduğunu ve kendilerine yol verilmesini istediklerini söylediler. Fakat Şerif Zeyd yol vermeyince iki grup da savaşa hazırlanmaya başladı. Sonuç itibariyle sayılarının az olmasına rağmen Yemen'den gelen askerler galip gelerek Mekke'ye girebildiler ve buradaki değerli eşya ve emtiaları talan ettiler. Çatışma sırasında Şeriflerden Şerif Muhammed vefat etmişti³². Naima, Şerif Zeyd ile Rum askerlerinin aralarındaki muharebenin 1040 senesi Şaban ayında olduğunu ifade etmekte iken yukarıda da belirtildiği üzere Yahya b. el-Hüseyin 1041 senesinde Rum askerlerinin Yemen'den ayrıldığını bildirmektedir³³. Zilhicce ayına kadar Mekke'de kaldıktan sonra haclarını eda etmek üzere Kâbe'ye gelmiş, sonra da Şerif Zeyd'in yerine Şerif Yumnî'yi getirmişlerdi³⁴.

Şerif Yumnî'nin Şerif Zeyd yerine getirildiği haberini alan ve bu sırada Mısır Beylerbeyi olan Halil Paşa, Mısır ümerasından Koca Kasım Bey'i bu meseleyi araştırıp, bozgunculuk yapan askerleri bertaraf etmesi için Mekke'ye gönderdi. Ölen Şerif Muhammed yerine de tekrar Şerif Zeyd b. Muhsin'i atayarak Freng Yusuf Bey'i de askerler ile denizden göndererek onunla birlikte Şerif Zeyd'e hilatler gönderdi³⁵. IV. Murad muhtemelen Halil Paşa'dan önce Mısır Beylerbeyi olan Musa Paşa'ya gönderdiği bir hatt-ı hümayununda Mekke'de vuku bulan olay hakkında malumatının olduğunu, Mısır beylerinden tedbirli birini yeterli asker ile Cidde'ye göndermesini ve Mekke'yi muhafaza etmeleri burada için bir-iki sene veya ne kadar gerekiyorsa kalmalarını istemektedir³⁶. IV. Murad yine bir hatt-ı hümayununda Halil Paşa'dan Kâbe'nin üzerine müstevli olan söz konusu Rum askerlerinin def edilmesi için üzerlerine gönderilen ümera ve askerlere yardımcı olmasını, durumlardan kendisini sürekli olarak haberdar etmesini istemektedir³⁷.

1043/1633-1634 senesinde Osmanlılar ile İmam Müeyyed arasındaki anlaşma bozuldu. Bu sene Kansu Paşa İmamın elinden bazı bölgeleri geri almaya çalıştı.

³² Naima, **a.g.e.**, s.748-749.

³³ Naima, **a.g.e.**, s. 748. ; Yahya b. el-Hüseyin, **a.g.e.**, s. 835.

³⁴ Naima, **a.g.e.**, s. 749.

³⁵ Naima, **a.g.e.**, s. 749.

³⁶ Bayır, **a.g.t.**, s. 45.

³⁷ Bayır, **a.g.t.**, s. 35.

Aden'e iki gemi göndererek şehrin kapısını açmaları için de mektup gönderdi. Ancak Aden'e giremeyen gemiler Muha'ya döndü, Câzân aynı taktikle ele geçirildi. Osmanlıların Tihâme halkı üzerindeki baskısının artması üzerine bölge halkı endişe ile İmamdan yardım istemiş, İmamın askerleri toplanıp, Osmanlı askerleriyle savaşa hazırlanmışlardır³⁸.

Çatışmalar Zebid ve Muha çevresinde yoğunlaşmıştı. İmamın askerleriyle birlikte Zebid'e geldiğini öğrenen Osmanlı askerleri İmam tarafından kuşatılmamak için Zebid'de savunmayı yoğunlaştırarak burada toplandılar. Hücum eden taraf Osmanlılar olsa da çeşitli çatışmalar sonucunda Hasan b. el-Kasım'ın güneydeki insanların da dâhil olmasıyla genişleyen kuvveti karşısında kesin bir başarı sağlanamadı³⁹.

1043/1633 senesi başlarında Hasan b. el-Kasım Ali b. Şemsânî'yi çok sayıda asker ile Hays üzerine göndermiş ve burada bulunan Osmanlı askerleri ile şiddetli bir çatışma sonucu Osmanlı tarafı mağlup olmuş, Ali b. Şemsânî, Hays'i zabtetmişti. Aynı sene Şaban ayında (Ocak-Şubat 1634) Hasan b. el-Kasım çok miktarda asker ve eşraf ile San'a'dan Tihâme üzerine hareket ederek Ramazan ayının ilk günü Zebid yakınlarına ulaştı. Şevval ayının birinci günü (31 Mart 1634) Osmanlı askeri Zebid'den İmamın askerlerinin üzerine hareket etti ve iki taraf arasında büyük bir muharebe vuku buldu. Taiz hâkimi olan ve İmam tarafından askerlerinin başına komutan olarak tayin edilen Şemseddîn b. Ali bu çatışma sırasında öldürüldü⁴⁰. Emir Mustafa komutasındaki yaklaşık 1500 Osmanlı askeri pusuda bekleyerek İmamın askerleri erzakları ile meşgul iken bu durumu fırsat bilerek üzerlerine saldırmış, hazırlıksız yakalanan Şemseddîn ve askerleri mağlup olmuş, Şemseddîn bu sırada öldürülmüştü⁴¹. Bu muharebeden zafer kazanarak çıkan Osmanlı askerleri Zebid'e geri döndü. Kansu Paşa ve Emir Mustafa Zebid yakınlarında bulunan Hasan b. el-

³⁸ Sâlim, a.g.e., s. 403.; Yahya b. el-Hüseyin, a.g.e., s. 835.

³⁹ Sâlim, a.g.e., s. 403-404.

⁴⁰ Râşid, a.g.e., s. 247.

⁴¹ Yahya b. el-Hüseyin, a.g.e., s. 836

Kasım'ın üzerine hücum ettiler, sabahtan akşama kadar süren çatışmalardan sonra Kansu Paşa Zebid'e geri döndü⁴².

Bu sayısız çatışmalar her iki tarafa da çok kayıplar verdirdi. Osmanlılar kuşatmadan kurtulmak için çok gayret sarf ettiler. Kaynakları azaldı, askerler bitkin düştü. İmamın ambargosu, yardımların da buraya ulaşamaması Osmanlıları iyice zor durumda bıraktı. Bu zorluklar esnasında Kansu Paşa 1044/1634 senesinde Hasan b. el-Kasım'dan üç ay müddetince ateşkes talep etti⁴³.

İmam Müeyyed'in kardeşi ve ordu komutanı Hasan b. el-Kasım başlangıçta ateşkes yapmak istemese de Yemenlilerden de çok zayıf olması nedeniyle, İmam Müeyyed'in onaylamasıyla iki taraf arasında 20 Muharrem 1045/6 Temmuz 1635 tarihinde ateşkes anlaşması yapıldı⁴⁴.

Ancak ateşkestten sonra çatışmalar tekrar başlamıştı. Osmanlı askerlerinin dirençleri kırılınca bazıları biraz mal ve atlarla birlikte Hasan b. el Kasım'ın ordugâhına kaçtı. Kansu Paşa Hasan'ın ordugâhına birini göndererek malların ve atların iadesini istedi. Bunların geri verilmemesi durumunda savaşın tekrar başlayacağını söyledi. Hasan b. el-Kasım bu durumu fırsat bilerek Zebid'in kapılarını topa tuttu ve şehrin çevresindeki muhasarayı kuvvetlendirdi. Çatışmalar Zebid'den sonra Muha'ya da sıçradı. Kuşatma Osmanlıların bu şehirlerarasındaki iletişimini engelledi. Çatışmalar Zebid'in dışındaki bölgelerde şiddetlendi. Osmanlılar bu sırada kendi aralarında da ihtilafa düşmüşlerdi. Askerler barış istiyor, vali ise savaşı başlatmakta acele ediyordu. Kansu Paşa'nın bu tutumu için Yemenli vakanüvis, onun gayesinin askerlerin çatışmasını sağlayarak kargaşalarından biraz olsun kurtulmak olduğu iddiasında bulunmaktadır⁴⁵. Osmanlılar Yemen tarafından ateşkes anlaşması talebini tekrarladılar. 1045/1635 senesinden itibaren bir sene müddetince geçerli olacak şekilde ateşkes yapıldı⁴⁶.

⁴² Râşid, **a.g.e.** , s. 248.

⁴³ Amet el-Melik, **a.g.e.** , s. 76-77.

⁴⁴ Sâlim, **a.g.e.** , s. 404.

⁴⁵ Amet el-Melik, **a.g.e.** , s. 77.

⁴⁶ Amet el-Melik, **a.g.e.** , s. 77.

Zebid'de kuşatma altında bulunan Osmanlı askerleri, Muha'da bulunan Kansu Paşa'ya Hasan b. el-Kasım yolları tuttuğu için gizlice bir piyade ile haber göndererek ondan yardım talebinde bulundular. Haber Kansu Paşa'ya ulaşınca zaten Muha'da yanında olan 3000 kadar askerden 800 kadarını Zebid üzerine gönderdi. Ancak Hasan b. el-Kasım Muha'dan çıkıp Zebid'e asker gideceğini öğrenince yaklaşık 30 bin askeriyle yollarını kesmiş, sığınacak bir yer bulamayan Osmanlı askerleri mağlup olmuş, çoğu esir alınmıştı. Hasan, esir aldığı Osmanlı askerlerini Zebid kalesinden görülebilecek bir yere çıkarıp, Zebid'de yardım bekleyen Osmanlı tarafına gösterince münhasır bulunanlar ümitlerini kesip şehrin kapısını Hasan b. el-Kasım'a açmışlardı. Zebid'de bulunan Osmanlı askerlerinden bazıları İmama tabi oldu, bir kısmı da Muha'ya giderken Zeydîler tarafından saldırıya uğradı, kimi vefat etti, kimi de dağlara kaçmak zorunda kaldı. Hasan b. el-Kasım bu şekilde Zebid'e girdi ve buraya bir adamını bırakarak Muha'ya yöneldi⁴⁷.

Hasan b. el-Kasım Muha yakınlarında 40 binden fazla askeriyle ordugâhını kurdu. Kansu Paşa'nın kethüdası Arnavud Mustafa Muha'da şehri muhafaza için sokaklara kapılar yapıp, siperler oluşturarak şehri çatışmaya uygun hale getirdi. Hacı Ali, Kansu Paşa'nın Hasan b. el-Kasım ile gizli gizli mektuplaşarak Muha'daki durumları ve kendi zafiyetlerini bildirdiğini ileri sürmektedir. Yine Hasan b. el-Kasım ile iyi ilişkiler kurup Muha'dan çıkarak Hasan'a sığınmak için anlaştığını, bunun için de sürekli fırsat kolladığını beyan eder⁴⁸. Kansu Paşa'nın bu maksadını anlayan bazı askerler diğerlerine haber vermiş ve Kansu Paşa üzerine gözcü koyulmuştu. Bu şekilde Muha'da dört ay kaldıktan sonra bir Cuma günü insanlar namazda iken yanına üç nefer alarak Muha yakınında medfun olan Hasan Şâzeli'yi ziyaret bahanesiyle şehirden çıkan Kansu Paşa, Hasan b. el-Kasım'ın ordugâhına gitti⁴⁹. Kansu Paşa'nın Hasan b. el-Kasım'dan aman dilemesinin, askerlerin kendisine karşı ayaklanmaları ve üzerlerindeki hâkimiyetinin zayıflaması gibi sebeplerden ötürü olduğu ifade edilmektedir⁵⁰.

⁴⁷ Hacı Ali, **a.g.e.**, vr. 216b.

⁴⁸ Bkz. Hacı Ali, **a.g.e.**, vr. 217a.

⁴⁹ Hacı Ali, **a.g.e.**, vr. 217a.

⁵⁰ Bkz. Amet el-Melik, **a.g.e.**, s. 78.

Kâtib Çelebi Kansu Paşa için, Yemen beylerbeyi Haydar Paşa'nın sû-i tedbiri neticesinde Zeydî isyanının bastırılmaması üzerine Mısır ümerasından olan Kansu Bey'e Yemen eyaletinin verildiğini ancak Kansu Paşa'nın Yemen sahiline varduktan sonra bir müddet burada kaldığını ve isyanı bastıramayarak geri kalan yerleri de imama teslim edip geldiğini ifade etmektedir⁵¹.

Kansu Paşa Hasan b. el-Kasım'ın yanına geldiğinde hürmet ile kabul edildi. Hasan'ın yanında biraz kaldıktan sonra kendisine deve ve eşyasını taşıması için yük hayvanları ihsan olunmuş, Osmanlı askerlerinden gitmek isteyenler ile birlikte yanlarında ayan ve eşraftan birileri refakat eder halde Mısır'a doğru gönderilmişti⁵². Kansu Paşa Mekke'ye varınca o sırada Beytü'l-harama memur olan Mısır ümerasından Rıdvân Bey, bir karışıklık çıkmaması için Kansu Paşa'nın iki günden fazla kalmasına fırsat vermeyip onu Mısır tarafına gönderdi. Mısır'a ulaştığında Mısır valisi Kansu Paşa'yı burada fazla tutmayıp İstanbul'a gönderdi. Buradan da daha sonra IV. Murad tarafından Rumeli'de bir livaya sancakbeyi olarak gönderilmiş, 1054/1644-1645 senesinde İstanbul'da vefat etmiştir⁵³.

1- Kansu Paşa'nın Yemen'den ayrılışından sonra Arnavud Mustafa Bey'in Muha'yı muhafaza mücadelesi

Kansu Paşa'nın Zeydî tarafına sığınması ve Yemen'den çıkması geri kalan Osmanlı askerlerini olumsuz yönde etkilemişti. Bazı askerler Hasan b. el-Kasım tarafına geçmeyi yüksek sesle dile getirir olmuş, bir kısmı da Yemen dışına kaçmıştı. Geriye kalanlar da vali olarak Mustafa Bey'i tayin etmiş ve ona tabi olmuşlardı⁵⁴.

Hacı Ali, Mustafa Bey'in Muha'daki mücadelesine yer vermiştir. Ona göre Kansu Paşa'nın Yemen'den çıkışından sonra Osmanlıların elinde Muha'dan başka bir yer kalmamıştı. Hacı Ali'nin verdiği rakama göre iki bin kadar Osmanlı askeri elli bin Zeydî askerine karşı mücadele etmiş, yaklaşık 6 ay boyunca kuşatma altında

⁵¹ Bkz. Kâtib Çelebi, **Fezleke (Tahlil ve Metin)**, haz. Zeynep Aycibin, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2007, s. 793.

⁵² Râşid, **a.g.e.**, s. 250. AHBÂRU'L-YEMÂNÎ'de Hasan b el-Kasım tarafından Kansu Paşa'ya bir eski çadır, dört beş tane kilim ve iki tane de zayıf deve ihsan olduğu ifade ediliyor. Bkz. Hacı Ali, **a.g.e.**, vr. 217b.

⁵³ Hacı Ali, **a.g.e.**, vr. 217b.

⁵⁴ Sâlim, **a.g.e.**, s. 404.

kalan Muha'da her gün çatışma vuku bulmuştu. Yolların kapalı olmasından dolayı yiyecek ve erzak sıkıntısı yaşayan Osmanlı tarafı için Mustafa Bey yanına bir miktar asker alarak ya karşı tarafın ordugâhını basıp yağma yoluyla ya da yakın yerlerdeki Zeydî köylerinden zahire tedarik ederdi. İçeride bulunan Osmanlı askerleri çatışmalardan bitkin düştüler ve Hasan b. el-Kasım'ın da bu kadar zaman Muha'yı kuşatma altında tutmaktan yorulması, her iki tarafın da biraz dinlenmeye ihtiyaç duyması üzerine, üç ay müddetle ateşkes yapma konusunda mutabık oldular. Hasan b. el-Kasım çatışmalara biraz ara verip daha sonra daha kuvvetli bir ordu ile Muha'nın üzerine gelmek niyeti ile ateşkes yapmaya razı olmuştu. Askerlerini Taiz ve Zebid tarafına gönderip kendisi de Zemâr'a gitti⁵⁵.

Ateşkes ile biraz rahatlayan Mustafa Bey güvenilir iki neferini durumlarını bildirmek ve yardım istemek için Mısır'a gönderdi. Mustafa Bey Osmanlıların tasarrufunda sadece Muha'nın kaldığını, üç ay içinde Mısır'dan en az üç dört bin asker gönderilmez ise Muha'nın dahi elden çıkacağını, Zeydî İmamın buraya girmesinden sonra sayısız askerle donanma gelse dahi demir atacak bir liman kalmadığı için fayda olmayacağını ifade eden bir name ile bu iki neferi Mısır'a gönderdi. Mısır'a ulaşip dönemin Mısır valisi ile buluşan neferler Mustafa Bey'in yazdığı nameyi teslim edip, durumu sözlü olarak da ifade ettiler. Ancak Mısır valisi bu durumu umursamadı ve İstanbul'dan kendilerine mal ve hazine sorulduğunu, Yemen işi ile ilgilenip ilgilenmediklerinin sorulmadığını söyledi. Bu cevap üzerine Süveyş'ten Yemen'e giden bir Celbe gemisine bindirdikleri güvenilir bir hizmetkâr ile Mustafa Bey'e yardım gelmeyeceğini ve canını kurtarması için haber gönderdiler⁵⁶.

Mustafa Bey'in yardım istemek için Mısır'a nefer göndermesinin üzerinden iki ay geçmiş ama kendisine henüz bir haber ulaşmamıştı. Üç ay tamamlandıktan sonra Hasan b. el-Kasım tekrar Muha'yı kuşatmış, içerideki Osmanlı askerleri de Mısır'dan yardım ümidiyle tüm güçleriyle karşı koymuşlardı. Ne var ki Mısır'dan kendilerine

⁵⁵ Hacı Ali, a.g.e., vr. 217b-218b.

⁵⁶ Hacı Ali, a.g.e., vr. 218b.

bir yardım gelmeyeceği haberi Mustafa Bey'e gelince çaresizce Yemen'den çıkıp, Muha'dan gemilerle Mısır'a gitmeye karar verdiler⁵⁷.

B-Yemen'de Kalan Osmanlılar'ın ve Mustafa Bey'in Muha'dan Çıkışı ve Yönetimin Zeydî İmamlara Bırakılışı

Mustafa Bey Hasan b. el-Kasım'a haber göndererek, Muha limanında olan Hind kalyonlarından birine binmiş ve selametle gidebilmek için aman dilemişti. Bu durum Hasan b. el-Kasım'ın da işine gelmişti; çünkü uzun çatışmalar sonucu İmamın tarafından da fazla telefata verilmişti. Bu yüzden Hasan b. el-Kasım, Mustafa Bey ve Osmanlı askerlerinin Mısır'a ulaşmaları için neye ihtiyaçları varsa gördü. Kansu Paşa'nın Yemen'den çıkışından sonra burada üç bin asker mevcut iken, Muha'nın Zeydîler tarafından iki kez kuşatılması ile vuku bulan çatışmalarda çoğu telef olduğundan geriye yedi yüz nefer kalmıştı. Mustafa Bey bu mevcut maiyyeti ile Yahya b. el-Hüseyin'e göre Recep-Şaban 1045/Ocak 1636 tarihinde, Sâlim'in referans aldığı İsâ b. Lütfullah'a göre ise 10 Cemâziyelevvel 1045/22 Ekim 1635'te gemiye binerek Muha'dan ayrıldı⁵⁸.

Mustafa Bey Yemen'den çıkarken Muha'da bulunan kullanılabilen veya kullanılamayacak şekilde olan ne kadar top ve cepehane var ise bunları Zeydîlere bırakmamak için hepsini yanına alarak Süveys'e çıkardı ve buraya teslim etti. Mustafa Bey Mısır'a vardıktan sonra burada fazla kalmayıp, İstanbul'a gitti. Kendisine Şam'da Emirülhacılık verilmiş, dört sene kadar bu hizmette bulunduktan sonra 1055/1644-1645 senesinde Girit seferine gitmişti⁵⁹.

Bundan sonra Hasan b. el-Kasım Zebid ve Muha'ya giderek buralara adamlarını tayin etmişti⁶⁰. Komutanlar Tihâme'deki şehirleri Osmanlılardan teslim

⁵⁷ Hacı Ali, **a.g.e.**, vr. 219a.

⁵⁸ Hacı Ali, **a.g.e.**, vr. 219b. Hacı Ali'nin Mustafa Bey ve Osmanlı askerlerinin Muha limanından ayrılışı için verdiği tarih Safer 1043/Ağustos-Eylül 1633 olup, tarafımızdan tarihin karıştırıldığı düşünülmektedir; Sâlim, **a.g.e.**, s. 405. ; Yahya b. el-Hüseyin, **a.g.e.**, s. 839. Ayrıca Ahmed Râşid'de Mustafa Bey ve askerlerinin Yemen'den çıkışı için 10 Cemâziyelevvel 1045/22 Ekim 1635 tarihini verir. Bkz. Râşid, **a.g.e.**, s. 250.

⁵⁹ Hacı Ali, **a.g.e.**, vr. 219b-220a.

⁶⁰ Râşid, **a.g.e.**, s. 250.

aldılar. Ardından Osmanlılardan bazıları gitti bazıları da Yemen’de kalmayı tercih etti⁶¹.

C- Yemen’de Kasimî İmamlar Dönemi

1. El-Müeyyed billâh Muhammed b. el-Kasım (1029-1054/1619-1644)

Müeyyed hâkimiyet döneminin büyük bölümünde Osmanlı kuvvetleriyle savaştı. O da babası kadar Yemen’i yeniden fethederek halkın gözünde kahraman olmuştur. Aynı zamanda asi Yemen kabileleriyle de mücadele etmiştir. Zamanını savaşlarla ve Zeydî imamlar gibi yazmakla geçirmiştir.⁶².

Müeyyed kardeşleri Hasan b. el-Kasım ve Hüseyin b. el-Kasım’a sancaklar vererek buralarda görevlendirdi. Her ikisi de ölene kadar görevlerinde kaldılar⁶³.

Tihâme ele geçirildikten sonra 1047/1637-1638 senesinde Müeyyed’in kardeşleri Hasan ve Hüseyin Tihâme’den San’a’ya döndüler. 1048/1638-1639’da Hasan b. el-Kasım Dûrân⁶⁴’da Hüseyin’de Zemâr’da vefat etti. Diğer kardeşi Ahmed Kevkebân’da kaldı. İmam Müeyyed 1052/1642-1643 senesinde Zîmermer kalesini yıktı⁶⁵.

Osmanlıların Yemen’den ayrılışlarının hemen ardından, 1636’da İmam Müeyyed, kardeşi el-Kasım’ı Taiz’e göndererek, burası ile ilgili kendisinden ayrıntılı bilgi istemektedir. Taiz’de olan her şeyi öğrenmesini ve gelir getirecek şeyleri tek tek kaydetmesini talep etmektedir⁶⁶.

İmam Müeyyed 1029/1619’dan vefat ettiği 1054/1644 senesine kadar yaklaşık 25 yıl imamlık rütbesinde bulundu. Bu dönemde pek çok önemli olay

⁶¹ Amet el-Melik, **a.g.e.** , s. 78

⁶² Serjeant-Lewcock, **a.g.e.** , s. 79.

⁶³ Hasan b. el-Kasım ö. 1048/1638-1639, Hüseyin b. el-Kasım ö. 1050/1640-1641. Bkz. Muhammed Yahyâ el-Haddâd, **et-Târîhu’l-âim li’l-Yemen: el-Yemenü’l-Hadis**, Beyrut 1986,c.4,s. 89.

⁶⁴San’a’nın kuzeyinde kalan Ânis bölgesinde bulunur. Bkz. el-Makhafi, **a.g.e.** , c.I, s. 950.

⁶⁵ Râşid, **a.g.e.** ,s. 257.

⁶⁶Mustafa Sâlim, **Vesâiku Yemeniyye: Dirâsetü Vesâikiyye Târihiyye**, Kahire 1989, s. 39.

gerçekleşmiştir. Babası İmam Kasım'ın Osmanlı yönetimine karşı başlattığı isyanı devam ettirmiş, birçok çatışmanın ardından Osmanlı Devleti'nin Yemen'den ayrıldığı döneme şahitlik etmiştir. Osmanlı'nın 1635'te Yemen'den ayrılışı ile de 1644'e kadar yaklaşık 9 sene, babasının temellerini attığı Kasımî devletinin hâkimi olmuştur.

2. İmam Mütevekkil İsmail b. el-Kasım (1054- 1087/1644-1676)

İmam Müeyyed vefat ettikten sonra kardeşi⁶⁷ İmam Mütevekkil İsmail b. el-Kasım abisi Ahmed'in imamlık iddiasına rağmen, eşrâf ve meşâyih tarafından desteklenerek imam oldu⁶⁸.

İsmail İmam Müeyyed'in ölümünden önceki sene (1053/1643) Taiz'den Dûrân'a geçmişti. Burada İsmail'in etrafında emirler, Kasım'ın çocuklarının oğulları ve ulemeden çok sayıda insan toplandı. İmam Müeyyed Recep ayının başında 1054 /Eylül 1644 tarihinde vefat ettiğinde Sa'de emiri olan Ahmed b. el-Kasım kardeşi Müeyyed'in ölümünde de yanında bulunmuş, Müeyyed'in son günlerinde ona yakın olmak istemişti. Daha sonra ulemanın önde gelenleri ve devlet ricalini imam seçilebilmek için kendi tarafına çekmişti. İmam Müeyyed'in arkasından Ahmed b. el-Kasım'a biat edilmesi konusunda âlimlerin önde gelenleri birleşmişti ancak kardeşleri ve Kasımî ailesinin diğer fertleri bu hususta anlaşmazlığa varınca, Ahmed'in imamlığı yaklaşık sekiz gün sürdü⁶⁹. Ahmed b. el-Kasım, Müeyyed'in arkasından Şehâre sâkinlerinin de desteğini aldığı sırada bütün bölgelere ve Kasımî ailesine kendisine biat etmeleri için birçok mektup yazmıştı. Kasımî ailesi ellerindeki bölgelerin kendilerinde kalması koşuluyla biat edeceklerini ifade edince, Ahmed peşlerine düşmedi. Böylece Kasımî ailesi de ondan yüz çevirdi. Etrafındaki askerler ve kendisine yakın olanlar, kardeşi İsmail imamlığını ilan edince İsmail'in tarafına

⁶⁷ Hacı Ali Mütevekkil İsmâil'i İmam Müeyyed'in oğlu olarak belirtir. Bkz. Hacı Ali, **a.g.e.** ,vr.223b,224a. Ancak Yemenli kronik yazarlarından meşhur tarihçi el-Cermûzî, Mütevekkil İsmâil'in biyografisi niteliğinde olan eserinde İsmail'in nesebini verir. Burada da Mütevekkil İsmail'in İmam Kasım'ın oğlu ve Müeyyed'in kardeşi olduğu görülmektedir. Bkz. el-Cermûzî, **Tuhfetü'l-Esmâ' ve'l-Ebsâr**, c. 1, s. 114-115.

⁶⁸ Râşid, **a.g.e.** ,s. 258.

⁶⁹ Amet el-Melik, **a.g.e.** , s. 101.-102.

geçtiler. İsmail ayanların ve Kasımî ailesinin gönüllerini cömertliği ve hediyeler takdim ederek kazandı⁷⁰.

Hasan b. el-Kasım'ın oğlu Muhammed b. Hasan da amcası İsmail'e karşı İbb'de imamlığını ilan etmişti. Görüldüğü üzere İmam Müeyyed'in vefatından sonra Kasımî ailesinin üyeleri arasında imamlık hususunda anlaşmazlıklar olmuş, sırasıyla önce Ahmed b. el-Kasım imamlık ilan etmiş ve ulema tarafından desteklenmiş, ancak sonradan İsmail'in ulemayı ve ailenin fertlerini yanına çekmesi ve Zeydî mezhebine göre imam olabilmek için on dört şartı haiz olmasına karar verilmesi üzerine imamlık makamına getirilmişti. İsmail, Ahmed b. el-Kasım'a imam olabilmek için on dört şarttan biri olan ilimde özellikle de fıkıh ilminde kendisinden daha ileri olduğunu yazarak itaati altına girmesini istedi. Bu durumu reddeden Ahmed, kardeşi İsmail ile mücadele etmek için maiyyeti ile birlikte Şehâre'den Sülâ'ye indi⁷¹.

Mütevekkil İsmail kardeşinin imamlıkta iddiasını sürdürmesi üzerine bir hayli mücadele vererek, birçok çatışmanın sonunda Ahmed b. el-Kasım'ın mağlubiyetiyle idareyi tekeline almış oldu⁷².

Osmanlı askerleri Yemen'den çekildikten sonra Aden, Hanfer Emiri elinde kalmıştı. 1055/1645-1646 senesinde Mütevekkil İsmail'in kardeşi Hasan'ın oğlu Ahmed'i⁷³ buraya sevk etmesiyle güneydeki Bilâd-ı Hanfer ve Aden zapt edildi⁷⁴.

Mütevekkil İsmail'in 33 yıllık hâkimiyeti Zeydî imamlar yönetiminin en parlak dönemi idi. Yine Mütevekkil İsmail döneminde Kasimîler en geniş sınırlarına ulaştı. İsmail, San'a'nın güneyindeki Dûrân'ı merkez yaptı. Döneminde ülkenin refah seviyesi yükseldi, çiftçilerin mahsulleri arttı. Halkın meseleleriyle yakından ilgiliydi. Zamanında yollar güvenli, fiyatlar ucuz idi⁷⁵.

⁷⁰ Hüseyin Abdullah el-Amrî, **Târîhu'l-Yemeni'l-Hadîs ve'l-Mu'âsır (992-1336/1516-1918)**, Şam 2001, s.38.

⁷¹ Amrî, **a.g.e.**, s.39.

⁷² Râşid, **a.g.e.**, s. 258.

⁷³ Ahmed Râşid İmam Mütevekkil'in Aden tarafını yeniden itaat altına almak için gönderdiği kişi için kardeşi Ahmed'in oğlu Hasan'ın adını zikretse de Mütevekkil'in, kardeşi Hasan'ın oğlu Ahmed'ii gönderdiği muhtemelen yanlış bilgi verildiği gözükmektedir. Nitekim dönemin kaynaklarında da bu isim Ahmed b. el-Hasan olarak geçmektedir. Bkz. Cermûzî, **Tuhfetü'l-Esmâ ve'l-Ebsâr**, s. 276.

⁷⁴ Râşid, **a.g.e.**, s.258.

⁷⁵ Serjeant-Lewcock, **a.g.e.**, s 80.

1056/1646-1647 senesi Mütevekkil İsmail'e Habeş kralı tarafından bir elçi ile köleler, misk yağı ve Habeş'e ait birkaç silah hediye olarak gönderilmişti⁷⁶. Ayrıca İmam Mütevekkil 1058/1648'de Yemenli hacılara Mekke'ye gidişlerinde Câzân ve Ebû Ariş'e kadar eşlik etmeleri için piyade ve süvariler görevlendirip, başlarına da Muhammed b. Salah'ı emir olarak atamıştı⁷⁷.

a- Mütevekkil İsmail'in Hadramevt'i Zaptedişi

San'a'nın güneydoğusundaki Hadramevt⁷⁸ tarihi boyunca tek bir güç tarafından nadiren kontrol edilmiştir. Bağımsız kabileler ve güçlü aileler tarafından sayısız küçük eyaletlere ayrılan bölgenin şehirleri bile bu nüfuzlu aileler veya kabileler arasında bölünmüştür. Bu kabilelerden el-Kesîrî bölgeyi 16. Ve 18. yüzyıllar arasında Hadramevt'in bazı bölgelerinin ve Zufâr'ın hâkimiyetini ellerinde tutmuştur. Ancak kendi içlerindeki rekabetlerden ve verasetteki anlaşmazlıklardan dolayı hâkimiyetlerinin zayıflaması onları dış güçlerin müdahalelerine maruz bırakmıştır. 1750 yılında Yâfi'î kabilesi Kesîrî kabilesinin hâkimiyetine son vererek Hadramevt'in birçok bölgesini kontrol altına almıştır⁷⁹.

Yayılmacı bir politika izleyen İmam Mütevekkil İsmail, Hadramevt'teki Kesîrî Sultanı Bedr b. Ömer'in akrabaları tarafından tahttan indirilmesini bahane ederek buraya sefer düzenledi. İmam tarafından toplanan 1065/1654-1655 yılında 10 bin piyade ve bin süvari asker ile Yerim'in güney tarafında meydana gelen çatışma sonucu mağlup olan Kesîrîler kaçmış; Zeydîler koyun, keçi ve silahları yağmalamışlardı⁸⁰.

Mütevekkil İsmail'in Hadramevt'e müdahale sebebi olarak, imam olduğunda kendisine bağlılığını bildiren Hadrmevt hâkimi Bedr b. Ömer yeğeni Bedr b. Abdullah'ın muhalefeti ile karşılaşmış bunun üzerine Zeydî imam Mütevekkil'den

⁷⁶ Serjeant-Lewcock, **a.g.e.** ,s.80.

⁷⁷ Serjeant-Lewcock, **a.g.e.** ,s.80.

⁷⁸ Yemen'in güney ve güneydoğusunda yer alır, doğusunda Umman, kuzeyinde Suudi Arabistanla arasını ayıran Rub'u'l-Hâlî çölü, güneyinde Aden körfezi bulunur. Hadramut olarak da telaffuz edilir. Bkz. Hüseyin Algül, "Hadramut", **DİA**, c. XV, s. 65.

⁷⁹U. Freitag&W.G. Clarence-Smith, **Hadrami Traders, Scholars, and Statesman in the Indian Ocean, 1750s-1960s**, Leiden 1997, s.36-37.

⁸⁰ Serjeant-Lewcock, **a.g.e.** ,s.80.

yardım istemişti. 1058/1648'de Bedr b. Abdullah ailesinin de desteği ile amcasının sarayına saldırarak amcası ve oğlunu yakalayıp, hapsetti. İmam Mütevekkil, Bedr b. Abdullah'ın amcasını serbest bırakması için çaba gösterdiyse de sonuç vermedi. 1065/1654 yılında Zeydîlerin güney bölgelerdeki zafer haberlerini alan Bedr b. Abdullah, alelacele İmama bağlılığını ilan ederek amcasını serbest bıraktı ve onu Mütevekkil İsmail'in emri üzerine Zufâr'a⁸¹ hâkim yaptı. 1069/1658-1659 senesinde Bedr b. Ömer Mütevekkil İsmail'e gelerek kendisinin Zufâr'dan da atıldığını şikâyet etti ve bunun üzerine İmam Mütevekkil Hadramevt, Zufâr ve Şihr'e sefer düzenledi. Yeğeni Ahmed b. el-Hasan'ı komutan tayin etti. Bütün zorluklara rağmen Zeydî kuvvetleri Hadramevt'e girdi. 1070/1659'da Hadrâmî ordusu ile Zeydîler karşı karşıya geldi ve Hadramevtliler yenilgiye uğradı. Askerlerinin çoğu ya öldürüldü ya da esir alındı. Sultan Bedr b. Abdullah kaçarak aman istedi. Zeydî kuvvetleri Hadramevt toprakları içerisinde Şibâm⁸²'a kadar ilerledi. Bu sırada Sultan Bedr b. Abdullah, İmam Mütevekkil'e bağlılığını teyit eden bir mektup daha gönderdi ve Mütevekkil'i ziyaret etti. Ahmed b. el-Hasan Şihr'e Bedr b. Ömer'in oğlu, Ali b. Bedr b. Ömer'i hâkim olarak bıraktı. Zeydi hâkimiyetini tanıyanları çeşitli yerlerde görevlendirdikten ve Bedr b. Ömer'i tekrar Hadramevt hâkimi olarak atadıktan sonra 1070/1659'da geri döndü. Bedr b. Ömer 1073/1662 yılında vefat edene kadar Hadramevt hâkimi olarak kaldı. Hacca gitmek için yola çıktığında vefat etti. İmam Mütevekkil İsmail bu fırsatı değerlendirerek Şihr limanına Zeydî bir hâkim atadı. Böylelikle Zufâr ve Hadramevt uzun savaşlar ve sayısız müzakereler sonucunda Zeydî hâkimiyetine girdi⁸³.

b- Ummanlı Denizcilerin Zeydî Kıyılarını Tacizi:

Hadramevt'in fethi ile Ummanlılar ile Zeydîler karşı karşıya gelmiş, Ummanlı denizciler 1079/1669 yılında Aden ve Muha'ya gelip bu limanları yağmalamışlardı. Ummanlı denizciler Muha limanı girişindeki Avrupalı tüccarların gemilerine girip saldırdılar. Muha naibi Ummanlıları püskürtmekte aciz kalınca yardım talep etmiş,

⁸¹ Zufâr günümüzde Umman sınırları içerisinde yer alır, Yemen'in doğu sınırındır.

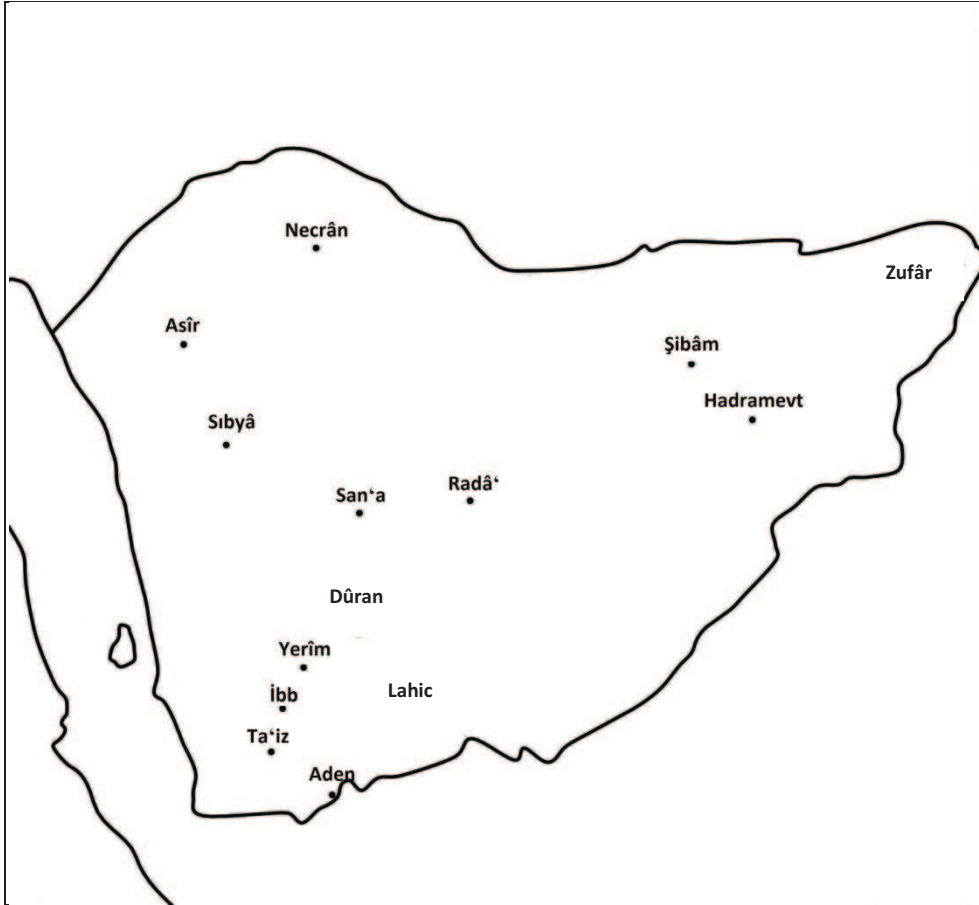
⁸² Hadramevt'in ortasında bulunur. Bkz. el-Makhafi, a.g.e. , c.I, s. 844.

⁸³ Selvâ Sa'd Süleymân el-Gâlibî, **el- İmam el-Mütevekkil Alallah İsmail b el-Kasım ve Devruhu fi Tevhîdi'l-Yemen: 1054-1087/1644-1676**, Kahire 1991, s. 97-111; Serjeant-Lewcock, a.g.e. , s. 80-81.

takviye kuvvetler de yağmayı engelleyememişti. Ummanlı korsanların bir kısmı buradan Cidde'ye gitmiş, Maskat'a dönüş yolunda el-Mehre⁸⁴ kıyısını talan etmişlerdi⁸⁵.

1085/1674 yılında İmam Mütevekkil Şihr limanını Ummanlıların saldırılarından korumak için buraya 300 kişilik bir kuvvet göndermişti⁸⁶.

Harita 1: İmam Mütevekkil İsmail Döneminde Yemen Sınırları

⁸⁴ Yemen'in güneydoğu köşesinde yer alır. Bkz. el-Hacerî, **a.g.e.** , c.II, s. 725. ; el-Makhafî, **a.g.e.** , c. II, s. 1674.

⁸⁵ Serjeant-Lewcock, **a.g.e.** ,s. 81.

⁸⁶ Serjeant-Lewcock, **a.g.e.** ,s. 81.

3. el- Mehdî Ahmed b. el-Hasan b. el-Kasım (1087-1092/1676-1681)

İmam Mütevekkil'in uzun hükümdarlığından sonra Hadramevt fatihi yeğeni Ahmed b.el-Hasan kendisinden sonra büyük bir tecrübeyle imamlığı devraldı⁸⁷.

Ahmed b. el-Hasan İmam Mütevekkil'in ölümünün üçüncü günü ulemayı, ayanları ve ordu komutanlarını toplayarak Mütevekkil'in ardından kimin imam olacağını danışarak, kendisine biat edilmesi hususundaki görüşleri aldı. Onlar da Ahmed b. el-Hasan'a biat ettiler ve ona "Mehdî" lakabını verdiler⁸⁸. Ahmed b. el-Hasan imametini ilan etse de Kasımî ailesinin diğer vârisleriyle mücadele etmek zorunda kalmıştı. Kasım b. İmam Müeyyed b. Muhammed b. el-Kasım, İmam Mehdî'ye karşı ayaklanmış, ikisi arasında pek çok muharebeden sonra Hacce, Afâr, Kehlân, Sevde ve Ehnûm Kasım'a bırakılarak anlaşmaya varılmıştı⁸⁹.

Hadramevt hâkimi, İmam Mehdî'ye bağlılığını göstermek için bir hediye gönderdi. İmam 1090/1679 senesinde San'a'da yaşayan Yahudiler'in buradan çıkarılmasını emretti. Böylece Yahudiler geçici olarak Mevza' bölgesine yerleştiler⁹⁰.

İmam Mehdî 33 yaşında, beş yıllık imametinin ardından 1092/1681 senesinde vefat etti. Güçlü kişiliğine rağmen döneminde Kasımî ailesi içinde anlaşmazlık ve çekişmeler ortaya çıkmış, ölümünden sonra Kasımî Devleti zayıflamaya ve çözülmeye başlamıştı⁹¹.

4. el-Müeyyed Billâh Muhammed b. el-Mütevekkil İsmail (1092-1097/1681-1686)

İmam Mehdî'den sonra İmam Mütevekkil'in oğlu Muhammed 1092/1681'de imamlığı devralmış, yaklaşık beş sene kadar hâkimiyette kalmıştır⁹². Döneminde

⁸⁷ Serjeant-Lewcock, **a.g.e.** ,s. 82.

⁸⁸ el-Haddâd, **a.g.e.** ,s.94.

⁸⁹ el-Haddâd, **a.g.e.** ,s. 95. ; Râşid, **a.g.e.** ,s. 260.

⁹⁰ Serjeant- Lewcock, **a.g.e.** ,s. 82.

⁹¹ el-Haddâd, **a.g.e.** ,s. 96.

⁹² Râşid, **a.g.e.** ,s. 260.

Kasımî ailesinin diğer üyeleriyle⁹³ hâkimiyet mücadelesi vermiş, imamlığının ilk zamanlarında önce San‘a’ya ardından da Dûrân’a yerleşmiştir⁹⁴.

İmam Mehdî'nin ölümünden sonra imametini ilan ederek, “el-Müeyyedü’s-Sagîr⁹⁵” lakabını almıştır. İmametini el-Hüseyin b. el-Hasan, Kasım b. el-Müeyyed, Ali b. Ahmed Ebû Tâlib, Muhammed b. Ahmed b el-Hasan, Şerefeddîn ailesinden; el-Hüseyin b. Abdülkadir ve kendi kardeşleri; Ali b. el-Mütevekkil İsmail, Hasan b. el-Mütevekkil İsmail karşı çıkmışlardı. Babası İmam Mütevekkil’in adamları ve komutanlar da Muhammed b. el-Mütevekil’in imametini desteklemişlerdi⁹⁶.

Güneydeki Yâfi‘ kabîlesi Muhammed b. el-Mütevekkil’in imametini kabul etmemişti⁹⁷. İmam bunun üzerine devletinin nüfuzunu yeniden tesis etmek için Yâfi‘ kabilesinin üzerine asker gönderdi. Ancak ordusundan çok büyük zayıat verildi ve güney bölgelerde hâkimiyet sağlanamadı⁹⁸.

Muhammed b. el-Mütevekkil 1097/1686 senesinde Ânis’te vefat etmiş, Dûrân’da babasının yanına defnedilmiştir⁹⁹.

5. el-Mehdî Muhammed b. Ahmed b. el-Hasan (b. el-Kasım) (1098-1130/1687-1718)

İmam el-Müeyyed (es-Sagîr)’den sonra imamet iddiasında bulunan ve bir kısmı Kasımî ailesinden olan, çok sayıda vâris olmuştur. Bunlardan el-Hüseyin b. Abdülkadir b. en-Nâsır, Ali b. Ebû Tâlib Sa‘de’de, Hüseyin b. el-Hasan b. el-Kasım Radâ’da, Yusuf b. el-Mütevekkil İsmail Dûrân’da, Ali b. Hüseyin eş-Şâmî Havlân’da, Hüseyin b. Muhammed b. Ahmed Amrân’da, Hüseyin b. Mütevekkil b.

⁹³ el-Müeyyed Billâh Muhammed b. el-Mütevekkil İsmail, İmam Mehdî'nin ölümünün akabinde imamlığını ilan etmiş, el-Hüseyin b. el-Hasan, daha önce İmam Mehdî ile mücadele edenlerden ismi geçen Kasım b. el-Müeyyed kendisine muhalefet etmişlerdi. Bkz.el-Kıbsî,**a.g.e.**, s. 386.

⁹⁴ Serjeant-Lewcock,**a.g.e.**,s. 82.

⁹⁵ Müeyyed Muhammed b. el-Kasım’dan ayırt edilmesi için “el-Müeyyedü’s-Sagîr” yani *Küçük Müeyyed* lakabı ile anılmıştır. Bkz. el-Haddâd,**a.g.e.**,s. 96.

⁹⁶ el-Haddâd,**a.g.e.**,s.96-97.

⁹⁷ Serjeant-Lewcock,**a.g.e.**,s. 82.

⁹⁸ el-Haddâd,**a.g.e.**,s. 97. ; Serjeant-Lewcock,**a.g.e.**,s. 82.

⁹⁹ el-Haddâd,**a.g.e.**,s. 98.

İsmail Luhayye'de ve Muhammed b. Ahmed b. el-Hasan da Haceriyye'de(Mansûra'da) imamet iddiasında bulunmuştu¹⁰⁰.

Muhammed b. Ahmed b. el-Hasan, İmam Mehdî Ahmed b. el-Hasan'ın oğlu idi. İlk önce en-Nâsır, ardından el-Hâdî, sonra da el-Mehdî lakabını aldı¹⁰¹. Nitekim Ahmed Râşid, kendisini *İmam Nâsır Muhammed b. Ahmed b. Hasan* şeklinde zikretmektedir¹⁰². Zemâr'ın doğusundaki el-Mevâhib'in hâkimi olduğu için kendisine Sâhibu'l-Mevâhib de denmektedir¹⁰³. el-Mehdî Muhammed, imamlık iddiasında bulunanlara karşı uzun mücadele ve muharebelerin ardından üstünlüğü ele geçirmişti¹⁰⁴.

Hüseyin b. el-Hasan b. el-Kasım Radâ' hâkimiydi ve İmam Mehdî Muhammed onu yakalayıp hapsedti. On sene sonra serbest bırakılan Hüseyin b. el-Hasan 1121/1709-1710 yılında San'a'da vefat etti¹⁰⁵.

Yusuf b. el-Mütevekkil İsmail b. el-Kasım İmam'ın yanına Mansûra'ya gelerek kendisine biat ettikten sonra San'a'ya döndü. Ancak oradan Havlân'a geçerek tekrar imamlık iddia etti. Askerlerini topladı ve İmam Mehdî Muhammed'in olduğu Mansûra'ya doğru ilerledi ve burayı kuşattı. Kuşatma altındaki İmam Mehdî ve askerleri susuzluktan zor durumda kalsalar da şiddetli yağın yağmur sonucu kaynakları doldu. Yusuf b. el-Mütevekkil İsmail ve askerleri, şiddetli yağış nedeniyle İmam Mehdî Muhammed'in üzerlerine saldırdığını hissedemeyip, hazırlıksız yakalanarak hezimete uğradılar¹⁰⁶.

İmam Mehdî Muhammed sonra Taiz, İbb ve Zemâr'a kadar giderek buralara da hâkimiyetini yaydı. Zemâr'a yakın bir yerdeki kalede yaklaşık 2 sene kadar kaldı. Buradaki kabileler temsilcilerini göndererek kendisine bağlı olduklarını bildirdiler¹⁰⁷.

¹⁰⁰ el-Haddâd, **a.g.e.**, s. 100.

¹⁰¹ el-Haddâd, **a.g.e.**, s. 100. ; Serjeant-Lewcock, **a.g.e.**, s.82.

¹⁰² Râşid, **a.g.e.**, s. 261.

¹⁰³ Bkz. el-Kıbsî, **a.g.e.**, s. 391.

¹⁰⁴ el-Mehdî Muhammed'in yukarıda zikri geçen şahıslarla mücadelelerinin ayrıntıları için Bkz. el-Haddâd, **a.g.e.**, s. 100-102.

¹⁰⁵ el-Haddâ, **a.g.e.**, s. 101.

¹⁰⁶ el-Haddâd, **a.g.e.**, s. 101.

¹⁰⁷ el-Haddâd, **a.g.e.**, s. 102.

İmam, Yâfi‘ kabilesini yeniden Zeydî kontrolü altına almaya çalıştı ve 1101/1689-1690’da buradaki Sultan ibn Affî’e karşı kuvvet gönderdi. Zeydî kuvvetleri başlangıçta başarılı olsa da sonunda mağlup oldu. 1120/1708’de Sultanları Ömer b. Sâlih b. Harharah liderliğinde başta Yâfi‘ kabilesi olmak üzere yaklaşık 20 bin kişiden oluşan kabileler toplanarak İmam’ın topraklarından İbb’e saldırdılar. Kadın erkek, Müslüman, Yahudi demeden katledip, şehri yağmaladılar¹⁰⁸.

1126/1714’te İmam Mehdî Muhammed’e rakip olarak el-Mütevekkil b. Ali b. el-Kasım ortaya çıkmış, İmam Mehdî Muhammed’i Mevâhib’de iken kuşatmıştı¹⁰⁹.

İmam Mehdî Muhammed Zemâr’dan Radâ‘’daki tüccarların yoğun olduğu, dönemin büyük şehirlerinden biri olan el-Hadrâ’ya¹¹⁰ giderek 10 yılını burada geçirdi. Ancak burada hastalanarak tekrar Zemâr’daki Mevâhib’e döndü¹¹¹.

1113/1701-1702’de İran Şahı, İmam Mehdî Muhammed’e bir elçisi ile hediye göndermişti. Ertesi sene Cidde valisi kardeşiyle İmama hediyeler göndermiş, İmam da kendisine kıymetli eşyalar göndererek karşılıklı bulunmuştu¹¹².

1121/1709’de Hüseyin b. Ali b. Ahmed b. el-Kasım imamlığını ilan etti ve Sa’de’de İmam Mehdî Muhammed’e karşı kendisine taraftar edindi. Üç yıl sonra el-Mansûr imametini ilan etti, Hüseyin de davasından çekilerek el-Mansûr’a biat etti¹¹³.

İmam Mehdî Muhammed 1130 senesinin Ramazan(Temmuz-Ağustos 1718) ayında Mevâhib’de vefat etti¹¹⁴.

6. el-Mansûr billâh Hüseyin b. el-Kasım b. el-Müeyyed (1122-1131/1716-1720)

1124/ 1712-1713’te Hüseyin b. el-Kasım İmam Mehdî Muhammed’e karşı imametini ilan etmiş ve el-Mansûr lakabını almıştır. 1127/1715 senesinde de İmam

¹⁰⁸ Serjeant-Lewcock, **a.g.e.** s. 83.

¹⁰⁹ Serjeant-Lewcock, **a.g.e.** , s. 83.

¹¹⁰ Radâ‘’nın bir buçuk kilometre kadar güneyinde bulunur.

¹¹¹ el-Kibsî, **a.g.e.** , s.390.

¹¹² Râşid, **a.g.e.** , s. 263. ; Serjeant-Lewcock, **a.g.e.** , s. 83.

¹¹³ Serjeant, **a.g.e.** , s. 83.

¹¹⁴ el-Kibsî, **a.g.e.** ,s. 397.

Mehdî Muhammed Mevâhib'de kuşatılmış, üç aylık muhasaradan sonra İmam Mehdî'ye Hubân, Rîme ve Beytü'l-Fakîh'in bırakılması ve buralara istediği gibi kendi valilerini atayabilmesi şartıyla İmam Mehdî, Mansûr'un imametini tanıdı. ¹¹⁵.

İmam Mehdî Muhammed, Mansûr ile mücadele etmesi için hapisteki yeğeni el-Kasım b. el-Hüseyin'i çıkarmıştı. Kasım b. el-Hüseyin de Mansûr'a mağlup olunca İmam Mehdî Muhammed ile arası açılmış sonrasında Mansûr'un imametini tanıdı ¹¹⁶.

İmam Mehdî Muhammed benderlerden askeri birlikler getirtmiş, Sudanlı köleleri ordusuna alarak onları Türk üniformasını hatırlatan bir şekilde başlarına fes üzerlerine de kırmızı çukadan elbiseler giydirmişti ¹¹⁷.

Kasım b. el-Hüseyin, kuşatmayı İmam Mehdî Muhammed üzerine çevirmiş, onu ateşkes yapmaya ve Mansûr'un imametini tanımaya mecbur bırakmıştı. Kasım, Mehdî Muhammed'e bağlılığını sonlandırınca isminin de hutbelerde okutulmasını kaldırdı. San'a'da Mansûr'un adına para bastırarak, Mehdî Muhammed'in adına basılan sikkeleri kaldırttı ¹¹⁸. Kasımî ailesinin bütün ileri gelenleri de İmam Mansûr'a itaat ettiler ¹¹⁹.

Aslında Kasım, İmam Mansûr ile büyük dedesi- Mehdî Ahmed'in babası- Hasan b. el-Kasım'ın ¹²⁰ toprakları olan İbb ve Taiz'in hâkimi olması, Mansûr'un buralara karışmaması şartıyla anlaşmış, kendisini desteklemişti. Ne var ki Kasım ile ahaliden bir grup arasında anlaşmazlık vuku bulmuştu. Kasım kendisini saymayıp doğrudan İmam Mansûr ile bağlantı kuran ve emirlerini yerine getirmeyen bu kişileri dediklerini yapmazlarsa işlerinden azletmekle tehdit etmiş, ahali de durumu İmam Mansûr'a iletmişti. İmam Mansûr ile Kasım arasında böyle bir otorite çatışmasının ardından İmam Mansûr, Kasım'ı kendisine şikâyete gelenlere görevlerinde kalmalarını ve kendisinin sözünün geçerli olduğunu söyleyip Kasım'ı bu başına

¹¹⁵ el-Hadâd, **a.g.e.** ,s. 105.

¹¹⁶ Serjeant-Lewcock, **a.g.e.** , s. 83.

¹¹⁷ Serjeant-Lewcock, **a.g.e.** ,s. 83.

¹¹⁸ Serjeant-Lewcock, **a.g.e.** ,s. 83.

¹¹⁹ el- Kibsî, **a.g.e.** ,s. 394.

¹²⁰ İmam Kâsım'ın oğlu, İmam Müeyyed'in kardeşi.

buyrukluğu yüzünden azletmişti. Böylece Kasım, İmam Mansûr'a isyan edip, bazı kabileleri de isyana teşvik ederek etrafında topladı. İmam Mansûr San'a'nın kuzeyine, güneyine ve batısına yayılan isyanları bastırmakta aciz kaldı. Artık Kasım, Mansûr'dan daha güçlüydü ve 1128/1716'de imametini ilan ederek el-Mütevekkil lakabını aldı¹²¹.

Sonuç itibariyle el-Mansûr, İmam Mehdî Muhammed'e karşı imamlığını ilan etmiş, Mehdî Muhammed de kendisi ile mücadele etmiş, bunun içinde hapsedilen yeğeni Kasım'ı serbest bırakarak Mansûr'a karşı mücadelede kendisine yardımcı olacağını ummuştu. Ancak ikisi de Mansûr'a yenilince Mehdî Muhammed ile yeğeni Kasım'ın araları bozulmuş, Kasım Mansûr'u desteklemiş, sonunda da Mehdî pes etmişti. Ne var ki sonradan Kasım da İmam Mansûr'a karşı ayaklanarak 1128/1716 yılında kendi imametini ilan etmişti.

7. el-Mütevekkil Alallâh el-Kasım b. el-Hüseyin(1128-1139/1716-1727)

İmam Mehdî, Kasım'ın imametini ilan etmesinden sonra İmam Mansûr ile mücadeleleri sırasındaki karışıklıktan istifade ederek Zemâr'ı istila etmiş ve buradaki Mütevekkil'e tabi olanları yakalayarak, kendi oğlunu Zemar'a hâkim olarak bırakmış ve Mevâhib'e dönmüştü. Böylece Yemen üç imam; Mehdî Muhammed, Mansûr ve Mütevekkil Kasım arasında paylaşılmıştı. Mehdî Zemâr ve çevresini, Mansûr Şehâre ve çevresini, Kehlân ve Sevde'yi, Mütevekkil Kasım da geriye kalan yerleri istila etmişti. Mütevekkil her iki imamla da mücadele etmiş, Mehdî Muhammed'i ölümüne kadar el-Mevâhib'de kuşatma altında tutmuştu. Mehdî'nin ölümünden sonra da taraftarları ve oğlu gelerek Kasım'a biat etmişlerdi¹²².

Mansûr sadece Amrân'ın kuzeyindeki Şehâre ve Hûs arasındaki küçük bir bölgede hâkimiyetini devam ettirebilmiş, 1131/1718-1719 senesinde de vefat etmişti.

¹²¹ el-Kıbsî, a.g.e., s. 394-396.

¹²² el-Haddâd, a.g.e., s. 107-108.

İmam Mehdi'nin oğullarının da babalarının 1130/1717-1718'de vefatından sonra Kasım'a biat etmeleri Mütevekkil Kasım'ın hâkimiyeti güçlendirmişti¹²³.

İmam Mütevekkil Kasım'ın ölümünden bir yıl önce 1138/1726'da Erhâb kabilesi yollarda soygunculuk yapmaya başlamış, sonra da San'a'daki çarşıları yağmalamaya başlamıştı. Mütevekkil Kasım'ın kölelerinden birinin Erhâb kabilesi tarafından öldürülmesiyle İmam elçi göndererek bu kabileyi uyarılmış, elçinin dikkate alınmaması hatta canına kast edilmesi karşısında da bu kabileye savaş ilan edilmişti. Gece yarısı meydana gelen çatışmada Erhâb kabilesinden 100 kişi öldürülmüş, 600 kişi de esir alınmıştı. Ertesi sene Erhâb kabilesi intikam almak için Hâşid ve Bekîl kabilelerini kendilerine katılmaya davet etti¹²⁴. Erhâb, Hamdân ve Hâşid kabileleri Mütevekkil San'a'daki Ravzâ'ya saldırdılar ve burayı harap ettiler. Bu kabileleri Kasım'ın oğlu Hüseyin b. el-Kasım kendisi imam olabilmek için isyana teşvik etmişti. Sonradan Kasım ve oğlu Hüseyin anlaştılar. Kasım öldükten sonra oğlu Hüseyin b. el-Mütevekkil ve amcasının oğlu Muhammed b. İshâk imametlerini ilan ettiler. Muhammed b. İshâk en-Nâsır ve Hüseyin b. el-Mütevekkil de Mansûr lakabını aldı¹²⁵.

8. el-Mansûr el-Hüseyin b. el-Kasım (1139-1161)

Babasının ölümünden sonra Amrân'dan San'a'ya gelen Hüseyin b. el-Kasım imametini ilan ederek el-Mansûr lakabını aldı. Muhammed b. İshâk da imametini ilan etmiş, iki imam arasında çatışmalar meydana gelmişti. Hâşid ve Bekîl kabileleri de Muhammed b. İshâk'ı destekliyorlardı. Bunun için el-Ahmer ve Nâsır b. Cuzeylân'ın komutası altında toplandılar. el-Ahmer her iki imamın da arasını bulmak için San'a'ya gitti. Burada Mansûr ile görüştü. Ancak Mansûr el-Hüseyin, el-Ahmer'i öldürttü ve başı bir mızrağa geçirildi. Bu durum karşısında el-Ahmer'in oğlu intikam almak için kabileler ile San'a'ya doğru ilerledi. Şehrin girişinde şiddetli

¹²³ el-Kıbsî, **a.g.e.**, s. 397.

¹²⁴ Serjeant-Lewcock, **a.g.e.**, s. 84.

¹²⁵ el-Kıbsî, **a.g.e.**, s. 398-399.

çatışmalar oldu. Birçok çatışmanın ardından Muhammed b. İshâk sonunda Mansûr'a itaat etti ¹²⁶.

İmam Mehdî Muhammed zamanında Kasımî ailesinden ayrılmış olan İmam Mansûr kardeşi Ali b. Mütevekkil'i Aden ve Lahic üzerine göndererek buralardaki hâkimiyetini pekiştirmek istemişti. Ancak 1144/1731-1732'de Aden ve Lahic'deki İmamın temsilcisi Fazıl b. Ali el-Abdâlî, Yâfi' Sultanının da desteği ile İmamın kuvvetlerini Aden ve Lahic'den tamamen çıkarmaya çalıştı. Buna rağmen Aden ve Lahic'de İmama karşı ne açık bir red vardı ne de ismi Cuma hutbelerinden çıkarıldı. Aden ve Lahic'in kaybedilmesi San'a'ya gelen gelirlerin azalması anlamına geliyordu. Taiz hâkimi olan ve İmam Mansûr'a karşı imametini ilan eden Ahmed b. el-Mütevekkil büyük ihtimalle buralardan gelen gelirlere el koyuyordu ¹²⁷.

1152/1739-1740 senesinde İmam Mansûr'un kardeşlerinden Taiz hâkimi Ahmed b. el-Mütevekkil imametini ilan etti. İki kardeş arasında birçok Yemenlinin kanının döküldüğü çatışmalardan sonra Ahmed zaten hâkimi olduğu Taiz ile yetindi ve barış yapıldı. Ancak 1158/1745-1746'da Ahmed b. el-Mütevekkil tekrar muhalefet ederek Yâfi' kabilesinden kendisine destek olmalarını istedi. Bunun üzerine İmam Mansûr, Ahmed b. el-Mütevekkil ile mücadele için büyük bir ordu hazırlayarak onu Taiz'de kuşatma altına aldı. İmam Mansûr vefat edene kadar (1161/1748) Ahmed kuşatma altında kalmıştı. Mansûr'un oğlu el-Mehdî Abbâs babasının ölümünden sonra amcası Ahmed'in üzerindeki kuşatmayı kaldırdı ¹²⁸.

9. el-Mehdî Abbâs b. el-Hüseyin b. el-Kasım (1161-1189/1748-1775)

İmam Mansûr vefat ettikten sonra (ö.7 Rebiülevvel 1161/7 Mart 1748) oğlu Mehdî Abbâs kendisine rakip adayların itirazları olmaksızın imam olmuş gözükmektedir. Babasının birçok taraftarı da kendisine itaat etmişti. İmam Mehdî Abbâs önemli Zeydî imamlarından biri olarak addedilmektedir. İmam Mehdî Abbâs zeki, âlimlere değer veren, adil, memlekette neler olup bittiğinden haberdar,

¹²⁶ Serjeant, **a.g.e.**, s. 84.

¹²⁷ Serjeant-Lewcock, **a.g.e.**, s. 84-85. ; el-Haddâd, **a.g.e.**, s. 112.

¹²⁸ el-Haddâd, **a.g.e.**, s. 113-114.

görevlilerinin tutumlarını takip eden bir hükümdardı. Bu sayede etrafındakilerin saygısını kazanmıştı. Nüfuzu giderek arttı ve ünü dört bir yana yayıldı. İmam Mehdî Abbâs imamlığı sırasında ülkenin sınırlarını hudud bölgelere yaptığı güçlü hücumlarla muhafaza edebildi, Mehdî Abbâs 28 yıllık imamlığı süresinde San'a'da kaldı¹²⁹.

Seyyah Niebuhr İmam Mehdî Abbâs zamanında (1177/1763 senesinde) Yemen'de bulunmuş ve mahalli idareler hakkında bilgi vermiştir. Buna göre İmam Mehdî Abbâs döneminde; Aden bağımsız bir hâkimin idaresinde, Kevkebân Şerefeddîn ailesinden bir seyyidin tasarrufu altında; Ebû Arîş bir şerife ait; Sa'de bağımsız şeyhlerin hâkimiyeti altında; Kahtân, Nihim ve Kevlân dört bağımsız şeyhin elinde; Cevf ve Ma'rib bazı şeyhlerin yönetiminde; Yâfi' ise üç sultan idaresinde idi¹³⁰.

Yemenli tarihçiler İmam Mehdî Abbâs'ın babası ve dedesinden hatta kendinden sonraki imamlardan dahi daha iyi bir yönetici, hükümdar olduğu konusunda hemfikirlidir¹³¹.

Şeref'te 1164/1750-1751 senesinde büyücü olarak bilinen Ebû Allâme adında biri ortaya çıkarak, bir grup taraftarıyla Hâşid ve Bekîl kabilelerinin kalelerini harap etmiş, kabilelerin buralardaki askerlerini püskürtmüş ve İmam Mehdî'nin topraklarına girmişti. İmam kuvvetlerini göndererek bu şahsı öldürttü ve birliğini dağıtarak bertaraf etti¹³².

1172/1759'da Bekîl kabilesi İmamın bölgesindeki silahsız köylülere doğru yöneldi. 1184/1770 Barat kabilesinin reisi baş kaldırdı. İmam Mehdî Abbâs çoğu süvari ve piyade birliklerini Barat'a gönderdi ise de kabile reisi başka bir yoldan gelmiş, San'a yakınlarına kadar ilerlemişti. San'alıları telaşlandıran bu gelişme

¹²⁹ Serjeant-Lewcock, **a.g.e.**, s. 85.

¹³⁰ Niebuhr, **a.g.e.**, s. 46-47. Bu bölgeler ile ilgili ayrıntılı bilgi için Bkz. Niebuhr, **a.g.e.**, s. 48-68.

¹³¹ Hüseyin Abdullah el-Amrî, **Mietu Âm min Tarihi'l-Yemeni'l-Hadîs: 1161-1264/1748-1848**, Şam 1984, s. 20.

¹³² el-Amrî, **Mietu Âm min Tarihi'l-Yemeni'l-Hadîs**, s. 25-26.

üzerine San'a valisi İmam Mehdî Abbâs'ın oğlu Ali b. Abbâs kabile üzerine küçük bir kuvvetle saldırdı. İmam Mehdî Abbâs da batıdan sıkıştırdı¹³³.

1772 yılında hububat kıtlığı nedeniyle San'a'da isyan çıkmış ve birkaç bin kişi toplanarak visyan giderek büyümüş, isyancılar merkeze giden erzakı yağmalayıp çevredeki köylere saldırmışlardı. İmamın kuvvetlerine baş kaldırmış, sonunda İmamın askerleri tarafından topa tutulmuş, aman dileyen kabileler tekrar itaate alınmıştı¹³⁴.

¹³³ Serjeant-Lewcock, **a.g.e.** , s. 86.

¹³⁴ Playfair, **a.g.e.** , s. 122.

III. BÖLÜM

XVII. YÜZYILIN İLK YARISINDAN SONRA OSMANLI-YEMEN İLİŞKİLERİ VE AVRUPALI TÜCCARLARIN YEMEN SAHİLLERİNE GELİŞİ

A- Osmanlı Devleti'nin 1635'ten sonra Yemen'e Sefer Teşebbüsü

XVII. yüzyıl Osmanlı kroniklerinden, 1082/1671 senesinde Osmanlı Devleti'nin Yemen'e sefer düzenlemeye niyet etmiş olduğunu öğreniyoruz. Bu kaynaklarda, Zeydîler'in Mekke'de taşkınlıklar yaptıkları ve bu durumun merkeze bildirildiği, hacıların himayesi ve bu taifenin isyanlarının bastırılması için Yemen tarafına sefer düzenlenmesinin gündeme geldiği belirtilmektedir¹.

Mekke-i mükerreme Emîri Şerif Sa'd, Yemen imamı ile anlaşarak Yemen'den kuvvet getirtmiş, Cidde'yi işgal etmeye ve Arap kabileleri üzerindeki nüfuzunu kullanarak muhalefete kalkışmıştır². Bu haberin de İstanbul'a ulaşması üzerine Süveyş iskelesinde otuz kıta kalyon ve on adet çekdiri yaptırılmasına karar verilmiş, bu kalyon ve çekdirilerin yapım ve onarımında mirahorluktan mazul Koca Muslu Ağa görevli olarak gönderilmişti. Bu husus için Arabistan tarafına bir hareket gerçekleştirilmeye karar verildiğinden Bursa'da kışla yapımına başlandı. IV. Mehmed Despot yaylağından Bursa'ya gelmek için hareket etti. Ancak Lehistan'ın

¹ Sözkonusu kaynaklar için bkz. **Abdurrahman Abdi Paşa Vekayinamesi: Tahlil ve Metin Tenkidi**, haz. Fahri Çetin Derin, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1993, s. 352. ; Fındıklılı Silahdar Mehmed Ağa, **Silahdar Tarihi**, İstanbul 1928, c.1, s. 563-564. ; **Defterdar Sarı Mehmed Paşa Zübde-i Vekaiyât, Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704)**, haz. Abdülkadir Özcan Ankara 1995, s. 17. ; Râşid Mehmed Efendi, **Tarih-i Râşid**, İstanbul 1282, c.1, s. 255-256.

² İsmail H.Uzunçarşılı, **Mekke-i Mükerreme Emirleri**, Ankara 1972, s. 86.

yapılan anlaşmanın şartlarına uymadığının duyulması ve bir tehdit arzemesi üzerine Edirne'ye varan Padişah Bursa'daki kışla yapımından vaz geçerek burada kalmıştır³.

Evliya Çelebi ise, 1083 Safer/Mayıs-Haziran 1672 tarihinde İstanbul'dan Mısır'a Hatt-ı şerif ile haber gönderilerek İbrahim Paşa'nın Mısır eyaleti askeri ile yapılacak "*Yemen gazâsına*" serdar olduğu ve Süveys'te yüz kalyon yaptırılmasının ferman olunduğunu kaydetmektedir⁴.

Evliya Çelebi'nin aktardıkları hariç, bu bilgiler sözkonusu kaynaklarda neredeyse aynı ifadelerle geçmektedir. Müellifler 1082/1671 senesi olaylarını yazarken birbirlerinin eserlerinden faydalanmış olmalıdırlar.

Yemenli müellif Yahya b. el-Hüseyin de 1082/1671'de Osmanlı Devleti'nin Yemen'e sefer hazırlığından bahsetmektedir. Ancak öncesinde 10 Muharrem 1080/10 Haziran 1669 tarihinde Yemen'e dönen hacıların getirdiği haberlere göre, bu sene Cidde valiliğine tayin edilerek Kâbe'nin tamiri ve surrelerin tevzii için Mekke'ye gelen Hasan Paşa ile Mekke Emiri Şerif Sa'd arasında bir anlaşmazlığın vuku bulunduğunu kaydetmektedir⁵. Ona göre Hasan Paşa Şerif Sa'd'i ortadan kaldırarak Mekke hâkimi olmak istemekteydi. Ayrıca yine Yahya b. el-Hüseyin'in belirttiğine göre, 1082 senesi Kurban bayramının ikinci günü (9 Nisan 1672) Hasan Paşa'ya şeytan taşıdığı sırada bir suikast teşebbüsünde bulunulmuştur. Yemenli hacıların bulunduğu yerden Paşa'ya ateş edilmiş, Paşa'nın adamları müdafaa için kılıçlarını çekmiş ve o arbedede hacılardan yaklaşık otuz kişi hayatını yitirmiştir⁶. İ. Hakkı Uzunçarşılı'nın ifade ettiğine göre Şerif Sa'd, Hasan Paşa Mina'da iken üzerine saldırmış ve bu çarpışmada Hasan Paşa ile iki yüz adamı ölmüştür⁷. Bir başka Yemen kaynağında ise, Hasan Paşa'ya ateş edildiği fakat kendisinin değil atının vurulduğu ve Paşa'nın yere düştüğü, adamları tarafından kaldırılarak güvenli

³Fahri Çetin Derin, **a.g.t.** , s.352. ; Fındıklılı Silahdar Mehmed Ağa, **a.g.e.** , c.1, s. 563-564. ;Defterdar Sarı Mehmed Paşa, **Zübde-i Vekaiyât**, s. 17. ; Râşid Mehmed Efendi, **a.g.e.** , c.1, s. 255-256.

⁴Evliya Çelebi b. Derviş Muhammed Zıllî, **Evliya Çelebi Seyahatnâmesi**, haz. Orhan Şaik Gökyay, İstanbul 1996, c. X, s. 519.

⁵Yahya b. el-Hüseyin, **Behcetü'z-Zaman**, s. 729-730.

⁶Yahya b. el-Hüseyin, **Behcetü'z-Zaman**, s. 775

⁷Uzunçarşılı, **a.g.e.** , s. 86.

bir yere götürüldüğü ifade edilmektedir⁸. Bu olay üzerine iki taraf da hazırlık yaparak Mekke'ye girmiş, şehirde karışıklık yaşanmıştır. Cidde – Mekke yolu kapandığı için Hacılar beldelerine geç dönmüşlerdir. Yemen Emirülhaccı, Şerif'e giderek Yemen'e dönmek istediklerini bildirmiş Şam Emirülhaccının da araya girip Hasan Paşa ile görüşmesi sonucu Yemenli hacıların memleketlerine dönmelerine izin verilmiştir⁹.

Hasan Paşa bir yandan bu olayları mektupla İstanbul'a bildirerek Medine'ye çekilip cevap beklemeye başlamış, bir yandan da Mısır'dan yardım istemiştir¹⁰. Ebû Tâlib'in aktardıklarına göre İstanbul'dan, Mekke vilayetinin Hasan Paşa'ya bırakılması ve Şerif Sa'd'ın yakalanması istendiği haberi gelmişti. Ancak Hasan Paşa, Şerif Sa'd'ın Yemen İmamı ile ittifak kurmasından korktuğu için bu haberi duymasını istememektedir¹¹.

Şerif Sa'd'ın Hicaz'da bulunan 'İtved'e¹² atadığı Şerif Abdülkerim b. Bâz, Hasan Paşa ve Şerif Sa'd'ın olayları çıktığında 'İtved halkının isyanı üzerine Yemen İmamı Mütevekkil İsmail'e giderek ondan yardım talebinde bulunmuştu. Abdülkerim, İmamın yanında beş ay kalarak silah ve ihtiyacı olan şeyleri tedarik edebilmiştir. Bu esnada Hasan Paşa'nın Mısır'dan istediği yardım gelmişti. Aslen Yemenli olan Muhammed çavuş, Mısır'dan yaklaşık üç bin asker ile Mekke'ye ulaşmıştı¹³. Yemenli müellif Ebû Tâlib, aynı sene Hüseyin Paşa'nın¹⁴ Şerif Sa'd üzerine bir harekât için hazırlandığı, aslında hedefinin Yemen olduğunu duyduğunu aktarmaktadır. Yine onun kaydettiklerine göre 1083 /1673'de Şerif Sa'd Yemen İmamına Osmanlılara karşı ittifak yapma talebinde bulunmuştu. Bu sırada Osmanlı kuvvetlerinin Cidde'den Yemen'e gideceği duyuldu. İmamın bazı yakınları Şerif Sa'd'e yardım etmesini tavsiye etseler de sonradan İmam olarak Sâhibu'l-Mevâhib

⁸ Sözkonusu kaynak için bkz. Hüsameddin Muhsin b. Hasan b. Kâsım b. Ahmed b. Kâsım b. Muhammed Ebû Talib, **Tarihü'l-Yemen asre'l-istiklal ani'l-hükmi'l-Osmani'l-evvel min sene 1056 ila sene 1160**, thk. Abdullah Muhammed el-Hibşî, s. 120.

⁹ Muhammed Ebû Talib, **a.g.e.**, s. 123-124.

¹⁰ Yahya b. el- Hüseyin, **Behcetü'z-Zaman**, s. 775-778.

¹¹ Ebû Tâlib, **a.g.e.**, s. 124.

¹² Suûdi Arabistan'ın güney bölgelerinden olan Câzân'da bulunan vadi. Bkz. Hamed el-Câsir, **el-Mu'cemü'l-Cuğrâfi li'l-Bilâdi'l-Arabiyyeti's-Su'ûdiyye**, Riyad 1977, c. 2, s. 789. 'İtved, Yemen Hadravevt'te yer alan ve Arap harfleriyle yazılışı aynı olan 'Atûd ile karıştırılmamalıdır. Bkz. el-Makhafi, **a.g.e.**, c. 2, s. 1016.

¹³ Ebû Tâlib, **a.g.e.**, s. 125.

¹⁴ Burada o dönemde Şam valisi olan Sarı Hüseyin Paşa kastediliyor olmalıdır.

lakabını alacak olan Ahmed b. el-Hasan ve oğlu Muhammed, İmam Mütevekkil böyle bir hamle yaparsa o zaman Osmanlıların Yemen'e gelmesi kaçınılmaz olacaktır diyerek bu fikre itiraz etmişlerdir¹⁵.

Ebû Tâlib bütün bu olayların Halep'de, Yemen İmamının Haremeyn-i şerifeyni istila ettiği, Şerif Sa'd'ın de ona yardım ettiği ve İmam adına hutbe okuttuğu, Haremeyn'de ezanın Zeydî mezhebindeki gibi "hayya 'ala hayri'l-'amel" şeklinde duyulduğunu iddia etmektedir. Bu haberlerin de Halep'den İstanbul'a ulaşması neticesinde Osmanlılar Yemen'e sefer yapmayı düşündüler demektir. Ancak Mekke'ye ulaşan Hüseyin Paşa, önce Halep'e ardından İstanbul'a Yemen İmamının Haremeyn'i istila etmediğini ve ezanı değiştirmedikini haber veren bir mektup yazmıştır diye de eklemektedir¹⁶.

105 numaralı Mühimme Defterinde, Cemâziyelevvel 1106/ Ocak 1695 tarihli bir hükümde ise Mısır valisi Ali Paşa'dan bahsi geçen Yemen seferi için İskenderiye'de hazır bulundurulan topların İstanbul'a gönderilmesi istenmiştir¹⁷.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivinde bulunan, üzerinde tarihi bulunmayan ancak tasnif edenler tarafından I. İbrahim dönemi (1640-1648) olarak not düşülen bir arzdan Yemen'e 1082/1672'den önce de sefer düzenleme düşüncesi olduğunu öğrenmekteyiz. Bu arzda, veziriazamın Yemen'in durumu hakkında padişahın huzurunda konuşulanlara şahit olduğunu ve her bir kimsenin fikrini ifade ettiğini belirtilmektedir. Kendisinin de ifadelerinden belki de Yemen'e bir sefer düşüncesinin tartışılmakta olduğu düşünülebilir. Zira vezir, Padişaha bu hususun tartışıldığını ve işin hakikati ve neticesi olarak Mısır Beylerbeyinin Yemen fethinden sorumlu olması gerektiğini, ancak Mısır'da kereste bulunmadığı, diğer taraftan kereste gönderildiğinde de en az on iki pare kadirganın Mısır'da yapılması on iki pare geminin de hazır edilip gerekli bütün mühimmatın tedarik edilerek bu sefere çıkılması gerektiğini ifade etmektedir. Bununla birlikte Sinan Paşa'nın Yemen'i fethettiği zamanda, Yemen halkının silah ve tüfek kullanmadığını, Osmanlı

¹⁵ Ebû Tâlib, **a.g.e.**, s. 125-127.

¹⁶ Ebû Tâlib, **a.g.e.**, s. 127-128.

¹⁷ Mısır valisi Ali Paşa'ya gönderilen Evâsıt-ı Cemâziyelevvel. 1106/ 28 Aralık 1694-6 Ocak 1695 tarihli hüküm: **MD**, 105, h. 324.

idaresinden sonra silah ve tüfek edindiklerini bu sebeple de merkezden de silahlı asker gönderilmesi gerektiğini belirtir. Ayrıca bundan evvel Mısır kulunun Yemen'e gittiği ve iş göremediğini dolayısıyla İstanbul'dan asker gönderilmesi gerektiğini eklemektedir. Acem meselesi neticelenene kadar bu seferin ertelenmesinin daha münasip olacağını sylemektedir¹⁸. Söz konusu bu arzda 1082 senesinden önce de Yemen'e bir harekât düzenleme teşebbüsünün olduğunu, ancak gerek o dönemde gerekse 1082 ve sonrasında Osmanlı Devleti'nin Yemen'e asker göndermeyi düşünse de muhtemel i ve dış sıkıntılardan ötürü bunu gerçekleştiremediğini görmekteyiz.

1086/1675 senesinde ise İmam Mütevekkil, Osmanlıların Yemen'e geleceği korkusuyla hazineyi Drn'dan San'a'ya nakletmiřtir¹⁹.

¹⁸ Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA), E. 7022/559.

¹⁹ Eb Tâlib, **a.g.e.**, s. 140.

B- XVII. Yüzyılın Yarısından Sonra ve XVIII. Yüzyılda Osmanlı-Yemen İlişkileri

1635'ten sonra imam Müeyyed'in Osmanlı Devleti'nin Yemen'de tesis etmiş olduğu sistemi devam ettirmiş olduğu gözükmektedir. Örneğin Osmanlı döneminde Yemen'in bölgelerinden toplanan vergi ile bu bölgelere asker tedarik ediliyor, geri kalanı da hazineye gönderiliyordu, bu sisteme imamlar döneminde de devam edilmişti. Yine Osmanlı Devleti'nin kurduğu mali ve idari taksimat Yemen'de Cumhuriyet kurulana kadar devam etmiştir²⁰.

İmam Müeyyed 1635'ten sonra Yemen'de kalan Osmanlı asker ve emirlerinden idari konularda yardım talebinde bulunmuş, bu kişileri önemli makamlara atamıştı. Emir Recep er-Rûmî, Haydar Paşa'ya yardım etmesi için gönderilmiş, ancak İmam tarafına geçerek İbb'in kuzeyindeki Mehâdir bölgesine yönetici olarak atanmış ve ölene kadar burada kalmıştı²¹.

İmam Mütevekkil'in de Osmanlı İdari taksimatını devam ettirdiği anlaşılmaktadır. Elimizdeki kaynaklar, yeni bir sistemin varlığına işaret etmemektedir. Bununla birlikte Yemenli tarihçi Yahya b. El- Hüseyin, İmam Muhammed b. El-Hasan'ın süvarilerinin Türk olduğunu kaydeder ve görevlilerin, çavuşların ve davul çalan kişilerin kıyafetlerinin Osmanlı kıyafetlerine çok benzediğini belirtir. 17. Yüzyılda yaşamış olan müellifin²² eserlerinde *sancak*, *vilayet* gibi kelimeleri kullandığı görülmektedir²³.

1635'ten sonra Osmanlı Devleti Yemen ile irtibatını koparmamıştır. Özellikle kahve ticareti için Osmanlı tüccarları Yemen sahillerine gidip geliyorlardı. Ayrıca bazı belge ve kaynaklarda Yemen'in Osmanlı vilayetleri içerisinde zikredildiğine de rastlamaktayız. Bunlardan, 13-22 Mayıs 1640 tarihli, Sultan İbrahim tarafından Leh

²⁰ Amet el- Gafûr, **el-Evdâ'u-s-Siyâsiyye fi'l-Yemen: 1054-1099/1644-1688**, c.I. s. 104.

²¹ Amet el- Gafûr, **a.g.e.** , c.I, s. 105.

²²Yahya b. el-Hüseyin doğum yılı kesin olmamakla birlikte Ali b. eş-Şevkânî'nin (ö. 1250/1834) belirttiğine göre 1035/1625 yılında doğmuştur. Bkz. Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, **el-Bedru't-Tâli' bi Mehâsin min ba'de'l-Karni's-Sâbi'**, Beyrut 1998, haz. Hüseyin b. Abdullah el-'Umerî, c. 2, s. 328. Ölüm tarihi ile ilgili olarak çeşitli ihtilaflar vardır. Bazı Yemenli tarihçiler Yahya b. el-Hüseyin'in 1099/1686'den sonra vefat ettiğini kaydederken, bazıları da ölüm yılı için 1100/1687 senesinden sonrasını işaret etmişlerdir. Bkz. Amet el- Gafûr, **a.g.e.** , s. 241.

²³ Amet el-Gafûr, **a.g.e.** , s. 105-107.

Kralı IV. Ladislaus'a gönderilen ahidname'de²⁴ “...Ben ki sultân-ı selâtîn-i zamân ve bürhân-i havâkîn-i devrân tâc-bahş-i husrevân-ı cihân zillu'llâhi'l-Meliki'l-Mennân hâdimü'l-haremeyni'ş-şerifeyn sâni İskender Zü'l-karneyn eşrefü'l-medâ'ini'l-emsâr akdesü'l-memâliki'l-aktâr Mekke-i mükerrime ve Medine-i münevvere ve Kuds-i şerif ve Lahsa ve Katif ve Mısır ve Yemen ve San'a ve Aden ve Basra ve Habeş ve Sivas ve Mar'aş ...” Sultan'ın diğer Osmanlı eyaletleri ile birlikte Yemen, Sa'a ve Aden'i de İmparatorluk dâhilinde saydığını görmekteyiz. Yemen'in İslam toprakları oluşu sebebiyle Osmanlı Devleti kendisini bu toprakların bir hamisi olarak görmeye devam etmiş gözükmektedir. Hatta yukarıda da geçtiği üzere Yemen'de tekrar Osmanlı idaresinin tesis edilmesi için buraya seferler düzenlenmeye teşebbüs edilmiştir. IV. Mehmed, Yemen sahillerini Osmanlı Devleti adına kontrol altına alması için Mekke Şerifi Ahmed b. Zeyd'e asker ve maddi destek göndermiş, ancak Sultan'ın 1687'de tahttan indirilmesiyle bu mesele gerçekleşmemiştir²⁵. XVIII. yüzyılda İsveç kralından gelen bir Nâme-i Hümâyün'da da Yemen'in Osmanlı toprakları içerisinde zikredilmesi dikkat çekicidir²⁶.

1- Siyasi İlişkiler

İmam Müeyyed'in Yemen'deki Osmanlı idaresine muhalefeti karşısında, Hasa valisi Ali Paşa İmam Mütevekkil İsmail'e bir mektup göndererek Osmanlı Devleti ile iyi ilişkiler kurmasını hatta Osmanlı Sultanının Haremeyn'in hadimi olduğunu ve Osmanlılar'ın küffara karşı savaştığını, bir hadis-i şerif ile Yemen'in de iman mekânı olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Ali Paşa, Osmanlılar'ın bir gün Yemen'e geri döneceğini de eklemiştir²⁷. İmam Müeyyed ise, -Behcetü'z-zaman'da geçen Ali Paşa'ya cevaben gönderdiği mektubunda Yemenlilerin, Osmanlı valilerinin ve askerlerinin tutumlarından rahatsız olduklarını, zaten merkezin vali ve askerlerin

²⁴Bkz. Dariusz Kolodziejczyk, **Ottoman-Polish Diplomatic Relations (15th-18th Century): an annotated edition of Ahidnames and other documents**, Leiden 2000. S. 459.

²⁵Muhammed Ali Muhammed Dubai eş-Şehârî, “el-Yemen fî Zilli hukmi'l-İmam el-Mehdî Muhammed b. Ahmed b. el-Hasan b. el-Kasım el- ma'rûf bi Sâhib el-Mevâhib (1097-1130/1686-1718)”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, San'a Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, San'a 2006, s. 339-340.

²⁶1032/1719 senesinde İsveç kralından gelen nâme-i hümâyün: NMH, 6, n. 290.

²⁷Yahya b. el-Hüseyn, **Behcetü'z-Zaman**, c.I, s. 376-79.

tasarruflarını bilmesi durumunda bunlara razı olmayacağını yazmıştır. Ayrıca İmam Müeyyed, mektubunda İstanbul'un gerçekte Yemen'de olan bitenden haberinin olmadığını iddia ederek, Kansu Paşa'dan kaynaklanan rahatsızlığını dile getirmektedir. Mektubunu sizden gelen her türlü nasihate açığz diyerek bitirmektedir²⁸.

1077/1666'da Sultan IV. Mehmed, başlarında bir elçi bulunan on beş kişilik bir heyeti hediyelerle İmam Mütevekkil'e göndermişti. İmam Mütevekkil'in yakın adamları gelen hediyelere ihtiyatla yaklaştılar. Gelen grubun Sultan'ın casusları olabileceğinden korktular. Muhammed b. el-Hasan, nâm-ı diğeri Sâhibu'l-Mevâhib Türk elçiyi gezdirdi, ordusunda muhtemelen daha önceden kalmış Türk askerler vardı. Bu askerleri gelen elçiye göstermeye çalışmıştı. Yine Muhammed b. el-Hasan kendisini Yemen hâkimi gibi gösterip elçiye hilat ve para takdim ederek güç gösterisinde bulundu²⁹.

İmam Mehdî Muhammed b. Ahmed b. el-Hasan da Mütevekkil İsmail gibi Haremeyni şerîfeyni ele geçirmeyi düşünmüştü. Böylelikle Osmanlı Sultanı'nın gücünü ve belki de Müslümanlar üzerindeki nüfuzunu azaltmayı hedeflemişti. İmam Mehdî, Osmanlı toptaklarında asilik yapan asker ve idarecileri kendi etrafında toplayarak onların askerî ve idârî yeteneklerinden faydalanmak istiyordu. Bunun sonucunda Mekke'de bulunan bazı Osmanlı askerleri Yemen'e gelerek İmam ile çalışmayı tercih etmişlerdi³⁰.

Yahya b. el-Hüseyin, *Behcetü'z-Zaman*'ında belirttiğine göre Habeş valisi iken azledilen Ali Paşa Luhayye'ye yerleşmiş ve Safer 1091/Mart 1680 tarihinde otuz neferi ile birlikte San'a'ya gelmek istemişti. Yahya b. el-Hüseyin, Ali Paşa'nın askerlerinden birinin kendisine rastladığını anlatarak, ondan Luhayye'de on altı ay kadar Ali Paşa ile birlikte kaldıklarını sonra da San'a'ya geldiklerini öğrendiğini aktarmaktadır³¹. Ali Paşa ile ilgili olarak Habeş valiliğinden azledildikten sonra, üç yüz askeriyle Luhayye'ye kaçarak, şehre girmek için bu sırada Luhayye hâkimi olan

²⁸Yahya b. el-Hüseyin, *Behcetü'z-Zaman*, c.I, s. 391-395.

²⁹Yahya b. el-Hüseyin, *Behcetü'z-Zaman*, c.II, s. 667-668.

³⁰Muhammed eş-Şehârî, *a.g.t.*, s. 340.

³¹Yahya b. el-Hüseyin, *Behcetü'z-Zaman*, c.III, s. 1121-1124.

Hasan b. el-Mütevekkil'den izin aldığını kaydetmektedir³². Burada, Osmanlı asker ya da valilerinin herhangi bir durumdan ötürü Yemen'e veya Yemen İmamına geldiklerinde, Osmanlı Sultanı'nın Yemen İmamlarıyla irtibat kurup kurmadığı gibi sorular akıllara gelebilir, ancak ne yazık ki bu soruya net bir cevap sağlayacak bilgi şimdilik elimizde mevcut değildir.

İmam Ahmed b. el-Hasan imametini ilan ettiği zaman 1092/1681 yılında kendisine muhalefet edenler olmuş, İmam da Osmanlı Sultanı'nın adına yönetimde bulunduğunu söylemişti³³. Ahmed b. el-Hasan'ın muhaliflere bu şekilde karşılık vermesi dikkat çekicidir. Bunu yapmaktaki amacı Türk Sultanı tarafından desteklendiğini söyleyerek insanlar üzerinde tahakküm kurmak olabilir. Yahya b. el-Hüseyin'in ifadelerine göre, Ahmed b. el-Hasan daha imam olmadan, 1635'ten önce Osmanlı Sultanıyla mektuplaşmaktaydı. Bundan dolayı Yemen'deki Osmanlılar Ahmed b. el-Hasan'ı, Ahmed Murad diye isimlendirmişlerdi³⁴. Bu lakabtan Ahmed b. el-Hasan'ın, IV. Murad ile irtibat halinde olduğunu düşünebiliriz. Ahmed b. el-Hasan İmam olduktan sonra 1088/1677-1678'de Mekke Şerifi Şerif Berekât'a mektup göndererek itaati altına girmesini istemiş, Şerif Berekât da İmam'ın bu teklifine karşılık Sultan'dan korktuğunu söylemişti. Ahmed b. el-Hasan'ın yakınındakiler ise bu hareketine karşı çıkarak, Osmanlı Devleti'nin Yemen'den ayrıldığı zamandan daha güçlü, Yemen'in ise bu dönemde daha zayıf olduğunu, Sultan'ın kızdırılmaması gerektiğini belirtmişlerdir³⁵. Şerif Berekât ayrıca 1090/1679'da Sultanın çocukları, vezirler ve üst düzey devlet görevlilerinin saltanattan Mekke'ye hac için geldiklerini, İmam Ahmed b. el-Hasan'a haber vermiştir³⁶.

İngiltere, Moskova ve Yemen elçilerine verilen ziyafetin giderlerinin kaydedildiği 10792 numaralı Matbâh-ı Âmire tayinat defterlerinden, 1114/1702 senesinde Yemen elçisinin saltanata geldiğini ve defterdeki kayıtlarda "*hala veriliyor*" ibaresi takip edildiğinde bu elçinin 1114 senesinin Rebî'ülevvel'inden

³²Yahya b. el-Hüseyin, **Behcetü'z-Zaman**, c.III, s. 1102.

³³Yahya b. el-Hüseyin, **Behcetü'z-Zaman**, c.III, s.1143.

³⁴Yahya b. el-Hüseyin, **Behcetü'z-Zaman**, c.III, s.1144.

³⁵Yahya b. el-Hüseyin, **Behcetü'z-Zaman**, c.III, s. 1020-1023.

³⁶Yahya b. el-Hüseyin, **Behcetü'z-Zaman**, c.III, s. 1112.

Cemâziyelevvel ayının sonuna kadar (Temmuz 1702-Ekim 1702) yaklaşık üç ay İmparatorlukta kaldığı düşünülmektedir³⁷.

a. Mekke Şerifleri-Yemen İlişkisi

Her sene gerçekleştirilen hac farızası sayesinde Hicaz'a giden Yemenli hacılar bir yandan hac ibadetlerini eda edip, bir yandan da Mekke, Medine ve hatta Osmanlı topraklarındaki gelişmeler hakkında bilgi sahibi oluyorlardı. Bu malumatları, dönemin Yemenli tarihçileri eserlerine yansıtmaktaydılar. Yahya b. el-Hüseyin'in, eseri *Behcetü'z-Zaman*'da Osmanlı İmparatorluğu ve Mekke Şerifleri hakkında verdiği birçok bilgi Yemenli hacılardan duyduğu haberlere dayanmaktadır.

Döneminde Yemen'i en geniş sınırlarına ulaştıran İmam Mütevekkil, Mekke şerifleriyle olan mektuplaşmalarıyla da dikkat çekmektedir. Şeriflerden, Hicaz'da meydana gelen gelişmelerden kendisini haberdar etmelerini ve Osmanlı İmparatorluğu karşısında kendisine itaat edilmesini hatta toplanan zekâtın Yemen'e gönderilmesini talep etmiştir. Bununla ilgili olarak İmam Mütevekkil'in Hicaz'a ordu göndermeyi düşündüğü fakat danışmanlarının Osmanlı Devleti'nin Hicaz'ı kaybetmeyi kabul etmeyeceği, Hicaz'a böyle bir kuvvet gönderilir de karışıklık olursa Yemen'de de imamet iddia eden muhaliflerin ortaya çıkabileceği yönünde uyardıkları ifade edilmektedir. Ayrıca Ahmed b. el-Hasan, Mütevekkil'in Hicaz'ı ele geçirme ve Şerif Sa'd'e yardım etme isteği karşısında, bu durumun Osmanlı Sultanını kızdıracağı ve belki de Yemenlilere savaş ilan edeceğini söyleyerek uyarılarda bulunmuştur³⁸. Zaten yukarıda da bahsi geçen Hasan Paşa, Şerif Sa'd'ı Yemen İmamı Mütevekkil ile ittifak kurduğu için de uzaklaştırmak istemiştir.

Cidde valisi olan Süleyman Paşa, Mekke Şerifi Sa'd ile Yemen İmamının yakın ilişkilerinin farkındaydı ve aralarını bozmaya çalışmıştı. Şerif Sa'd neredeyse İmam adına hutbe okuyacakken Süleyman Paşa'nın siyaseti sayesinde bundan vazgeçmişti³⁹. Süleyman Paşa, 1114/1702 senesinde kardeşi Ahmed Ağa

³⁷ D. BŞM. MTE, def. 10792, s. 4-5.

³⁸ Amet el-Gafür, a.g.e., c. 1, s. 81.

³⁹ Muhammed eş-Şehârî, a.g.t., s. 341.

önderliğindeki bir heyeti hediyelerle İmam Mehdî'ye gönderdi. İmam gelen bu heyet ve Ahmed Ağa için kutlamalar düzenlemiş, çokça ikramlarda bulunmuş, Ahmed Ağa'ya değerli mücevherlerle süslü bir hançer hediye etmişti. Ahmed Ağa ve beraberindekiler İmam'ın bulunduğu Mevâhib'den San'a'ya geçmek istediler. Bunun üzerine İmam'ın talimatıyla San'a şehrinin sokakları misafirleri için süslenmiş ve ziyafetler hazırlanmıştı⁴⁰. Süleyman Paşa bu ziyareti siyasî veya iktisâdî amaçlarla düzenlemiş gözükmektedir. 1113/1701 yılında İran'dan Yemen İmamına bir elçi gelmiş, Süleyman Paşa da muhtemelen İran Şahı ile Yemen İmamının yaklaşmasından çekinmişti⁴¹. Diğer taraftan Ebû Tâlib'in belirttiğine göre, Süleyman Paşa'nın Yemen'e elçi gönderdiğini duyan Mısır valisi, Süleyman Paşa Paşa'yı Yemen İmamıyla yakınlaşmak ve onun adamı olmakla suçlamış, öldürmekle tehdit etmişti. Süleyman Paşa da, bu heyeti İmamın Haremeyn için bir tehlike olup olmadığını anlamak için gönderdiği, kardeşine meydanda hediye olarak hançer veren birinden korkmaları gerektiği cevabını vermişti⁴².

Ahmed Ağa'nın Yemen'e bu ziyareti sayesinde Yemen İmamı Osmanlı Devleti ile iyi ilişkiler kurmak amacıyla Sultan'a elçilerle hediye göndermişti. Ancak Şerif Sa'd bu hediyeleri Cidde'de yağmalamıştı⁴³. Söz konusu mesele Râşid ve Uşşâkizâde tarihlerinde de geçmektedir. 1114/1702-1703 senesinde Yemen tarafından gelen elçiler, bizler Yemen İmam'ından geliyoruz, değerli hediyelerimiz ve namemiz vardı ancak Muha iskelesine çıktığımızda Şerif Sa'd bunları elimizden aldı demişlerdi. Bu elçilerin ellerinde itimad olunacak bir belgeleri de olmadığı halde Edirne'de ihtiyaçları karşılanmış, bin kuruş da yol harçlığı verilerek Âsitâne'den Mısır'a, oradan da Mekke'ye ulaştırılmaları ferman olunmuştur⁴⁴. Böylece Süleyman Paşa amacına ulaşmış oldu. Şerif Sa'd hem Osmanlı Devleti'nin hem de Yemen İmamının tepkisini almış oldu.

⁴⁰ Ebû Tâlib, **a.g.e.**, s. 305. Ebû Tâlib'in eserinde Süleyman Paşa, Selim Paşa olarak geçmektedir. Bu husus ya müelliften ya da eseri tahkik eden el-Hibşî'den kaynaklanmış olabilir. ; İman Ali Mâni', "**es-Sîrû'l-Mübîn ve Futûru'l-Hâzi'l-Ayn fîmâ Seneha min Ahbâri'l-Yemen ve Ehlihi'l-Meyâmîn bi't-Tansîs ve't-Ta'yîn(1092-1130/1681-1718)**", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, San'a Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, San'a 2004, s. 270.

⁴¹ eş-Şehârî, **a.g.t.**, s. 342.

⁴² Ebû Tâlib, **a.g.e.**, s. 306.

⁴³ Muhammed eş-Şehârî, **a.g.t.**, s. 343.

⁴⁴ Râşid Mehmed Efendi, **Târih-i Râşid**, c.II, s. 563. ; Uşşâkizâde İbrahim Efendi, **Uşşâkizâde Tarihi**, haz. Raşit Gündoğdu, İstanbul 2005, s. 523.

Mekke Şerifleri Yemen ile ticari açıdan da temas kurmuşlardı. Mekke Şerifi Surûr b. Sâid, kendi malını ve her türlü vergilendirmeden muaf olarak üç yüz ferde kahveyi Mısır'da satabileceğine dair Cemaziyelahir 1192/ Haziran 1178 tarihinde başmuhasebeden bir emr-i şerif alabilmiş ve adamlarını kahve satın almaları için Yemen'e göndermiştir. Şerif böylece Mısır'a gönderilip satılan bu kahveden 1200/1786 yıllarının başına kadar ihtiyacı olan zahireyi karşılayabilecektir⁴⁵.

1798 yılında Fransızların Mısır'ı işgal ettikleri sırada Mekke Şerifi ile Yemen İmamı arasında çeşitli yazışmalar olmuştur. Şerif Gâlib b. el Müsâid 1213 Receb/1798-1799 Aralık-Ocak tarihinde İmam el-Mansûr Ali b. el-Mehdî Abbas'a bir mektup göndererek, Fransızların iskenderiye'yi işgal ettiğini, Osmanlı Padişahının bir ordu hazırlayıp Mısır'a gönderdiğini bildirmiştir. Şerif ayrıca Sultan'dan kendisine gelen fermanın bir suretini de mektubuna eklemiş, Padişah'ın Yemen'e bu fermanı göndermediğini ama kendisinin göndermek istediğini belirtmiştir. Şerif yine gönderdiği bu ferman suretinin Yemen'in her yerine dağıtılmasını, cihad etmek isteyenler olursa savaşa katılabilecekleri ve son olarak herhangi bir gelişme olursa kendilerinin de haberdar edilmesini istemişti⁴⁶. Aynı sene Şerif Gâlib, İmam Mansûr'a ikinci mektubunu göndermiş, Mısır'dan gelen bir habere göre Fransız komutanın Mısır halkından çok ağır vergiler istediğini, vermemeleri durumunda cezalandırılacaklarını ve emirlerine itaat etmeleri gerektiğini söylediğini, ancak Mısırlıların bir kısmının bu isteklere boyun eğmemeyi düşünerek hücumla geçmeye karar verdiğini bildirmişti⁴⁷. Bütün bu mektup ve yazışmalardan bölgedeki gelişmeleri Yemen'e ileten Şerif ve İmam arasında XVIII. yüzyılın sonlarında da kuvvetli bir irtibatın olduğunu görmekteyiz. Peki, neden Yemen İmamlarıyla Mekke Şerifleri bağlantı halindeydi? Muhtemelen Yemen İmamları Hz. Muhammed'in torunları olduğu için Şerifler tarafından saygı görüyorlardı. Ayrıca Mekke Şerifleri ticari açıdan da Yemen İmamları ile temas halindedirlerdi. Örneğin Şerif Gâlib, İmam Mansûr'a gönderdiği ikinci mektubunun sonunda, Yemen iskelelerinden sürekli olarak gidip gelen gemilerinin bu iskelelerde yükleme işlemleri olduğu için geç kaldığını, böylece başka tüccarların kendi gemilerinden daha erken yüklerini

⁴⁵ İvecan, **a.g.t.**, s. 50.

⁴⁶Mustafa Sâlim, **Nusûs Yemeniyye 'ani'l-Hamleti'l-Fransiyye 'alâ Mısır**, San'a 1989, s. 106-111.

⁴⁷Sâlim, **Nusûs Yemeniyye 'ani'l-Hamleti'l-Fransiyye 'alâ Mısır**, s. 130-133.

yüklenip Cidde taraflarına geldiğini belirterek, İmamdan, bender emirlerinin öncelikle Şerifin gemilerine yükleme yapmalarını istemektedir. Ancak İmam Mansûr, Şerifin bu istediği için, kim önce gelirse önce onun gemisine yükleme yapılır, diğer gemiler önce geldiği halde Şerifin gemisine öncelik verilirse diğer tüccarlar sorun çıkarır şeklinde cevap vermektedir⁴⁸.

2- Ticari İlişkiler

Yemen limanları, özellikle de Muha ve Şihr limanları doğu ve batı ticaretinde en önemli transit limanları olmaları sebebiyle bu güzergâhta ticaret yapan tüccar gemilerinin uğrak yeri konumundaydı. Bununla ilgili olarak İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası çalışanlarından, Kaptan Alexander Sharpeigh komutasındaki gemiyle Muha'ya gelen Robert Coverte şehrin büyük bir ticaret alanı olduğunu, gemi trafiğinin asla durmadığını ve ticaret kervanlarının kara yolu ile San'adan, Mekke, Kahire ve İskenderiye'den sürekli olarak Muha'ya geldiğini aktarmaktadır. Yine 1616'da Muha'ya gelen Hollanda Doğu Hindistan Kumpanyası (VOC) tüccarlarından Pieter van den Brocke, Hindistan ve diğer pek çok bölgeden gelen tüccarların bu limana uğradığını ve kuzeyden de kara yoluyla her sene ticaret kafilelerin geldiğini vurgulamaktadır. 1696 yılında Surat'taki İngiliz fabrikasına din adamı olarak atanan John Ovington, seyahati ile ilgili anılarını yayınlamıştır. Kızıldeniz limanları hakkında bahsettiği bir bölümde, Muha'yı Kızıldeniz'in en önemli limanı olarak addeder. Ayrıca Muha'ya sadece Hint ve Arap gemilerinin değil, birkaç Avrupa ülkesinden de gelen gemilerin olduğunu, Mısır ve Türkiye'den gelen tüccarların buraya sık sık geldiğini aktarmaktadır. 1712,1714 ve 1716 yıllarında Yemen sahillerini ziyaret eden İngiliz kaptanı ve tüccarı Alexander Hamilton ise İngiliz ve Hollandalı ticaret şirketleri faaliyetlerini sürdürürken Muha'nın Süveyş, Cidde, Umman, İran, Irak ve Hindistan ile irtibat halinde

⁴⁸Sâlim, Nusûs Yemeniyye 'ani'l-Hamleti'l-Fransiyye 'alâ Mısır, s.133-134.

olduğunu, kahve ticaretinin Osmanlı Devleti ve Avrupa'dan sürekli bir "gümüş ve altın tedariği" getirdiğini belirtmektedir⁴⁹.

1732'de Yemen'deki Doğu İngiliz Şirketi'nin kahve satın alımlarından sorumlu iki İngiliz yük memuru kahve çekirdeklerinin nakl ekonomisi ve bölgenin üç önemli limanı ile kahvenin yetiştirildiği yerlerin konumları arasındaki ilişki hakkında dikkat çekici notlar almışlardı. Buna göre Londra, Yemen'deki temsilcilerini Beytü'l-Fakih'te değerli kahve satıcılarının stoklarını Muha'ya göndermeleri hususunda ikna etmeleri için sıkıştırıyordu. Böylece Doğu İngiliz Şirketi Muha'dan oldukça uzak olan Beytü'l-Fakih'te bir ofis tutmak zorunda kalmayacaktı⁵⁰.

XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Kızıldeniz'deki ticari faaliyetler bu çalışmanın ana konusunu teşkil etmemektedir ancak bu başlık altında XVII. yüzyılın ikinci yarısından sonra Osmanlı İmparatorluğunun çeşitli eyaletlerinden bölgeye gelen tüccarlar ve ticari ilişkileri incelenmeye çalışılmıştır.

1763'te Yemen'de bulunan seyyah Niebuhr Câzân limanında şahit olduğu ticari faaliyetler hakkında bilgi vermektedir. Burada yoğun bir sinameki ve kahve ticaretinin olduğunu, her ikisinin de Cidde'ye oradan Süveyş ve Kahire'ye nakledildiğini, Câzân ahalisinin Luhayye, Hudeyde ve Muha halkı gibi karşıdaki Afrika sahilleriyle ticari ilişkilerinin olduğunu aktarmaktadır⁵¹.

Yine Hollanda ve İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyalarının kayıtları kahvenin Yemen pazarındaki toptan satışı hakkında detaylı bilgiler vermektedir. Bu kayıtlara göre Cidde veya Kahire'de kahve fiyatlarının olumlu veya olumsuz olduğu haberleri anında Muha ve Beytü'l-Fakih'te hareketlenmelere sebep olmaktadır. Yemen kahvesinin büyük bir kısmı Batı'ya, Mısır'a, Suriye'ye ve Osmanlı İmparatorluğunun

⁴⁹ C.G. Brouwer, **Al- Mukha: Profile of a Yemeni Seaport as Sketched by Servants of the Dutch East India Company (VOC) 1614-1640**, Amsterdam 1997, s.45-47.

⁵⁰ K. N. Chaudhuri, **Trade and Civilisation in the Indian Ocean: An Economic History from the Rise of Islam to 1750**, Cambridge 1985, s. 164.

⁵¹ Carsten Niebuhr, **Travels Through Arabia and Other Countries in the East**, London 1792, c. 2, s. 55-56.

diğer eyaletlerine ihraç ediliyordu. 1700'lerden sonra ise Batı Avrupa'ya olan kahve ihracatı artmıştı⁵².

Çeşitli nedenlerden, belki de Yemenli üreticilerin Avrupalı tüccarlara daha fazla kahve satmasından dolayı, İmparatorluğa az gelen kahvenin fiyatı yükseldiğinden bu hususla ilgili fermanlar çıkarılarak kahvenin Mısır iskelelerinden Avrupalı tüccarlara satışı yasaklanmıştı. Hatta Mısır valisine, kadısına, defterdarına ve Mısır ümerasına bu hususta pek çok kez hatt-ı hümayunlar gönderilmiştir. Ne var ki gümrük memurları ve tüccarlar kendi çıkarları için bu yasakları yok sayarak Avrupalı tüccarların kahve satın almasına göz yummuşlardır⁵³. Bir diğer husus ise, 1178/1764'te İngiliz bayrağı taşıyan on üç gemi Süveyş'e vardığında Osmanlı Devleti bu gemilerin Süveyş'e gelmelerinin yasaklandığını bildirmiş, İngiltere bu gemilerin İngiliz bayrağı çekmiş korsan gemileri olduğunu iddia etmişti. Osmanlı İmparatorluğu 1778 yılına kadar süre vererek bu tarihten sonra gelen gemilere taviz verilmeyeceğini belirtmiş ise de Mısır'daki yöneticiler kendi gelirlerini artırma gayretiyle fermana rağmen İngiliz ve Fransız gemilerinin Süveyş limanına mallarını çıkarmalarına izin vermişlerdir⁵⁴. Bu durum Süveyş limanının gelirlerini artırsa da Hindistan ve Yemen'den gelen gemilerin doğrudan Süveyş iskelesine gitmesi, Cidde limanı gümrük gelirlerini olumsuz etkilemiştir. Mesela Mekke Şerifi, İngiliz gemilerinin Hindistan'a gitmeyip, Yemen sahillerinden kahve yüklenerak Süveyş'e gittiklerini ve Süveyş ile Yemen arasında kahve ticareti yaptıklarını bu durumun da Cidde gümrüğünü olumsuz etkilediğini belirtmiştir⁵⁵.

13 Aralık 1762'de Cidde'den Muha'ya gitmek üzere yola çıkan Niebuhr ve ekibi yolculukları esnasında Hudeyde limanına ait, kendilerinden üç gün önce yola çıkmış olan bir gemiyi geçtiklerini ifade etmektedir. Böylece bu tarihte Cidde ve Yemen limanları arasında gidip gelen gemilerin olduğunu görmekteyiz. Niebuhr ve arkadaşları Cidde'den çıktıktan yedi gün sonra Kurfude limanına varmışlardı.

⁵²Chaudhuri, a.g.e. , s. 199.

⁵³Mücahide Güneş, "XVIII. Yüzyılda İskenderiye Limanı", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2009, s. 48-51.

⁵⁴ Raif İvecan, "XVIII. Yüzyılın II. Yarısında Kızıldeniz'de Ticaret", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1998, s. 17-18.

⁵⁵Mısır valisi İsmail Paşa'ya, Mısır kadısına, Şeyhülbeled ve Mısır ümerasına ve Yedi ocak zabıtlarına gönderilen Evâil-i Zilhicce 1192/21-31 Aralık 1778 tarihli hüküm: **MMD**, 9, h. 331.

Seyyah, bu liman ile ilgili olarak Kunfude'nin Mekke Şerifine ait olduğunu ve Yemen'den Cidde'ye kahve taşıyan gemilerin bu limana uğrayarak Şerif'e vergi ödemek zorunda olduklarını belirtmektedir⁵⁶.

a- Kahve Ticareti ve Türk Tüccarlar

1708 senesinin Şubat ayında Fransız Curieuse ve Dilligent M.de Merveille yönetimindeki gemiler Yemen'e gitmek üzere Fransa'dan yola çıkmışlardı. Aralık ayında Aden'e varmış, 27 Aralıkta da Aden'den Muha'ya doğru yelken açmışlardı. Nihayet 3 Şubat 1709 tarihinde Muha'ya ulaştılar. Fransızlar burada Hollandalıların kurmuş olduğu kumpanya ile karşılaşmışlardı. Aynı yıl Fransızlar Muha hâkimi vasıtasıyla İmam Mehdî ile bir anlaşma imzaladı. Bu anlaşmaya göre;

- 1- Fransızlar tam bir dinî özgürlüğe sahip olacaklardır.
- 2- Fransızlar bütün gün boyunca ticaret yapabilecekler ancak gece gemilerine döneceklerdir.
- 3- Acentalarında kendi uluslarının bayrağını çekebileceklerdir.
- 4- Mallarının hepsi gümrükten geçirildikten sonra Fransız acentalarına gidecek, doğrudan acentaya gitmeyecektir.
- 5- Satılan her türlü mala %3 ithalat vergisi uygulanacaktır.
- 6- Fransızların İhtiyaç duyabilecekleri her büyük gemi başına 2, küçük gemi başına 1 dolar ücret alınacaktır.
- 7- Fransızlar karaya çıkan her kişi için gümrük resmi vereceklerdir.
- 8- Yerli halktan maruz kaldıkları her türlü aşağılamaya katlanacaklar.
- 9- Normal koşullar altında satışlarını simsar aracılığı ile yapacaklar
- 10- Fransızların ilk ziyaretleri hasebiyle gümrük vergilerinin 4'te biri bu yıla mahsus olmak üzere kaldırılacaktır⁵⁷.

⁵⁶ Niebuhr, a.g.e. , c.1, s. 240-245.

⁵⁷ Robert L. Playfair, **A History of Arabia Felix or Yemen**, Salisbury-North Carolina 1978 s. 113-114.

Fransız şirketi ilk Muha yolculuğundan memnun kalmış, 1711 Şubatında buraya bir sefer daha düzenlemişlerdi. Aralık ayına kadar Kızıldeniz'e ulaşamadılar. Yemen'e varmalarından kısa bir zaman sonra yaşlı İmam Mehdî hastalandı. Bu gemilerden İmam için bir doktor davet edildi. Fransızlar bu durumu Yemen hakkında daha fazla bilgi edinebilme fırsatı olduğu için mutlulukla karşıladılar. Böylelikle Fransızlardan oluşan yirmi kişilik bir grup yanlarında atlı süvarilerle 14 Şubat 1712'de Muha'dan Mevâhib'e gitmek üzere ayrılmışlardı. Mevâhib'de İmam iyileşene kadar yaklaşık üç hafta kaldılar. Bu sırada İstanbul'dan İmam'ın sarayına bir elçi geldi. Elçi ve beraberindeki kalabalık heyet çok fazla değerli hediyeler getirmişlerdi. Geliş amaçları, Arabistan ile Avrupa'nın direkt ticaretinin sonuçlarını göstermekti. Sultan'ın vergi geliri olumsuz etkilenmiş, bu yüzden bu yeni ticaret tarzının devam etmemesini, Mısır'dan başka bir yere kahve ihracının yapılmaması istenmişti. 1709'daki Fransız heyet ile birlikte Yemen'e geldiği anlaşılan seyyah Jean De La Roque Fransız tüccarlar ile ticaret ve kahve satışı konusunda İstanbul'dan Yemen'e gelen elçi için 1712 senesini vermiştir. Ayrıca La Roque, Osmanlı elçisinin bu talebinin İmam tarafından reddedildiğini, elçinin uslubundan ve çok kalabalık heyetle gelişinden İmamın rahatsız olduğunu, biran önce bu heyeti göndermek istediğini iddia etmekte, elçinin talebine rağmen İmamın kendilerine ilk seyahatlerindeki aynı fiyata daha fazla kahve verdiğini ifade etmektedir⁵⁸. Elimizde bulunan Rebi'ülâhır 1130/Şubat 1719 tarihli Nâme-i Hümâyuna göre ise Yemen'de üretilen kahvenin eskiden beri Müslüman tüccarlar vasıtasıyla Mısır'a ve oradan da diğer Osmanlı eyaletlerine sürekli olarak nakledilmesi mümkün iken, kahvenin birkaç senedir Avrupalı tüccarlara satılmasından ötürü Mısır'a az miktarda kahve geldiği, bu durumdan ötürü fiyatının arttığı ve ahalinin ihtiyacını karşılayamadığı, Müslümanların haklarına riayet etmeyen din düşmanları yerine eskiden olduğu gibi Müslüman tüccarlara satılması istenmiştir⁵⁹. La Roque'un verdiği tarih ile Nâme-i Humâyûn'deki tarih birbirinden farklıdır. Ebû Tâlib de 1133/ 1720-1721 senesinde Cidde valisi tarafından Yemen İmamına ağalardan birinin gönderildiğini, bu kişinin bütün Müslümanların çıkarı için Fransız tüccarların Yemen limanlarından kahve

⁵⁸ Jean De La Roque, *A Voyage to Arabia Felix*, Londra 1732, s. 219-220. ; Playfair, *a.g.e.* , s. 114-115.

⁵⁹ Evâil-i Rebi'ülâhır 1131/21Şubat -3 Mart 1719 tarihli Nâme-i hümâyûn: *NMH*, 6, n. 265-266.

satın almasının yasaklanmasını istediğini, çünkü saltanatta kahvenin fiyatının arttığını ifade ettiğini ve Sultandan da bir mektup getirdiğini kaydetmiştir⁶⁰.

Avrupalı tüccarların doğrudan Yemen sahillerine gelerek kahve ve baharat ticaretine rağbet etmeleri neticesinde Osmanlı Devletinin özellikle kahve ihtiyacının karşılanamadığı gözükmektedir. Yukarıda bahsi geçen, Osmanlı Devleti'nden yabancı tüccarlara kahve satılmaması hususunda gelen elçi ve mektupların tarihlerindeki farklılıklar Osmanlı tarafından Yemen İmamına yabancı tüccarlara kahve satılmaması hususunda mükerrer isteklerin olabileceği ihtimalini doğurmaktadır. Zira 1120/1709 tarihli Mısır valisi, defterdarı ve kadısına gönderilen hükümde de Yemen'den Kahire'ye gelen kahve önceden beri Reşid, Dimyat ve Mısır'ın diğer iskelelerine gelen tüccar ve zahire gemileriyle taşınarak İstanbul ve İmparatorluğun diğer bölgelerine ulaştırılmakta olup, yabancı tüccarlara kahve satışının yasaklanmasına rağmen İskenderiye ve Reşid gümrükçülerinin anlaşarak bu tüccarlara kahve satması sonucunda bu yıl altı bin ferde kahvenin Avrupa ülkelerine çıktığı ve bunun kahve fiyatının artmasına sebep olduğu belirtilmiştir⁶¹.

Cidde'den yola çıktıktan sonra Luhayye'ye ulaşan Niebuhr, bu limandaki kahvenin yakın yerlerdeki tepelerden getirildiğini, yığınlar halinde satışa çıkarıldığını ve bu kahvenin Beytü'l-Fakih'teki gibi kaliteli olmadığını fakat makul şartlarda satın alındığı için tercih edildiğini ifade etmektedir. Kahveyi buradan Cidde'ye taşımak daha ucuz olduğu için Kahireli birkaç tüccar Luhayye'de yaşamaktadır⁶². Ayrıca Niebuhr ve arkadaşları 1763 Temmuzunda San'a'ya vardıklarında Kahire'den Luhayye'ye kadar birlikte yolculuk ettikleri fakat burada ayrıldıkları bir Yahudi ile karşılaşmışlardı. San'a'da İmam ile görüşükten sonra veziri Fakih Ahmed onları evine davet etmişti. Vezir'in evinde mikroskop, teleskop termometre ve haritalar dikkatlerini çekmişti. Vezirin konuşmalarından diğerlerinden farklı olarak onun bilimle ilgili olduğunu ve Türk, Fars ve Hindistanlı tüccarlar vesilesiyle coğrafya hakkında oldukça doğru fikirler edindiğini fark etmişlerdir. Nitekim Araplar Hindistan'dan gelen Avrupalıları gördükleri için Avrupa'nın güneylerinde yer

⁶⁰Ebû Tâlib, **a.g.e.** , s. 405-406.

⁶¹29 Z 1120/11 Mart 1709 tarihli hüküm: **C.ML**, 3013.

⁶²Niebuhr, **a.g.e.** ,c.1 s. 253.

aldığını düşünüyordular. Fakat Fakih Ahmed, Avrupa'nın farklı ülkelerinin konumlarını çok iyi biliyordu⁶³.

Playfair, bu dönemde Cidde hariç Arabistan'ın hiçbir yerinde ticari açıdan Türkler'in baskınlığının olmadığını, Yemen ticaretinin genel olarak Hintli tüccarların elinde olduğunu iddia etmektedir⁶⁴. Bu durumun gerçekte böyle olup olmadığını anlaşılması ancak söz konusu dönemdeki Yemen-Osmanlı ticari faaliyetlerinin incelenmesi ile mümkün olabilecektir.

C- XVII. Ve XVIII. Yüzyıllarda Yemen'de Avrupalı Tüccarlar

XVII. yüzyılın başlarında Avrupalı büyük ticaret kumpanyaları Yemen kıyılarında görünmeye başlamışlardır. 1609 yılında İngilizler, kaptan Alexander Sharpey kumandasında Aden ve Muha limanlarına gelmişlerdi. Sonraki sene Sir Henry Middleton Yemen sahillerine vardı. İngilizler Üçüncü kez 1612'de Yemen'e vardılar. 1614'te ise Hollanda Doğu Hindistan Kumpanyası, Pieter van den Broecke komutası altında bir filo ile Yemen'e ulaşmıştı. Ancak iyi karşılanmamışlardı. 1616'da buraya tekrar geldiklerinde gemilerinden biri Hudeyde limanına kadar sokulmuştu, bu durum kutsal yerleri koruma hususunda Osmanlı valisini endişelendirdiği için Hollandalılara şüphe ile yaklaşmasına sebep olmuştu⁶⁵.

İngiliz Kumpanyası'nın Hint Okyanusuna ilk yolcuğu James Lancaster önderliğinde 1601'de gerçekleşmişti. İkinci yolculuk ise Henry Middleton komutasında üç sene sonra gerçekleştirildi. 1606'nın sonlarında İngiltere'den sadece bu iki birlik gönderilmiş ve Java'da bulunan Bantam'da bir acenta kurulmuştu. Kumpanyanın ticari faaliyetleri çok yavaş ilerliyordu. Çin'e ulaşmaya çalışan İngiliz girişimi de sonuçsuz kalınca takas ticaretinin ve dönüş için daha geniş gemilerin gerekli görülmesiyle Babur imparatorluğu ve Hint ticaret gemilerinin sıkça uğradığı Kızıldeniz limanları ile irtibat kurmaya karar verildi. 1608'de Hint Okyanusuna

⁶³Niebuhr, **a.g.e.** , c.1, s. 367-372.

⁶⁴ Playfair, **a.g.e.** , s. 114.

⁶⁵Thomas E. Marston, **Britain's Imperial Role in the Red Sea Area 1800-1878**, Connecticut 1961, s. 25.

Üçüncü kez gelen İngilizler Aden'e ulaşip burada bir acenta kurmak isteseler de hava koşullarından ötürü Aden'e varmaya muvafık olamadılar. Bu arada 1607'de "Ascension" isimindeki gemi de Hint Okyanusuna gelmek üzere İngiltere'den demir alarak 1609'da Aden'e varmıştı. Kaptan Alexander Sharpie, Aden'den, limana inen malların gümrük vergilerini ödemesi için San'a'da bulunan Cafer Paşa'ya bir çalışanını göndermiş, bu kişi ayrıca Aden ve Muha'da acenta kurma izni alma hususunda başarısız olmuştu. 13 Kasım 1610'da İngiliz Kumpanyası'nın generali olarak gelen Henry Middleton biri erzak gemisi olmak üzere üç gemi ile Muha'ya varmıştı. Middleton ile birlikte otuz bir kişi tutsak alınmış, Henry Middleton sonradan kaçarak kumpanyanın geri kalanı ile birlikte 24 Haziran 1611'de Muha'dan Kamarân'a geçmişti. İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası sonunda 1618 yılında Muha'da ilk acenta ve ikametgâhını kurmuştu. İngiliz Kumpanyası'nın Yemen'deki bu varlığı 1828'e kadar devam edecekti⁶⁶.

Gerart Rejinist komutasındaki Hollanda gemisi erzak almak için Komor adalarından birine uğradığında buradaki Arap tüccarlar Hollandalılara Yemen sahillerindeki kazançlı ticaretten bahsetmişler, böylece Rejinist iyi donanımlı ve hızlı seyredebilen "Nassau" adlı gemiyi Pieter Van Den Broecke kumandanlığında Arabistan'ın Güney sahillerini keşfetmeye göndermişti. Nassau, 2 Ağustos 1614'te Hollanda donanmasından ayrılarak 30 Ağustos'ta Aden önlerine demir attı. Pieter Van Den Broecke, 1 Eylül'de sancakbeyi Ali Ağa tarafından kabul edilmiş, gemilerinin bir İngiliz korsan gemisi olmadığını açıklamışlardı. Ardından Ali Ağa Hollandalılara ev kiralayabilmeleri ve serbest olarak ticaret yapabilmeleri hususunda izin verdi. Fakat Hindistanlı tüccarların baskısıyla fikrini değiştirerek 4 Eylül'de Pieter Van Den Broecke'den ayrılmalarını istedi. Bunun üzerine 10 Eylül'de Aden'den ayrılan Hollanda gemisi, 19 Eylül'de Şihr limanına vardı. Şihr'de bağımsız Kesîrî sultanı tarafından karşılanan Hollandalılar bu limanda küçük bir ticaret merkezi kurmuşlardı. Ancak Rejinist, Pieter Van Den Broecke'nin eli boş dönmesine rağmen Yemen sahillerindeki ticaretten umutluydu. Bunun için 1616'da Van Den Broecke'yi Muha'ya gönderdi. 25 Ocak 1616'da Muha'ya varan Hollandalılar Hasan Ağa tarafından iyi bir şekilde ağırlandı. Muha'da daimi bir

⁶⁶Eric Macro, **Yemen and the Western World**, Londra 1968, s. 3-5.

acenta kurma istekleri reddedilen Hollandalılar'a %5'lik ithalat-ihracat ürünleri vergisi yerine %3 vergi ödeme hakkı verilerek, daimi olmamak şartıyla ev ve depo kiralama izni verilmişti⁶⁷.

21 Nisan'da Van Den Broecke ve ekibi San'a'ya gitmek üzere yola çıktılar. 14 gün süren yorucu yolculuklarının ardından 4 Mayıs sabahı San'a'ya vardılar. Cafer Paşa tarafından sarayında ağırlanan Van Den Broecke, Cafer Paşa'dan Muha'da daimi bir acenta açma isteklerini yineledi, bunun üzerine Paşa bu konuda düşüneceğine dair söz vermiş ancak 12 Mayıs'ta Hristiyanların Haremeyn-i Şerifeyn'e bu kadar yakın bir şekilde yerleşmesine Sultan'dan izin almadan izin veremeyeceğini ifade etmişti. Böylece 24 Mayıs'ta Hollandalı ekip Muha'ya geri döndü. 7 Temmuz'da Muha limanından ayrılan Nassau buradan Şihr'e uğramış ve 18 Ekim'de de Bantam'a ulaşmıştı. Van Den Broecke'nin Yemen seyahati ve özellikle de Muha limanı hakkındaki kaydettiği gözlemlerini içeren seyir defteri diplomatik bir muhtıra işlevi görmüştür⁶⁸. Bantam'da Van den Broecke'nin bu raporları ticari açıdan olumlu karşılanmış ve yeni bir Arap seyahati düşünülmüştü. Hollandalılar, İstanbul'da bulunan Hollanda elçisi Cornelis Haga'nın Sultandan 1617 yılında Hollanda Kumpanyasının Kızıldeniz'deki ticari faaliyetlerine izin veren bir ferman elde etmesi istemişlerdi. Elçi bu görevinde başarılı oldu ve 1618 Temmuz tarihli fermanla, Sultan II. Osman Hollandalı tüccarlara Yemen eyaleti sınırlarında serbestçe dolaşma ve ticaret yapma garantisi vermiştir. Ancak Hollandalılar, gemilerinin Muha limanından daha kuzeye gitmememeleri hususunda uyarıldılar. Müslüman tüccarlar da kesinlikle rahatsız edilmeyeceklerdi⁶⁹. 22 Ağustos 1620'de Nassau'dan daha büyük bir Hollanda gemisi Aden'e ulaştı. 28 Ocak 1621'de ise Hollandalılar Muha'ya ulaşarak burada Hollanda acentasını kurarak fermanın garanti ettiği güvenle acentalarına bayraklarını çekmişlerdi⁷⁰. 1621 Nisan başlarında Samson

⁶⁷ C.G.Brouwer, **Cowha and Cash: The Dutch East India Company in Yemen 1614-1655**, Amsterdam 1988, s. 20-25.

⁶⁸ Brouwer, **Cowha and Cash**, s. 31. Ayrıca Van Den Broecke'nin bu defterinden bazı mektuplar için bkz. C.G. Brouwer- A. Kaplanian, **el-Yemen fi Evâli'l-Karni's-Sâbi' 'aşar: Muktatafât mine'l-Vesâiki'l-Hullandiyye el-Müte'allika bi't-târîhi'l-iktisâdi li Cenûbi'l-Cezîreti'l-Arabiyye 1614-1630/Early Seventeenth-Century Yemen: Dutch Documents Relating to the Economic History of Southern Arabia 1614-1630**, Amsterdam 1989, s. 46-64.

⁶⁹ Brouwer, **Cowha and Cash**, s. 33-34.

⁷⁰ Brouwer, **Cowha and Cash**, s.36.

ve Weesp isimlerindeki iki gemi Batavia'dan yola çıkmış komutada bulunan Pieter Gilisz Von Ravesteijin Aden yolu üzerinde ölmüştü. Willem Jacobsz De Milde ölen Ravesteijin'in yerine geçmiş, gemiler 3 Temmuz'da Muha limanı önlerine demir atmıştı. De Milde Muha'daki Hollanda acentesi şefi Van Gil ile karşılaşmış, Van Gil de beklenmedik bir şekilde birkaç gün içerisinde vefat etmişti. Bunun üzerine Hollanda yönetim konseyi, De Milde'in Arabistandaki Hollanda acentalarının kontrolünü almasını istemişti. Ticaret ağır bir şekilde ilerliyordu. Bunun sonucunda, konsey Ağustos ortasında sonradan felaket getirecek olan, Bâbu'-Mendeb boğazında Portekiz ile müttefik olan Hind ticaret gemilerinin yollarını kesme ve mallarını yağmalama kararı aldı. Bunun meşru bir şey olduğu hükmüne vardılar, böylece Surat'a eli boş dönmeyeceklerdi. Ağustos ayının sonunda Samson demir aldı ve Yemen sahilinin hemen altında beş gemi yağmalandı, yolcu ve mürettebatı esir alındı. Ganimet 56.000 gulden tutarındaydı. Aynı şekilde Weesp isimindeki gemi de buna benzer bir korsanlık eylemi gerçekleştirdi. Bu sırada Surat'taki acentada bulunan Von Den Broecke, bütün bu olaylardan dolayı Hollanda Kumpanyasının itibarı ve faaliyetlerine gölge düştüğü için çok kızgındı. Ayrıca bu hırsızlıkla Sultan'ın Hollandalılara verdiği ferman da tehlikeye atılmış oldu. Aradan ancak birkaç ay geçtikten, Mehmed Paşa'nın ardından Ahmet Fazlı Paşa Yemen valisi olduktan sonra, 17 Şubat 1622 tarihinde De Milde, Paşa'yı Zebid'de ziyaret ederek tebrikte bulunmuş, birkaç hediye sunduktan sonra Sultanın ferman ile Hollandalılara sağladığı koşulların devam etmesini istemişti. Ahmed Fazlı Paşa bu durum karşısında iyice sinirlendi, Hollanda baskınları liman güvenliğini sarsmıştı. Ferman ihlal edilmişti. De Milde Arabistan'daki Hollanda temsilciliğinin şefi olduğu için bu olaylardan onu sorumlu gördü. Paşa, gemilerin geri dönmesini ve uygun bir tazminat ödenmesini talep etti. De Milde suçsuz olduğunu ve bu yağmaların bilgisi dâhilinde olmadığını söyledi ise de Ahmed Fazlı Paşa, De Milde'ye inanmayarak onu ve arkadaşlarını hapse attı⁷¹. De Milde 1632'ye kadar tutsak kalmıştı. VOC Yemen'deki ticari faaliyetlerini 1628-1638 yılları arasında askıya almıştı. VOC 17. yüzyılda dünyanın en büyük ve en güçlü ticari kumpanyası olarak görülür iken sonraki yüzyılda bu önemli pozisyonunu İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyasına bırakmak

⁷¹ Brouwer, **Cowha and Cash**, s.35-40.

zorunda kalmıştı. Yine de bu dönemde Yemen kahvesinden ve Çin ayından hatırı sayılır gelirler elde etmeye bir süre devam etti. Ancak Gücerat, İran Körfezi ve Kızıldeniz gibi bölgelerdeki faaliyetlerini azaltmak zorunda kaldı. Dördüncü İngiltere-Hollanda savaşından (1780-1784) sonra Hollanda Kumpanyasının Coromandel, Bengal, Malabar gibi yerlerdeki ticareti yokuş aşağı inmeye başladı. Seylan İngilizlerin eline geçti. 1799'da da Kumpanya sonunda iflas etti⁷².

VOC 1614-1760 yılları arasında, neredeyse bir buçuk asır Yemen ile ilişkilerini devam ettirmişti. İlk kırk yıl üç safhaya ayrılabilir: keşif, kuruluş ve ticaret. Keşif yılları boyunca, 1614-1620 arası Yemen'e iki seyahat düzenlenmiş, bu dönemde kayde değer bir ticaret gerekleştirilmemişti. İkinci safha olan 1620-1638 yıllarında Hollanda gemileri Yemen'e yolculuk yapmaya devam etmiş ve Muha'da bir acenta kurulmuştu. Üçüncü evre 1638-1655 yıllarında ise, Yemen'e ardı ardına on beş sefer yapılmıştı. Ayrıca Hollandalıların Yemen'in iç bölgelerinde müstakil bir dağıtım ofisi kurma teşebbüsleri yerli otoriteler ve aracılar tarafından engellenmiřti⁷³.

1660'da Muha kahvesi, İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası tarafından ilk kez satışa sunulmuştu. Yine 1660'larda Muha kahvesi tedariki Doğu Hindistan Kumpanyalarıyla Arap, Mısırlı ve Hindistanlı tüccarlar arasındaki rekabet artmıştı. Fransız, Hollandalı ve İngilizlerin rekabeti Hind Okyanusundaki ticari üstünlük mücadelesinin daha da arttığını yansıtmaktadır. 1708'de Hollandalılar İmamın davetiyle Muha'da bir acenta açtılar ve kendilerine gümrük vergisi ödemedен yılda altı yüz balya kahve ihraç edebilme hakkı verildi. 1708-1709'da ise Fransızlar Muha'da bir acenta açmışlardı. 1720 ve 1740 seneleri arasında Avrupalıların kahve ticareti rekor seviyelere ulařmıřtır⁷⁴.

⁷² Brouwer, **al-Mukha**, s. 113.

⁷³ Brouwer, **Cowha and Cash**, s. 91-93.

⁷⁴ Peter Boxhall, "The Diary of a Mocha Coffee Agent", **Arabian Studies**, c.I, Londra 1974, s. 102-103.

SONUÇ

XVII. yüzyılın ortalarında Kasımî imamların Yemen’de yönetimi ele geçirmesinden XVIII. yüzyılın sonuna kadar ki süreçte Osmanlı-Yemen münasebetlerini incelemeyi amaçlayan bu tezde, ilgili dönemler gerek arşiv kaynaklarından ve gerekse dönemin tarihçilerinin eserlerinden takip edilerek incelenmeye çalışılmıştır.

Daha önce bu meseleye ilgi duyulmamış olması ve konuyla ilgili Türkçe literatürün bulunmayışı konuyu araştırmanın güçlüğünden kaynaklanmaktadır. Osmanlı Devleti, fethinden itibaren Yemen’e özel bir ilgi duymuş, birçok sorununa rağmen stratejik konumu yüzünden bölgeyi elinde tutmak istemiştir. XVII. yüzyılda Hasan Paşa’nın düzeni büyük ölçüde yerleştirdikten sonra Yemen’den ayrılmasıyla birlikte neredeyse bitmek bilmeyen mücadeleler dönemi başlamıştır.

Yemen’e gönderilen Osmanlı valileri ve askeri kuvvetler sosyal, kültürel ve iklimsel açıdan farklı olan bu coğrafyaya uyum sağlamakta zorlanmışlardır. Yemen’in coğrafi koşullara göre farklılık gösteren içtimaî yapısı ayrı bir çalışma konusunu teşkil etse de konumuzla ilgili olarak, kabile toplumunun zapt edilebilmesinin güçlüğü, Yemen’deki isyanların bir veçhesini anlamamız açısından önemlidir. Zira belki de yönettikleri halkın yapısı hakkında çok da fikir sahibi olmayan idarecilerin sert önlemleri ve bunları bahane ederek taraftar toplamaya çalışan Kasımî imamların çabaları neticesinde bir araya gelmeleri pek de mümkün olmayan kabileler, şeyhler, mahalli idareciler, nüfuz sahibi aileler sık sık ayaklanmışlardı. İmam Kasım’ın önderliğinde başlayan isyanlar 1635’te Osmanlılar Yemen’den ayrılana kadar devam etmiştir.

Aslında Yemen’deki sosyal yapıyı ana hatlarıyla incelediğimizde ayaklanma ve karışıklıkların zeminini az çok görebilmekteyiz. Çoğunluğu Zeydî mezhebine mensup olan Yemenliler için, itaat edecekleri kişinin Zeydî, hatta Hz.Ali-Fatma soyundan gelen âlim bir şahıs olması gerekliydi. Böyle bir inanişaya sahip olan ve

Zeydî olmayarı yönetici olarak tanımayan bir topluluğa hâkim olabilmek zor olsa gerekti.

İmam Kasım imametini ilk ilan ettiği dönemde dağınık halde bulunan kabilelerin ve şeyhlerin onayını almakta zorlanmış, ancak yaptığı propaganda ve şartların uygunluğu neticesinde taraftar toplamış ve Osmanlı idaresine karşı ayaklanarak Zeydileri cihad yapmaya çağırmişti. Şerefeddîn ailesi imametini kendi soylarından devam etmesini istedikleri için İmam Kasım'ın karşısında yer almış, ayrıca daha önce belirtildiği üzere Osmanlı valileri tarafından bazı bölgelerde görevlendirilen Şerefeddîn ailesi mensupları Osmanlı saflarında iken, aileden bazılarının İstanbul'a sürülmesi üzerine Kasım ile işbirliği yapmışlardır.

Kasım ölmeden bir yıl önce Osmanlılar ile ateşkes anlaşması yapmış, buna göre kuzey bölgeler ona bırakılmıştı. Böylece meşruiyet kazanan Kasım vefat ettikten sonra arkasında bir hanedanlık bırakmış oldu. Bu sebeple Yemen'deki yönetim Kasimî imamlar veya Kasimî devleti şeklinde ifade edilmektedir.

Osmanlı Devleti'nin XVII. yüzyılın ikinci yarısında Yemen'e sefer düzenleme teşebbüsü, bu bölgeyi aslında gözden çıkarmadığını göstermektedir. XVI. asırda Hind Okyanusundaki Potekiz faaliyetlerini ciddi bir tehdit olarak algılayan ve Yemen taraflarına böylelikle giden Osmanlılar, Portekizlilerin XVII. ve XVIII. yüzyıllarda bölgedeki etkinliğini kaybetmesiyle Yemen'de kalmayı gerekli görmemiş, Ancak XIX. yüzyılda özellikle İngilizlerin Aden ve çevresindeki varlığından rahatsız olarak ikinci kez Yemen'e gelme ihtiyacı hissetmiş olabilir. Zira Osmanlı Devleti 1635'ten sonra da Yemen ile ilişkilerini koparmamış, buraya zaman zaman elçiler göndererek bilgi almayı ihmal etmemiştir. Genellikle İmparatorluktan Mekke'ye gelen hacılar vasıtasıyla Osmanlı topraklarında olan bitenden haberdar olan Yemenliler, özellikle de Yemenli vakanüvisler Osmanlı İmparatorluğunun iç ve dış meseleleriyle ilgilenmişler, bunları eserlerine yansıtmışlar ve kaynaklarında zaman zaman Osmanlı lehine temennilerini dile getirmişlerdir.

Bu tez kapsamında, XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Yemen'deki Osmanlı varlığı meselesi, Osmanlılar'ın yönetimi İmamlara bırakışı ve bu yüzyıllarda Osmanlı-Yemen ilişkilerinin nasıl sürdürüldüğü açıklanmaya çalışılmıştır. 1635'ten sonra

Osmanlılar ile Yemen'in gerek siyasi gerekse ticari açıdan irtibat halinde olduklarını görmekteyiz. Türk tüccarlar, söz konusu yüzyıllar boyunca da Yemen sahillerinde saray mufağı için önemli olan kahve ve baharat ticareti yapmaya devam etmişlerdi. Zaman zaman Avrupalı tüccarların Yemen limanlarından kahve satın alması İmparatorlukta kahve ihtiyacının artmasına sebep olmuş, ancak bir şekilde Yemen kahvesi saltanata gelmeye devam etmiştir. Bu dönemdeki kahve ticareti ile ilgili çalışmaların yapılması Osmanlı-Yemen ticari ilişkilerini daha iyi anlamamızı sağlayacaktır.

XIX. yüzyılın başlarında Yemen'deki İngiliz mevcudiyeti, Osmanlı Devleti'nin bu bölgeyi yeniden takip altına almasına neden olmuş, sonuçta Osmanlılar 1820'lerden itibaren Yemen ile tekrar ilgilenmişler ve 1872'de ikinci kez burayı hâkimiyet altına almışlardır.

BİBLİYOGRAFYA

ARŞİV KAYNAKLARI

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Defter Tasnifi:

1. Mühimme Defterleri (A.DVNS.MHM)

Nr. 75, 76, 78, 79, 80, 81, 105.

2. Mısır Mühimmesi Defterleri (A.DVNS.MSR.MHM)

Nr. 1, 2, 3, 4, 7, 9, 19.

3. Nâme-i Humâyûn Defterleri (A.DVNS.NMH)

Nr. 6.

4. Bâb-ı Defteri, Başmuhâsebe Matbâh-ı Âmire Eminliği (D. BŞM. MTE)

Nr.10792

Belge Tasnifi:

1. Cevdet:

Cevdet-Dâhiliye (C.DH): Nr. 6288.

Yayınlanmış Mühimme Defterleri

82 Numaralı Mühimme Defteri 1026-1027/1616-1617, Özet, Transkripsiyon, İndeks ve Tıpkıbasım, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara 2000.

85 Numaralı Mühimme Defteri 1040-1041/1630-1631, Özet, Transkripsiyon, İndeks, Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara 2002.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA)

E. 7022/559.

KAYNAK ESERLER

Abdurrahman Abdi Paşa Vekayinamesi: Tahlil ve Metin Tenkidi, haz. Fahri Çetin Derin, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1993.

Âtîf Paşa, **Yemen Tarihi**, İstanbul 1326.

Ahmed Râşid, **Tarih-i Yemen ve San'a**, İstanbul 1291.

Carsten Niebuhr, **Travels Through Arabia and Other Countries in the East**, Londra 1792.

Defterdar Sarı Mehmed Paşa Zübde-i Vekayiât, Tahlil ve Metin (1066-1116/16561704), haz. Abdülkadir Özcan, Ankara 1995.

Fındıklılı Silahdar Mehmed Ağa, **Silahdar Tarihi**, İstanbul 1928.

Hacı Ali, **Ahbârü'l-Yemânî**, Süleymâniye Kütüphanesi Hamidiye kısmı, no.886.

İbn İyas, **Bedâiü'z-Zuhûr fî Vekâyi'i'd-Dühûr**, el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmmeli'l-Kitâb, Kahire, 1984.

Kâtib Çelebi, **Fezleke (Tahlil ve Metin)**, haz. Zeynep Aycibin, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2007.
Kutbüddîn Muhammed b. Ahmed Nehrevâlî, **el-Berku'l-Yemânî fi'l-Asri'l-Osmâni**, Riyad 1967.

Muhammed b. el-İsmail el-Kıbsî, **et-Tâifü's-Seniyye fî Ahbâri'l-Memâliki'l-Yemeniyye**, thk. Ebû Hassân Hâlid Ebâzîd el-Ezru'î, San'a 2005.

Mustafa Naima, **Tarih-i Naima: Ravzatü'l-Hüseyin fî Hülâsati Ahbâri'l-Hafikeyn**, haz. Mehmet İpşirli, Ankara 2007.

el-Mutahhar b. Muhammed b. Ahmed b. Abdullah el-Cermûzî, **Tuhfetü'l-esma' ve'l-ebâr bimâ fi's-Sîreti'l-Mütevekkiliyye min garâibi'l-ahbâr: Sîretü'l-İmam el-Mütevekkil Alellah İsmail b. Kasım(1019-1087 h)**, thk. Abdülhakim b. Abdülmecid el-Hecrî, Amman 2002.

Strabon, **The Geography of Strabo**, Cambridge 1961.

Topçular Kâtibi 'Abdülkâdir (Kadrî) Efendi Tarihi (Metin ve Tahlîl), haz. Ziya Yılmaz, Ankara 2003.

Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kasım b. Muhammed b. Ali, **Gâyetü'l-Emânî fî Ahbâri'l-kutri'l-Yemânî**, thk. Sa'îd Abdülfettah Aşûr, Kahire 1968.

Evliya Çelebi b. Derviş Muhammed Zillî, **Evliya Çelebi Seyahatnâmesi**, haz. Orhan Şaik Gökyay, İstanbul 1996.

Hüsameddin Muhsin b. Hasan b. Kâsım b. Ahmed b. Kâsım b. Muhammed Ebû Talib, **Tarihü'l-Yemen asre'l-istiklal ani'l-hükmi'l-Osmâni'l-evvel min sene 1056 ila sene 1160**, thk. Abdullah Muhammed el-Hıbsî, San'a 1990.

Uşşakizâde İbrahim Efendi, **Uşşakizâde Tarihi**, haz. Raşit Gündoğdu, İstanbul 2005.

Jean De La Roque, **A Voyage to Arabia Felix**, Londra 1732.

Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, **el-Bedru't-Tâli' bi Mehâsin min ba'de'l-Karni's-Sâbi'**, haz. Hüseyin b. Abdullah el-'Umerî, Beyrut 1998.

İNCELEME VE ARAŞTIRMALAR

Algül, Hüseyin, “Hadramut”, **Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)**, c. XV, s. 65-68.

el-Amrî, Hüseyin Abdullah, **Târîhu'l-Yemeni'l-Hadîs ve'l-Mu'âsır(992-1336/1516-1918)**, Şam 2001.

_____, **Mietu Âm min Tarihi'l-Yemeni'l-Hadîs: 1161-1264/1748-1848**, Şam 1984.

Bayır, Önder, “**IV. Murad'ın Hatt-ı Hümayunları**”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 1994.

- Bilge, Mustafa L. , “Kızıldeniz”, **Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)**,c. XXV, Ankara 2002, s. 558.
- Bostan, İdris, “Muhammed Hilâl Efendi’nin Yemen’e Dair İki Lâyihası”, **Osmanlı Araştırmaları**, sayı 3, İstanbul 1982, s.301-326.
- Brouwer, C.G. , **Cowha and Cash: The Dutch East India Company in Yemen 1614-1655**, Amsterdam 1988.
- _____ , **Al- Mukha: Profile of a Yemeni Seaport as Sketched by Servants of the Dutch East India Company (VOC) 1614-1640**, Amsterdam 1997.
- Brouwer, C.G.- Kaplanian, A. **el-Yemen fî Evâili’l-Karni’s-Sâbi‘ ‘aşar: Muktatafât mine’l-Vesâiki’l-Hullandiyye el-Müte‘allika bi’t-târîhi’l-iktisâdî li Cenûbi’l-Cezîreti’l-Arabiyye 1614-1630/Early Seventeenth-Century Yemen: Dutch Documents Relating to the Economic History of Southern Arabia 1614-1630**, Amsterdam 1989.
- Boxhall, Peter , “The Diary of a Mocha Coffee Agent”, **Arabian Studies**, c.I, Londra 1974.

- el-Cerâfî, İbtisam, **“el-Alâkâtü’t-Ticâriyyeti’l-Yemeniyye-el-Brîtâniyye: min Evâili’l-Karni’s-Sâbi‘ Aşar Hatta 1839”**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, San‘a Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, San‘a 2005.
- el-Câsir, Hamed, **el-Mu‘cemü’l-Cuğrâfî li’l-Bilâdi’l Arabiyyeti’s-Su‘ûdiyye**, Riyad 1977.
- Chaudhuri, K. N. , **Trade and Civilisation in the Indian Ocean: An Economic History from the Rise of Islam to 1750**, Cambridge 1985.
- Emecen, Feridun, **Osmanlı Klasik Çağında Siyaset**, İstanbul 2009.
- el-Emîr, Amet el- Gafûr, **el-Evdâ‘u’s-Siyâsiyye fî’l- Yemen: 1054-1099/1644-1688 me‘a tahkîki Behcetü’z-Zaman fî Târîhi’l-Yemen li’l-Müerrih Yahya b. el-Hüseyn b. el-Kasım b. Muhammed b. Ali**, thk. Amet el-Gafûr Abdurrahmân Ali el-Emîr, San‘a 2008.
- Freitag, U. & Clarence-Smith, **Hadrami Traders, Scholars, and Statesman in the Indean Ocean, 1750s-1960s**, Leiden 1997.
- el-Gâlibî, Selvâ Sa‘d Süleymân, **el- İmam el-Mütevekkil Alallah İsmail b el-Kasım ve Devruhu fî Tevhîdi’l Yemen: 1054-1087/1644-1676**, Kahire 1991.

Güneş, Mücahide,

“XVIII. Yüzyılda İskenderiye Limanı”,
Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul
Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul
2009.

el-Haddâd, Muhammed Yahyâ,

**et-Târîhu'l-‘âm li'l-Yemen: el- Yemenü'l
Hadîs**, Beyrut 1986.

Hathaway, Jane,

**İki Hizbin Hikâyesi: Osmanlı Mısır'ı ve
Yemen'inde Mit, Bellek ve Kimlik**, çev. Cemil
Boyras, İstanbul 2009.

İman Ali Mâni‘,

**“es-Sîrü'l-Mübîn ve Futûru'l-Hâzi'l-‘Ayn
fîmâ Seneha min Ahbâri'l-Yemen ve Ehlihi'l-
Meyâmîn bi't-Tansîs ve't-Ta‘yîn(1092-
1130/1681-1718)”**, Yayınlanmamış Yüksek
Lisans Tezi, San‘a Üniversitesi Edebiyat
Fakültesi, San‘a 2004.

İnalcık, Halil,

**Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve
Sosyal Tarihi**, İstanbul 2000.

- İvecan, Raif, **“XVIII. Yüzyılın II. Yarısında Kızıldeniz’de Ticaret”**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1998.
- Kolodziejczyk, Dariusz, **Ottoman-Polish Diplomatic Relations(15th-18th Century): an annotated edition of Ahdnames and other documents**, Leiden 2000.
- el-Makhafi, İbrahim Ahmed, **Mu‘cemu’l-Buldân ve’l-Kabâili’l-Yemeniyye**, San‘a 2002.
- Macro, Eric, **Yemen and the Western World**, Londra 1968.
- Marston, Thomas E. , **Britain’s Imperial Role in the Red Sea Area 1800-1878**, Connecticut 1961.
- Orhonlu, Cengiz, **Osmanlı İmparatorluğu’nun Güney Siyaseti: Habeş Eyaleti**, Ankara 1996.
- Özbaran, Salih, **“Osmanlı İmparatorluğu ve Hindistan Yolu”**, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Tarih Dergisi**, S. 31, İstanbul, 1978, s. 65-146.

- _____, **Yemen'den Basra'ya Sınırdaki Osmanlı,** İstanbul 2004.
- Playfair, Robert L. , **A History of Arabia Felix or Yemen,** Salisbury, North Carolina 1970.
- Sâlim, es-Seyyid Mustafa, **el-Fethü'l-Osmâni'l-evvel li'l-Yemen: 1538-1635,** Kahire, 1969.
- _____, **Nusûs Yemeniyye 'ani'l-Hamleti'l-Fransiyye 'alâ Mısır,** San'a 1989.
- _____, **Vesâiku Yemeniyye: Dirâsetü Vesâikiyye Târihiyye,** Kahire 1989.
- Serjeant, R.B.-Lewcock, R. , **San'a: An Arabian Islamic City,** Londra 1983.
- Serjeant, R.B. **The Portuguese off the South Arabian Coast: Hadrami Chronicles,** Oxford 1963.
- es-Seyyid, Muhammed, "Osmanlı Askeriyesinde ve Askerî Tarihinde Mısır'ın Yeri" **Türkler,** c. X, Ankara 2002, s. 159-171.

es-Sevr, Amet el-Melik

Binâu'd-Devleti'l-Kāsimiyye fi'l-Yemen: fi Ahdi'l-Müeyyed Muhammed b. el-Kāsım 990-1054/1582-1644 me'a Tahkiki Mahtûtati'l-Cevhereti'l-Münîre fi Cümel min Uyûni's-Sîre li'l-Müerrih el-Muhahhar b. Muhammed el-Cermûzî, San'a 2007.

Soyer, Emel

“XVII. yy. Osmanlı Divan Bürokrasisi'ndeki Değişimlerin Bir Örneği Olarak Mühimme Defterleri”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007.

eş-Şehârî, Muhammed Dubai,

“el-Yemen fi Zilli hukmi'l-İmam el-Mehdî Muhammed b. Ahmed b. el-Hasan b. el-Kasım el- ma'rûf bi Sâhib el-Mevâhib(1097-1130/1686-1718)”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, San'a Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, San'a 2006.

Uzunçarşılı, İsmail H. ,

Mekke-i Mükerrreme Emirleri, Ankara 1972.

Yavuz, Hulusi,

Yemen'de Osmanlı İdaresi ve Rumûzî Tarihi, Ankara 2003.

_____,

**Kâbe ve Haremeyn için Yemen’de Osmanlı
Hâkimiyeti:1517-1571, İstanbul 1984.**

_____,

”Hasan Paşa”, **Diyanet Vakfı İslam
Ansiklopedisi(DİA)**, c.XVI, İstanbul 1997, s.
341-342.

EKLER

a) Arşiv Vesikaları

1.

Yemen Valisi Hasan Paşa'nın İstanbul'a getirilmesi ile ilgili hüküm

Mısır câniblerinde Bender-i İskenderiye ve Dimyat kapudânlarına hüküm ki;

Bundan akdem Yemen muhâfazasında olup hâlâ Mısır'a gelen düstûr-ı mükerrem müşîr-i mufahham vezîr Hasan Paşa -edâmallâhu teâla iclâlehû- südde-i saâdetime gelmek fermân olmağın siz ki kapudânlırsız mûmâ-ileyh vezîrimi üç kıt'a kadırga ile getürmek emr edüp buyurdum ki vardıkda siz ki kapudânlırsız üç pâre kadırga ile emîn ve sâlim mahrûse-i İstanbul'a getüresiz.

Fermân-ı celîlü'l-kadrim mücebince mûmâ-ileyh

Fî 4 Şevvâl sene 1013

(BOA, MD, 75, h. 124)

2.

Sinan Paşa'nın Muha'da vefâtı dolayısıyla Cafer Paşa'ya gönderilen hüküm

Yemen Beylerbeyisi Ca'fer Paşa'ya hüküm ki

Mektub gönderüp sâbıkân Yemen eyâletine mutasarrıf olan vezir Sinan Paşa fermân-ı âlişânım mücebince Yemen eyâletinin sana teslim edüp senin tarafından memleket-i vilâyet zabt olunduktan sonra Âsitâne-i sa'âdetime teveccüh edüp Bender-i Muha nâm iskeleye inüp cem'-i emvâl ü erzâkın gemilere tahmîl edüp geçip gitmek üzere iken irâde-i hakka mahall-i mezbûrda vefât eylemek cânib-i hümayûnumdan talep olunmak ve zâyi' u telef olunmak ihtimâli ile mevcûd bulunan hazîne ve sâyir esbâb ve erzâkı her ne ise mühürleyüp hıfz ü hirâset olduğun ve bu bâbda size sa'âdetimden bu cihetle fermân-ı şerîfim sâdır olur ise ana göre amel olunur deyü emr-i şerîfim vurûduna müterakkib olduğun ve müteveffâ-yı müşârün-ileyhin oğlu ve ehl ü iyâli dahî olmağla muhallefâtından ne verilmek emr olunur ise ol dahî emr-i şerîfimde tasrîh olunmak mühimmâtdan olduğun bildürüp dahî ol bâbda her ne arz ü i'lâm etmiş isen bi't-tamâm rikâb-ı hümayûnuma arz olunup cümlesine 'ilm-i humâyûnum lâhık olmuştur imdi bu bâbda Mısır muhâfazasında olan düstûr-ı mükerrem vezirim Mehmed Paşa'ya dahî mektub varup bu husûsu i'lâm etmekle müşârün-ileyh tarafından dahî rikâb-ı hümayûnuma arz olunmağın müteveffâ-yı mûmâ-ileyhin emvâl ve erzâkı zabtına ve hıfz ü hirâset edüp telef ü zâyi' ettirmedeğın sadâkat ve diyânet ve kemâl-i istikâmetini mahmûl olup dünyada hayırına ve iltifât-ı aliyyeme sezâ-vâr olmuştur ni'am-ı celîlim sana helâl olup ber-hurdâr ola müddet-i medîd harem-i muhteremimde neşv ü nemâ bulup sadâkat ü kiyâsetde hüsn-i istikâmetine i'timâd-ı hümayûnum musaddak olup me'mûl olan _ henüz ne getürmüşsün zikr olunan malın zabt u kabzı ve südde-i sa'âdetime irsâl ü îsâli müşârün-ileyh vezîre sipâriş ve tefvîz etmeğın buyurdum ki Vusûl buldukda bu bâbda mukayyed olup zabt olunan emvâl ve erzâkı bi'l-külliyeye müşârün-ileyh vezîrim tarafından nakl olunan gemiye kabz ettürüp oğlu ve ehl ü iyâlin dahî Mısır'a irsâl eylesesin ki mûmâ-ileyhe kendüye gönderilen emrim mücebince tesliyet ve ri'âyet edüp rikâb-ı hümayûnuma irsâli lâzım olup irsâl eyleyüp rızâ-yı humâyûnum

üzre hizmet ederler deyü Yemen tarafında dahî kalmak mûmâ-ileyh tarafından varan mübâşire mu'în olup şer ü kânûn üzere zuhûr edüp teslim ve irsâl etti.

Fî 24 Zilhicce [10]16

(BOA, MD, 76, h. 96)

3.

Yemen tarafına Süveys'teki gemilerle asker gönderilmesi

Mısır Beylerbeyisine hüküm ki,

Süveys'de iki pâre gemi olup Yemen'e işleyegelmekle hâlâ ba'zı umûr-ı mühimme ile Âsitâne-i sa'âdetimden mahrûse-i Yemen'e gönderilen dergâh-ı mu'allam çavuşlarından Ali Çavuş ol cânibe inşaallah vardukda bir an ve bir saat eğlendirilmeyüp zikr olunan gemileri yarar âdemler ile donatup 'ale't-ta'cîl mezbûrîn Yemen cânibine göndermek bâbında fermân-ı âlişânım sâdır olmuşdur buyurdum ki vusûl buldukda emrim üzere mezbûr ol cânibe vardıkda kat'a te'hîr ü tevakkuf ettirmeyüp zikr olunan gemileri yarar âdemler ile donatup 'ale't-ta'cîl mezbûrîn Yemen cânibine irsâl ü îsâl eylesin husûs-ı mezbûr mühimmât-ı umûrdandır 'avk u te'hîre cevâz göstermeyesin.

Fî 8 Şa'ban sene 1018

(BOA, MD, 78, h. 200)

4.

Mısır muhafazasında olan vezîr Mehmed Paşa'ya hüküm ki:

el-Ümerâü'l-kirâm Yemen Beylerbeyisi olan Ca'fer -dâme ikbâlühûnün- âdemleri ba'zı umûr-ı mühimme ile vilâyet-i Yemen'e irsâl olmuşdur vilâyet-i mezbûreye varınca mahûf ve muhât olan yerlerde bâkîlerine kifâyet mikdârı neferât ve sâyir ücret koşulup emîn ve sâlim vilâyet-i Yemen'e irsâl olunmaların emr edüp buyurdum ki vusûl buldukda bu babda sâdır olan fermân-ı âlişânım mücebince tahmîl edüp dahi müşârün-ileyhin ol cânibe varan âdemlerin yanına kifâyet mikdârı neferât ve sâyir âdemler koşup mahûf ve muhât olan yerlerde emîn ve sâlim mahall-i me'mûra irsâl ü îsâl eylesesin ve bi'l-cümle deryâdan olur yohsa karadan mı mümkündür her ne vechile mümkün olursa ber-vech-i isti'câl irsâl ü îsâli ikdâm ve ihtimâm eylesesin.

Fî 23 Cemâziyelâhır 1018

(BOA, MD, 78, h. 289)

5.

Yemen Vilâyetine Mısır'dan Mühimmât ve Levâzım irsâli

Mısır muhafazasında olan vezîrim Mehmed Paşa'ya hüküm ki,

Vilâyet-i Yemen'e mahrûse-i Mısır'dan kadîmden olageldüğü üzere irsâli lâzım olan mühimmâtın mu'accelen irsâl ü îsâl olunması umûr-ı dîn-devletten olmağın kadîmden vilâyet-i Yemen'e irsâl olunan mühimmât ve levâzımı vakt ü zamânıyla irsâl ve îsâl olunmak bâbında fermân-ı âlişânım sâdır olmuştur buyurdum ki vusûl buldukda bu bâbda sâdır olan fermân-ı celîlü'l-kadrim mûcebince amel edüp dahî mahrûse-i Mısır'dan vilâyet-i Yemen'e koşup kadîmden irsâl olunagelen mühimmât ve levâzımâtı olageldiği üzere vakt ü zamânıyla tedârik edüp dahî yarar âdemler ber-vech-i isti'câl vilâyet-i mezbûre irsâl ü îsâl eylesin ve bi'l-cümle vilâyet-i Yemen sâyire kıyâs olunmaz intihâ-i serhaddir bu babda kat'a tereddüd ve tevakkuf eylemeyüp kadîmden irsâl olunagelen mühimmât ve levâzımâtı cümleden mukaddem irsâlde ikdâm ü ihtimâmda dakîka fevt eylemeyesin.

Fî 23 Cemâziyelâhır 1018

(BOA, MD, 78, h. 284)

6.

Cafer Paşa'nın Yemen Beylerbeyi olması ile ilgili hüküm

Yemen Beylerbeyisi olan Ca'fer Paşa'ya hüküm ki,

Sen harem-i muhteremde neşv ü nemâ bulup Âsitâne-i sa'âdet-medârımın emekdârlarından olduğundan mâ'adâ senin şecâ'at ve şehâmet ve dîn ve diyânetini hüsn-i i'lâm-ı hümâyûnum vilâyet-i mezbûrenin hıfz ü hırâseti umûr-ı dîn ü devletimden olmağla seni hâkim nasb olmağla sen dahi cibilliyetinde mezkûr olan sadâkat-ı celâlet muktezâsınca vilâyet-i mezbûrenin hıfz u hırâsetinde ve re'âyâ ve berâyâ huzûr ve refâhiyetlerinden bezl-i iktidâr üzere olduğun mesâmi'-i 'aliyye-i hüsvâneme ilkâ olundu ber-hurdâr olan senden me'mûl olan hidemât-ı hümâyûnum idi vücûda getirmişsin imdi kemâkân Yemen muhâfazasında olup vilâyet-i mezbûrun hıfz u hırâsetinde olman bâbında fermân-ı âlişânım sâdir olmuşdur buyurdum ki vusûl buldukda bu bâbda fermân-ı celîl-i umûrum mücebince 'amel edüp cibilliyetinde merkûz olan gayret ve hamiyet ve nihâdında olan sadâkat ve diyânet muktezâsınca vilâyet-i mezbûrenin hıfz u hırâsetinde ve re'âyâ u berâyâ ve murûr u ubûr eden _ ve sıyânetinde bezl-i makdûr ve sâ'-yı nâ-mahsûr eyleyüp inşâallahu te'âlâ vilâyet-i mezbûrenin muhâfazası husûsu vücûda gelen hidemâtın meşkûr olup mukâbelesinde envâ'-ı 'inâyât-ı 'aliyye ve hüsn-ü teveccüh i iltifâtıma mazhâr olman mukarrer ana göre var kuvvet-i bâzû-yu himmete getirüp dîn ve devlet ve 'arz-ı saltanatıma müte'allik husûslarda hüsn ü niyet üzre olup ol diyârın ahvâl-i sâyîr lâzimu'l-'arz olan kadâyâ ile 'ale't-tevâbi' yazup i'lâm eylesin.

Fî 22 Rebî'ülâhır sene 10[17]

(BOA, MD, 78, h. 821)

7.

Şerefeddîn ailesinden Abdürrahîm'in İstanbul'a gönderilmesi ile ilgili hüküm

Yemen Beylerbeyisi Ca'fer Paşa'ya hüküm ki,

Ol câniblerde şekâvet üzere iken hüsn-i tedbîrinle elegetürülüp bi'l-fi'l mahbûs olan Abdürrahîm yarar âdemleri koşılup ber-vech-i isti'câl südde-i sa'âdetime getüresin emr edüp buyurdum ki vusûl buldukda bu babda sâdır olan fermân-ı celîlu'l- kadrîm üzere 'azl edüp dahî mezbûr Abdürrahîm'i yarar âdemlere koşup ber-vech-i isti'câl südde-i sa'âdetime gönderesin.

Fî 29 Safer sene 1019

(BOA, MD, 79, h. 199)

8.

Yemen'e Seferi için İskenderiye'de Hazırlanan Toplar Hakkındaki Hüküm

Mısır vâlisi vezîr-i mükerrerem Ali Paşa'ya hüküm ki,

Bundan akdem Yemen tarafına musammem olan sefer için İskenderiye'de hâzır olan toplar hâlâ mahall-i mezbûrda mevcûd olup Âsitâne-i sa'âdetime irsâli muktezî olmağla zikr olunan toplar ne mikdâr ise adedi ile kaçar vukiyye atar idüğü ve boyları ne mikdârdır her birinin ecnâsıyla tahrîr ü defter ve müste'men sefinelerine vaz' ve navl-ı sefineleri Mısır'ın yüz [] senesi irsâliyesi mâlından virüp mevsim-i deryâ ile bir gün mukaddem Âsitâne-i sa'âdetime irsâl ve îsal olunmak üzere mukaddemâ emr-i şerîfim gönderilmişdi bu ana değin haber ve eseri zuhûr etmemekle emr-i şerîfimin 'adem-i vusûlü ihtimâliyle tekrâr emr-i vâcibü'l-ımtisâlim ısdâr ve irsâl olunmuştur. İmdi emr-i şerîfim vusûlünden zikr olunan topların adedi ve boyları ve her birisinin kaçar vukiyye atar idüğü ecnâsıyla tahrîr ü defter ve eger bu ana degin dahî gönderilmemiş ise mu'accelen müste'men sefinelerine vaz' ve navl-ı sefinelerin Mısır'ın sene-i merkûm irsâliyesi malından virüp inşâallâhu te'âlâ bir gün evvel Âsitâne-i Sa'âdetüme irsâl ve îsal eylemeğin ihtimâm eylemen bâbında deyü yazılmışdur.

Fî evâsıt-ı Cemâziyelevvel Sene 1106.

(BOA, MD, 105, h. 324)

9.

Mekke Emiri Şerif Müsaid'in Yemen halkını devlet aleyhine tahrik etmesine dair

Devletlü inâyetlü âtîfetlü re'fetlü veliyyü'n-ni'am aliyyü'l-himem efendim hazretlerinin sa'd u ikbâl ile memdûdü'l-etnâb ol-esnâb olan izz ü iclâllerinin kûşe bisât abkariyyü'l- sualleri edeb ile telsîm olunup istihdâme-i ömr-i devletleri ed'iyesi cevâd-ı celiyyü'l-envâr seyyidü'l-ebrâr sallallâhû aleyhi ve sellem ilâ yevmi'l-karâr'da lâzime-i uhde-i hâlisâne dâ'iyânları kılındığı i'lâmı zeylinde arıza-i senâgâdan duâhanları oldur ki,

İnâyetlü efendimin ma'lûm-ı devletleridir mansıb-ı şerâfete avdet eden Mekke-i mükerreme şerifi Şerif Müsâid'in evzâ'-ı etvârından bir dürlü ahdine sebat ve kavline i'timâd olunup _ keyfiyet-i ahvâlinden tefahhus olundukça Mekke ve Cidde câniblerinden gelen mu'temedun-aleyh kimesnelerin ihbârıyla mesmû'-ı senâgâdan mahlasları oldur ki

Bundan akdem mûmâ-ileyh Şerif Müsâid devletlü efendimin taraf-ı âlîlerine irsâl-i nüccâb ve mektûb tahrîr edüp kendü devlet-i aliyyeye ve efendimize itâat ü inkıyâd üzere olduğunu ifhâm ve efendimizin hâtır-ı devletlerin tatmîn ve teskîn etmişler

Ancak bu cânibde etvâr-ı muhâlif olup biraderi Şerif Ahmed'i Cemâziyelevvelin ibtidâsında Yemen iklimine gönderüp Receb-i şerifin sekizinde Mekke'ye rucû' etdikde Mekke ve Cidde'den gelen mevsûkun-bihim kimesnelerin takrîrlerinden ma'lûm ve mütehakkık olan oldur ki mezkûr biraderiyle vâfir akçe gönderüp Yemen'de olan kabâil-i Arab şeyhlerine bahşişler verüp hil'atler giydürüp mevsim-i hacda cünûdlarıyla Mekke'ye kudüm ve hâzır olup kendüsüne iânet ve muharebede müsâade ve mukâvemet etmek üzere cümlesinden uhûd ve mevâsîk alup gelmekle zâhir-i halde itâat ü inkıyâd gösterüp bâtın-ı emirde bu minvâl hareketi mahza hadîa ve hıyânet ve sû-i kasd eylediği nümâyândır ve bir dahi bu hale şâhid ü delil oldur ki

Receb-i şerîfin on beşinde Mekke'ye cemi' eşrâfı cem' u cem'iyet-i kübrâ edüp zahirde kendülerden bir şerif maktûl olmağla anın sulhünü izhâr edüp hufyaten müşâvereleri anın üzerine olmuştur ki Devlet-i Osmaniye üzerimize böyle tegallüb edüp bugün bana böyle rezâlet ve hakâret ettiler ise yarın size bundan ziyâde ederler deyü kendüsünün azlını emr-i azîm addedip cümlesi biribirine te'âvün ve te'âzud edüp yek-dil ve yek-cihet olmak üzere ittifak ve te'âhüd etdikleri dahî muhakkak olup bâlâdan beru zikr olunan ahvâl cümlesi ahbâr kabilinden olmağla her ne kadar karâin-i emârât sıdkına delâlet edüp ve muhbirlerin mevsûkun-bihim olmaları cânib-i sıhhati tercih eder ise cümleden kat'u'n-nazar "el-haber min haysü huve yehtemilü's-sıdk ve'l-kezip"dir deyü taraf-ı devletlerine i'lâmda nev'an tereddüd üzere iken hâlâ Harb şeyhi Herâ' Habîsî yine mûmâ-ileyh Şerif Müsâid tarafından şark tarafında iki büyük kabileye varup akçe ile istimâle edüp mukâtelede kendüsüne i'ânet etmek üzere anlardan dahi ahd ü mîsâk ile irtibât eyledikten sonra rücû' edüp gelür iken Şa'bân-ı şerîfin âharlarında Medine-i münevvere'ye uğrayup birkaç gün meks edüp mezkûr Hezâ'-ı Mekkâr cümle ahâli-i Medine'nin şehâdetiyle öteden berü hıyânet ve hadîa ile meşhûr ve adüvv-i dîn-i devlet olduğu emr-i mukarrer ve ma'lûm olup ba'zı cem'iyetlerinde esnâ-yı muhâverede kendüsünden sâdır olan kelâm budur ki bu sene urbân-ı Harb'in cümlesi mezkûr te'âhüd eylediği kabilenin urbânıyla huccâca hediye den istikbâl edüp mukâtele ve ihtilâl etmek üzere Şerîf Müsâid hazretleri bize emr edüp akçe verdi elbetde kıtâl ederiz deyü bi-lâ mübâlât söyler iken ehl-i Medine'den hâzır-ı bi'l-meclis olan bazı mu'temed ve gayret-i dînîyelü kimesneler bi'l-müşâfehe kendüsünden istimâ' edüp bu bendegân-ı dâ'îlerine ihbâr eylediklerinde bâlâda mezkûr olan haberlerinin cümlesinin sıdkına iştibâhımız kalmayup bundan sonra taraf-ı devletlerine ihbârdan tehhur hata ve i'lâmı vâcib ü lâzımdır deyu bu dâ'iyân-ı devletleri bi'l-ittifak bir kıt'a ubûdiyetnâme tahrîr edüp mahsûs-ı nüccâb ile cânib-i devletlerine tesyîr olunmuştur inşâallahu te'âlâ şevketlü mehâbetlü azametlü kudretlü padişah-ı âlempenah efendimizin Haremeyn-i şerifeyne olan nazar u himmet ve hulûs-ı niyetleri bir kâtible i'ânet-i rabbâniye ve igâse-i nebeviye efendimizin sa'd u ikbâline mukârin olup a'dâ-i hâ'ib-i recânın kelimâtı muhtelif ve râîleri müteferrik ve cem'iyetleri müteşettit olacakları akreb ihtimâldir. Ancak gerek tâife-i urbân ve gerek eşrâf-ı Mekke bi't-tab' mahmûl oldukları hamiye-i cahiliye üzere biri birlerine mu'în ve kalblerinde mütemekkin ve râsih olan adâvet-i

aziziyeleri muktezâsınca fırsata müterassıd oldukları bî-iştibâh olmağla fi'l-vâki inkıyâd u itâate müstemil mektûb tahrir etdiler ise bir dürlü i'timâd ve iğtirâr olunmamak için hâkipây-i devletlerine ahvâlleri i'lâma tasaddî olunmuşdur bi-mennihi'l-kerîm ledâ-şerefi'l-vusûl fi'l-cümle ahvâlleri ma'lûm-ı devletleri buyuruldukda re'y-i sâiblerine _ Menût olan tehhüb ve tedmîr ile bu cânib-i sa'âdete azîmet ü ikbâl buyurulup mashûben bâ bi-kemâli's-selâme ziyâreti'l-kâinat aleyhi efdalü's-salavât ve ezkâ't-tahiyye vusûl ve iyâb zihâbları mahfûfün bi-himâyeti'l-müheymin el-aziz el-cebbâr olup mülâkât-ı Celîleleriyle bu bendegân-ı dâ'îleri dahi karîrû'l-uyûn ve mesrûrû'l-fuâd olalar bi-fadlillâhi te'âlâ ve keremihi âmin bi-hürmeti men nezele aleyhi'r-rûhü'l-emîn bâkî emr ü ferman devletlü inâyetlü âtufetlü re'fetlü veliyyü'n-ni'am ala'l-himem efendim sultanım hazretlerinindir

Bende İbrahim emîn-i binâ-i Medine-i münevvere

Mustafa _ El-hâc Ömer Şeyhü'l-Haremi'ş-şerîfü'n-Nebevî

El- Abdaddâi el-hâc Ali Paşa zâde Osman el-kâdı be Medine-i münevver

Benim dilâver-i âlişân-ı devlet-mendim efendim sultânım hazretleri hakk bu ki bu iki beldeteyn-i muazzamateyn devletlü efendimin nazar-ı himmetlerine ziyâde muhtâc olup husûsan Mekke-i mükerreme ve Cidde'de gerek fukarâ gerek tüccâr Şerif Müsâid'in zulmünden dâd ü feryâd eder iken şimdi Sadeddin Paşa'nın cevri ü zulmü başdan aşup ihdâs eylediği bid'atler hadden tecâvüz ve geçmişlere rahmet üfürüp dîn-ı âl kendüsünden nefret ve cem'-i emvâl hırsı bir mertebede tezâyüd etmişdir ki ta'biri mümkün degildir hatta ehl-i haremeynin sene-i sâbıkadan bâkî kalan sekiz aylık ulûfeleri tevâhi sefinesi malından verilmek üzere kendüsüne şeref-yafte sudûr eden ferman-ı âlişân gelmiş iken hâlâ tevâhî sefinesi vâsıl oldukda tevâhî olmadığına şâhid-i zor ile bî-asl da'va ve huccet-i bâtıla ittihâdıyla tezvîre sülûk ve fukarânın hukûkunu ekle tazmîn edüp cümlesi devletlü efendimin kudûmunda imdâd-ı âlîlerine muntazırlardır belki hakikat-i emre ittılâ' ve gavrına vusûl murâd buyurulsa

Şerif Müsâid'in şerâfete ric'ati ve bu mertebe muhâlefete cür'eti cümlesi mûmâ-ileyh Sa'deddin Paşa'nın başı elinde _ ancak kendüsünün matmah-ı enzârı cem'-i emvâl olmağla islâh-ı bilâd ü ibâda asla iltifâtı olmayup tahrîrât-ı bendeleri dahi gerçi ahbârdır lâkin inşâallahu te'âlâ devlet ve sâ'âdetlü bu taraf bâhirü'l- teşrîf buyuruldukda cümlesi ma'lûm-ı devletleri olur bâkî fermân devletlü efendim hazretlerininindir.

Fi 17 Ramazan 1173

(BOA, C. DH, 6288)

10.

Avrupalı Tüccarlara Kahve satışının yapılmaması ile ilgili hüküm:

Mısır vâlisine ve kadısına ve defterdârına ve ümerâ-i Mısır'a ve yedi ocak zâbitlerine hüküm ki,

Kadîmü'l-eyyâmdan berü Yemen'den gelen kahve Reşid ve Dimyat ve diğer sevâhili Mısırye'de vâki' iskelelerde tüccar gemileri ve zehâir sefineleri ile memâlik-i mahrûsem İstanbul'a nakledilmekde diyâr-ı küffâra nakli ise hatt-ı hümayûn-ı şevket-makrûnumla yasaklanmış idi ancak İskenderiye ve Reşid gümrükçüleri birbirleriyle yek-dil olup muvâza'â tarîkiyle tüccarı sâhib çıkarup ve bilâd-ı islâmiyyeye getirmek için o tâcirlerin gemilerine tahmîl edüp deryâya çıktıklarında bir mahalde Efrenc sefinelerine nakl ü ihrâc ediyorlar eğer bu sebeb ile İstanbul'a ve memâlik-i mahrûsemden sâir bilâda kahve ekall-i kalîl gelür ve bahâsı izdiyâd ve kılleti istîrâd eder ve gümrük mâlından dahî kesr ü noksânına bâ'is olursa iktizâsı olan mahaller gereği gibi tenbîh ü te'kîd ve dâima basîret ü intibâh ile hareket ve bir tarîk ile küffâr sefinesine kahve vaz' ettirmeyüp ve Müslümân sefinelerine vaz' olunan kahveler dahî mikdârıyla Reşid gümrüğünden tahrîr ve ashâbının ism ü resmleriyle sefine reisleri yedlerine bir memhûr kâime verilüp eğer İstanbula gelirler ise emîni eğer sâir iskelelere yanaşırlarsa o diyârın ümenâ ve hükâmı yedlerinde olan Reşid gümrüğü kâimesiyle sefinesinin mahmûlu olan kahveyi yoklayup ashâb-ı sefâyin bu vecihle ibrâ-yı zimmet eylemek üzere tenbîh-i ekîd ve Mısır iskeleleri gereği gibi zabt ve dâimâ tecessüs ü tefahhus olunup kahve hususuna nizâm vermeye cümleliz dikkat-i tâm eylemeniz için yine hatt-ı hümayûnum vârid olmuşken yine emr-i hümayûnun hilâf vaz' u hareket ve cümleliz tehâvün ve taksîriniz sebebiyle şurût-ı mezkûra mürâ'at olunmayup Efrenc tâifesine evvelkinden ziyâde kahve verildiğinden âsitâne-i sa'âdetime ve sâir bilâd-ı islâmiyyeye kahve killet üzere gelüp gümrük mâlî kesri zâhir ve mütehakkik olduğundan Hızâne-i Âmirem'in îrâdı noksânına _ olduğunuzdan cümleliz müstehakk-ı 'itâb ü 'ikâb olmuşsuzdur imdi bundan sonra dahî Mısır iskelelerinde müste'men gemilerine kahve tahmîl olduğuy ve yahud bir tarîk ile küffâra kahve fûruht olduğuy istimâ' olunur ise bu sebeb ile mâl-ı mîrînin hıyânetine cesâret edenler ve sizin dahî cümleliz tehâvün ve taksîriniz

sebebiyle Őerik olmuş olursuz bundan sonra bir vechile ‘özr ve cevâbımız kabul olunmayup mu‘âhez ve mu‘âteb olmanız mukarrerdir âna göre basîret ü intibâh ile hareket üzere olup mukaddemâ ve hâlâ Şeref-yâfte-i sudûr bulan evâmîr-i âlişânım mûceblerince gereği gibi men‘ ü def‘e cümleniz bi’l-ittifâk ihtimâm-ı tâm ve iktizâsı olan mahallere tenbîh-i ekîd ile tenbîh ve nizâm verüp tekrâr emr-i hümâyûnum ısdârına hâcet etmeyesiz ki vukû‘u mûceb-i ‘itâb u ‘ikâb olacağı mukarrer bilesiz deyü

Telhis mûcebince dîvân tarafından

Arz-ı bende-i kemîne budur ki,

Kahve hususu için bundan akdem Mısır cânibine dîvân-ı hümâyûn tarafından ısdâr u irsâl olunan evâmîrin mazmûnu icrâsında tehâvün sebebiyle tekâsül olunduğundan nizâmı muhtell olmağla kahve rüsûmu mukâta‘ası mâlına noksân ve tedennî tarîk olmağın müceddeden emr-i Şerîf ısdâr u irsâli muktezî olup ve mukaddemâ verilen evâmîr-i Őerîfe mûcebince müceddeden ısdâr olunacak emr-i Şerîfin müsveddesidir manzûr-ı devletleri buyuruldukda mûcebince dîvân-ı hümâyûn tarafından emr-i Şerîf tahrîri bâbında fermân devletlü ve sa‘âdetlü sultânım hazretlerindir

(BOA, D.BŞM.MSR, 1/ 74)

11.

Yemen İmamına Kahvenin Yabancılara Satılmaması Hususunda Gönderilen Nâme

Yemen İmamına nâme-i humâyûn-ı şevket-makrundur

Ba'de'l-elkâb-ı zamîr-i münîr-i feyz-pezîr ve hâtır-ı 'âtır-ı hikmet-semîrlere hafî ve setîr olmaya ki şumûs-i semâ-i saltanat u cihanbânî ve furû'-i devha-i sâbitu'l-asl u zâki'l-fer'-i devlet-i ebed-müddet-i Osmânî olan âbâ-i kirâm ve ecdâd-ı 'ızâmım eskenehumu'l-İllâhu fî dâri's-selâm hazerât-ı müddet-i medîd ve 'ahd-i ba'idden berü ihyâ-i sünnet-i seniyye ve takviyet-i şerî'at-i Mustafaviyye ve i'zâz-ı ehl-i îmân tedmîrâr-ı bâb-ı küfr u tuğyân için tahrîk-i râyât-ı sa'y ü ictihâd ve takallüd-i süyûf-ı gazve ve cihâd edüp bi'avni'l-lâhi te'âlâ muzaffer ve mansûr ve a'dâ-yı dîn-i mübîn mahzûl u makhûr olup râyât-ı re'yleri âlî ve zâhir ve âyât-ı siyâsetlerin müncelî ve bâhir olmağla memâlik-i İslâmiyye-i Yemen kudûmları ile ke'l-ebi'r- rahîm ve şefkat ve merhametleriyle 'âmme-i müslimîne mislü'l-murdi'âtî'l-'azîm sadakât ve meberrâtları mütevârid ve mütevâtir ve âsâr-ı hayrât u hasenâtları zâhir u bâhirdir cenâb-ı hilâfetmeâbım dahî sâyikâ-i 'inâyet-i bî-'illet-i rabbi'l-'izzet ile kâbiren 'an kâbir vâris-i saltanati'l-kâhir ve'l-mecdu'z-zâhir ve a'zamü'l- mülûk ve's-selâtîn ve hâdimu'l-haremeyni's-şerîfeyn olmağla müşârun-ileyhim hazerâtının sünen-i seniyyelerine iktifâ ve tarîkat-i 'aliyyelerine iktidâ ile 'inân-ı 'azm-i zafer-cezm-i şâhânem dâimâ himâyet-i havza-i İslâm semtine ma'tûf ve zimâm-ı himmet-i vâlâ menkabet-i pâdişâhânem sıyânet-i beyza-i millet-i beyzâ cânibine masrûf olmağın felî'llâhi'l-hamd a'tâb-ı 'aliyye-i mülûkânemiz müzdehim-i cibâh-ı mülûk-i kefer ve ağmed-i savâhib-i hüsrevânemiz rikâb-ı melâhide ve fecere olduğundan birkaç seneden berü devlet-i kâhiremiz ile mücâdeleye ictisâr ve pîrâmen-i emn-i memâlik-i İslâmiyyeye kasd-ı îsâl-i hâr-ı izrâr eden Nemçe Çâsârı ve müttefikleri olan mülûk-ı küffâr bi'l-vâsita-i müsâlaha ricâsına ilticâ edüp [" *و ان جنحوا للسلم فاجنح لها ...* " *Eğer onlar barışa yanaşırlarsa sen de ona yanaş...* *Enfal sûresi(8) 61. Âyet*] fehvâ-i hikmet ihtivâsı üzere muvâde'aya müsâ'ade-i humâyûnumuz olmağla cümlesiyle 'akd-i müsâleme olunup hâlâ isti'mâr-ı memleket ve istirvâh ra'ıyyet ve tanzîm-i umûr-ı bilâd ve terfîh-i ahvâl-i 'ibâd ve icrâ-yı hükkâm-ı şerî'at ve infâz-ı evâmîr-i

mu'addelet ve tesdîd-i umûr-ı mülk ve millet teşyîd-i kavâ'id-i dîn ü devletden gayri bir güne şugl ü şâğil ve hâciz ü hâyil kalmayup ancak havza-i hükûmet ve havme-i imâretiniz olan diyâr-ı celîlu'l-i'tibâr-ı Yemen'de hâsıl olan kahve sevâlif-i ezmândan berü vesâtat-ı tüccâr-ı müslimîn ile müzâfât-ı kalemr ve saltanat-ı zâhiremizden olan vilâyet-i Mısır-ı Kâhire'ye andan sâyir memâlik-i mahrûsemize mütevâliyen mütevârid ve mütevâsıl ve sükkân-ı memâlik-i mahrûsemiz şürb ve intifâ' edegelmeleriyle envâr-ı tehâbbü ve tevvâd sebebi iltima' olur iken birkaç seneden berü aduvvullâh ve aduvvurresûlullâh olan kefer-i mâr-ı dîn ve fecere-i müşrikînin izdiyâd-ı kıymet ile itmâ'larından nâşî mesfûrîne bey' olunmağla kahve diyâr-ı küffâra gidüp Mısır-ı Kâhire'ye kıllet üzere geldiğünden memâlik-i mahrûsemizde şürb ü intifâ'ıyla i'tibâr eden ahâlî-i müslimînin kahveye zarûret ve müzâyakaları sebebiyle ızdırâr-ı hâl ve ızdırâb-ı bâllerine bâ'is ve bâdî olduğu mesâmi'-i 'aliyye-i hüsvânemize lâhik olup bu makûle muzafahât-ı nâpâyedâre tama' ve rağbet ile itrâd-ı dînî ittirâd-ı samîmî muktezâsına muğâyir hareket ve hukûk-ı müslimîni 'adem-i ri'âyet ve a'dâ-yı dîn-i mübîne bu vechile müzâheret lâyıq-ı merâsim-i imâret ve muvâfık-ı imâmet ü diyânet olmadığından gayri memâlik-i fesîhatu'l-mesâlikimiz ahâlisinin nizâm-ı hâl ve ferâğ-i bâlleri devlet-i 'aliyyemizin ehemmi-i umûrundan olmağla işbu nâme-i hümayûn mülâtafet-i makrûnumuz şeref-bahşâ-i sudûr ve teblîğ hizmetiyle dergâh-ı mu'allâmız kapucubaşlarından iftihâru'l-emâcid ve'l-ekârim [] -dâme mecduhû- me'mûr olmuşdur inşâallâhu te'âlâ ledâ şarku'l-vusûl kemâ fi'l-evvel arâzî-i vilâyet-i Yemen'de hâsıl olan kahve kıymet-i kadîmeleriyle tüccâr-ı müslimîne bey' olunup muvâlât-ı dînî ve mesâfât-ı kadîminin izdiyâdına bezl-i cell-i himmet eyleyüp fimâ ba'd kefer-i fecereye kahve bey'ine rızâ ve ruhsat ile nice müddetden berü mâbeynde sâlim 'ani'l-âfât olan rûkn-i rekîn-i müzâfâtın tezelzülüne bâ'is olur hâlinden tevâkkî eylemeniz me'muldür.

Fî Evâil-i Rebi'ülâhır sene 1131

(BOA, NMH, 6, n. 265)

Mısır'a az miktar kahve gelmesi ve yabancı tüccarlara kahve satılmamasına dair Nâme-i Hümayûn

Hıttâ-i eyâlet ve kalemrev-i imâmetleri olan diyâr-ı meymenet âsâr-ı Yemen'de hâsıl olan kahve nice ezmân ü a'sârdan berü tüccâr-ı müslimîn vesâtatıyla vilâyet-i Mısır-ı Kâhire'ye vârid ve andan sâyir bilâd-ı İslâmiyyeye münteşir ve mütevârid olunagelmekle ahâli-i bilâd şürb ve istimta'ına mu'tâd olup lâkin birkaç seneden berü e'âdî-i dîn-i mübîn olan kefere-i müşrikîn sefâyîn-i nühûset karînleriyle Yemen iskelelerine varup ziyâde bahâ ile itmâ' ü iştirâ ve diyâr-ı küffâra nakl etmeleriyle Mısır-ı Kâhire'ye kıllet üzere geldiğinden memâlik-i mahrûse-i İslâmiyye sükkânından kahveye müzâyakaları a'zâm-ı selâtîn-i 'izâm ve ekrem havâkîn-i kirâm eşref-i fermân fermâyân-ı cihân şehinşâh-ı devrân sultânü'l-berreyn ve hâkânü'l-bahreyn hâdimu'l-haremeyni'ş-şerîfeyn mu'îsu'l-İslâm ve'l-müslimîn mu'înu'd-devleti ve'd-dîn nâsıru'l-ğuzât ve'l-mücâhidîn şevketlü 'azametlü 'inâyetlü kudretlü efendim pâdişâh-ı İslâm-penâh ve zıllü zalîlü ilâh e'azzellâhu ensârehû ve a'vânehû ilâ yevmi'l-intibâh hazretlerinin meşmûl-i 'ilm-i 'âlim şumûl-i mülûkâneleri olup himmet-i 'âli töhmet-i şâhâne ve himmet ve illâmankabet-i dîn pervâneleri muktezâsınca ifâzat-ı meberrât ve izâet-i envâr-ı adâletiyile ta'mîr-i bilâd ve terfih-i ahvâl-i 'ibâda meşğûf ve 'inân 'azîmetleri takvîyet-i dîn ü devlet ve himâyet ü sıyânet ve hayr-ı ümmete ma'tûf olup ve birkaç seneden berü devlet-i Kâhireleri tarh-ı bisât-ı cidâle tecâsür eden küffâr-ı hüsrân mâ kralları mir'ât-ı hâllerinde 'aks-i â'mallerin müşâhede etmeleriyle bi'z-zârûre müsâlahaya ilticâları hasebiyle müsâade-i hümayûnlarıyla 'akd-i mevâ'id olunmağın hâlâ isti'mâr-ı bilâd ve istirfâh-ı 'ibâdden ğayri bir gûne müstakîl kalmayup ketf-i himâyetlerinde mahmî olan 'ibâd-ı müslimînin bir gûne zarûret ve müzâyaka ile dilgîr olmaları hilâf-ı muktezâ-yı merâhim-i İslâm perver-i pâdişâhâneleri olduğundan cenâb-ı me'âli me'abları ile olan ittihâdını müsâkât-ı kadîmî muktezâsınca kemâ fi'l-evvel kahve kıymet-i kadîmleriyle tüccâr-ı müslimîne bey' olunup izdiyâd-ı kıymete tama'an a'dâ-yı dîne kahve bey'inde diyârımız ahâlîsini men' eylemeniz için cânib-i hümayûn-ı tâcdârîden şerefbahşâ-yı sudûr olan nâme-i nâmî-i mülâtafet-i makrûn ve şeref efzâ-yı mesned-i sadâret 'uzmâ ve revnak-ı bahşâ-yı müttekâ-i vekâlet-i kübrâ müessis-i bünyân-ı dîn

ü devlet ve mütemmim-i mehâm-ı mülk ve millet vezîr-i a‘zâm âsaf-ı şî‘âr ve dâmâd-ı muhterem şehriyâr-ı ‘âlî mildâr devletlü sa‘âdetlü ‘inâyetlü semâhetlü veliyyü’n-ni‘am kaviyyü’l-himem efendim İbrâhîm Paşa yesserallâhu te‘âlâ mâ yeşâ hazretlerinin savb-ı ‘âlîlerinden dahî mektûb ‘inâyet-i mahsûblarıyla dergâh-ı mu‘allâm kapucıbaşlarından iftihâru’l-emâcid ve’l-ekârim ‘izzetlü rif‘atlü [] ağa muhlisleri nakl ve irsâl olunmağla el-ervâhu cenûdun mücennede femâ te‘ârefe minhâ i‘telefe sıdk-ihativâsı üzere zât-ı sutûde sıfatlarıyla te‘âruf-i kadîmî ve teveddüd-i dînî müsted‘âsı üzere îfâ-yı hukûk mevâlât-ı dînî ve icrâ-yı merâsim-i hayr-endîşi ve musâdekat-ı samîmî için bu hâlisu’l-bâlleri tarafından dahî mektûb-ı muhâleset-i mâl tahrîr ve irsâl olunmuşdur inşâallâhu te‘âlâ kapucıbaşı mûmâ-ileyh ile nâme-i hümâyûn şehinşâhî ve mektûb-ı sa‘adet mahsûb vezâret penâhı şerefbaş vusûl ve müzâmîn-i şerîfeleri ma‘lûm-ı ‘ilm hakâik-i şumûlleri olundukta mercû ve me‘muldür ki irâde-i ‘aliyye-i cihânbanîye münâsib hareket-i dil-pezîr ve matlûb-ı sâhib-kıranları husûlünde muvâfakat ve mûmâşât ile kişver-i hüsn-i ülfet ve müvâneseti teshîre ihâle-i kemiyyet-i himmet buyurulup bu makûle nef‘-i cüz’î için kefer-i fecereye bey‘ine mu‘tâd olan diyârınız tüccârî ahâlisinin men‘ ve zamân ve karîbde hâdis olan böyle bir emr gayr-i marziyyeyi def‘ ü ref‘ ile refâh-i hâl-i müslimîn ve mürâ‘ât ve rızâ-yı halîfe-i rûy-i zemîn ile bu kadar duhûr ve kurûndan berü mâ-beynde sâbit ve bâ bercâ olan müsâkât ve mevâlâtın terakki ve tezâyüdüne bâ‘is olur hâletler vucûda getürmeğe bezl-i kudret buyuralar bâkî hemvâre neyyir-i ‘izz ü ikbâl ve râfik-i âmâl-i direhşân ve-lâ yezâl bâd.

Fî Evâil-i Rebî‘ülâhır sene 1131

(BOA, NMH, 6, n. 266)

13.

Hû

Ma'lûm-ı Hümâyûnum olmuşdur

Arz-ı bende-i bî-mikdâr budur ki azametlü ve şevketlü Padişahım ol gün bu kulları rikâb-ı Hümâyûnlarına yüz sürdüğümüzde Yemen ahvâli söyleşilüp fermân-ı Hümâyûnlarıyla lâzım olan ba'zı kimesnelere müşâvere olundu her biri bu bâbda bir söz söyledi benim sa'âdetlü padişahım kelâmın netice ve hakikatı budur ki her kim Mısır Beylerbeyisi olursa Yemen fethine ol takyîd idüp lakin Mısır'da kereste bulunmamağla berü canibden kereste varup hiç olmazsa on iki pare kadirga Mısır'da yapıilup ve on iki pare iri gemi dahi hazır olup ve cümle mühimmât mukaddem tedârik olunup ba'dehû bi-avnillâhiteâlâ mübâşeret olunmak gerekdir benim şevketlü padişahım merhûm Sinan Paşa mukaddemâ Yemen vilâyetini feth eyledikde Yemen halkında ol zaman tüfenklü ve silahlı kimesne yoğmuş sonra âl-i Osman kabzına girdükde her biri silah ve tüfenk edinmişlerdir ol takdirce bu canibden dahi silahlı ve tüfenklü müstevfi asker varmak gerekdir bundan evvel Kansav ile Mısır kulu Yemen'e vardılar iş göremediler bu def'a Âsitane'den asker gönderilmek gerekdir ki iş göreler benim atûfetli padişahım hala Irak ve Acem ahvâli ber taraf olunca şimdiki halde Yemen ahvâli te'hîre konulmak münâsib fehm olunur ba'dehû inşaallah ve inşaallah zaman-ı saltanatlarında eğer Yemendir ve ana mu'adil nice il ü memleket feth ü teshîr olunmak me'mûldür hemân Hazret-i Rabbü'l- âlemîn vücûd-ı şeriflerine sıhhat ve uzun ömürleri ile serîr-i saltanatlarında üstüvâr kıla. Bi mennihî ve lutfihî bu husûsun tafsîl-i ahvâli inşaallah rikâb-ı hümâyûnlarına yüz sürüldükte ağızdan arz olunur bâkî emr u fermân pâdişâhımındır.

(TSM, E.7022/559)

معلوچهایون
اولشده

پادشاهم

عرض بنده بمقدار بود که عظمو شوکتو
بزرگوار کرد و بین احوالی سولتوب فرمان هایونیریه لارم اولان بعضی کسسه
مساووه اولدی هرری بریایدن برروز سولدی بنم معاد نو یادنام کلامک
نتیجه حقیقی بود که هریم مصر کجایی اولورسه بین نخنه اول تقبل ایوب
لاکین میفرده کراسنه برلما مغله بروجانیدن کراسنه وارووجیم اولمازسه
اون ایکی باره قدرغه مصره بابلوب واون ایکی باره ایزی کجی دخی
حاضر اولوب و حمله مهتات مقدم تدارک اولوب بیهن بون الله تعالی
باشی اونی کرکر بنم شوکتو پادشاهم محرم سنان باشا مقدم آئین ولایتی
فتح ایلدکن بین خلیفه اولومان تفکلو وسیلو حلو کسسه یعنی صلوات
ال عثمان قبضه کبروکن هرری سلوح و تفک ایستلور اولتقد ریحیه
بوجانیدن دخی سیلو حلو و تفکلو مستوفی عسکر و آرمق کرکر بوندن اول
تضا و ایله مصر قوی مینه و آرولر این کوره مدبر بود فعه آستانه دن
عسکر کوندرلک کرکر که این کوره بر بنم عظمو پادشاهم حالا آراق و عجم
احوالی بر طرف اونجه شد کمال بین احوالی تاخیره قوتان مناسب اولور
بعد ان شاء الله وان شاء الله زمان سلطنتین اکرمیدر واکام عادل خجیه ایل
وملکت فتح و فتخیر اوقون نامولدرهان حضرت رب العالمین جویشتر نصیرت
صحت و اوزون عمر ایله سر سلطنتین استوار قبلیه عننه و لطفه و برخصت
تفصیل احوالی ان شاء الله رکاب هایونیریه یوز سور لکن اغردن عرض
باقی امروضمان پادشاهم کدر

E. 7022/559

HRT.0636

17. Yemen Haritası (HRT, 0636)

HRT.0636

18. Yemen Haritası (HRT, 0636)

HRT.1723

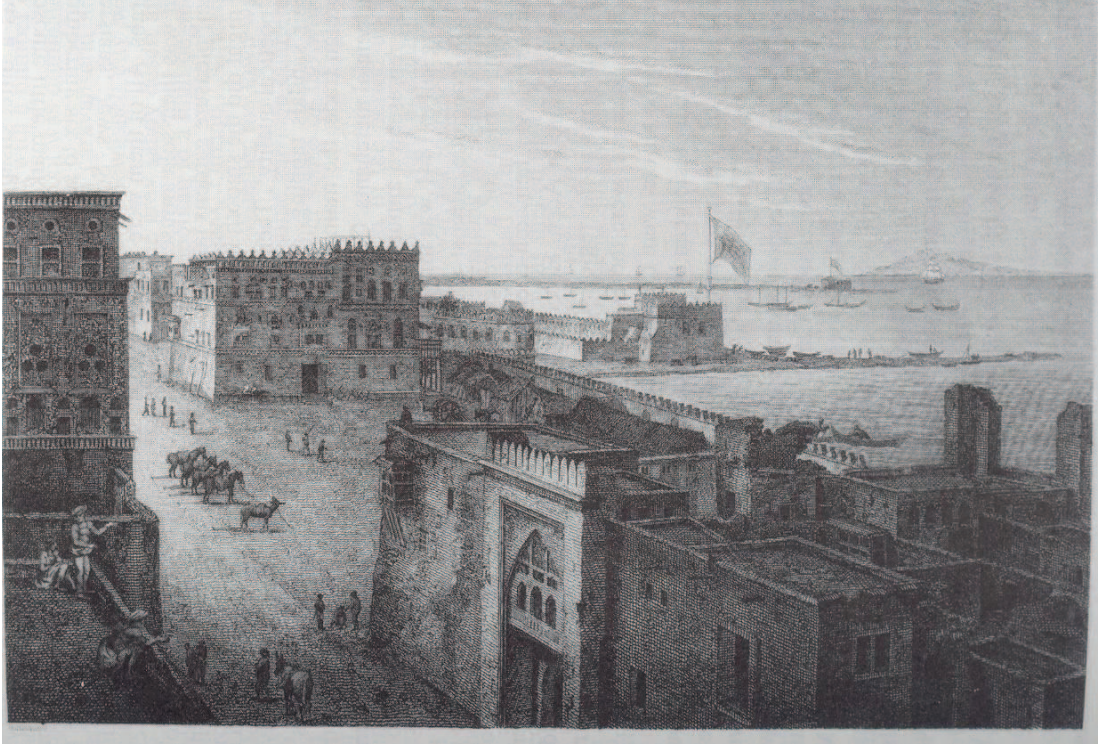
19. (HRT, 1723)

20. Osmanlı Devleti'nin sınırlarını gösteren bir harita 1635. (Brouwer, Cowha and Cash: The Dutch East India Company in Yemen 1614-1655, Amsterdam 1988.)

21. Hollanda Gemisinin Muha'ya varışını gösteren bir tasvir (Brouwer, al-Mukha)

22. Muha'daki İngiliz acentasının bir tasviri 1804-1805.(Brouwer, al-Mukha)

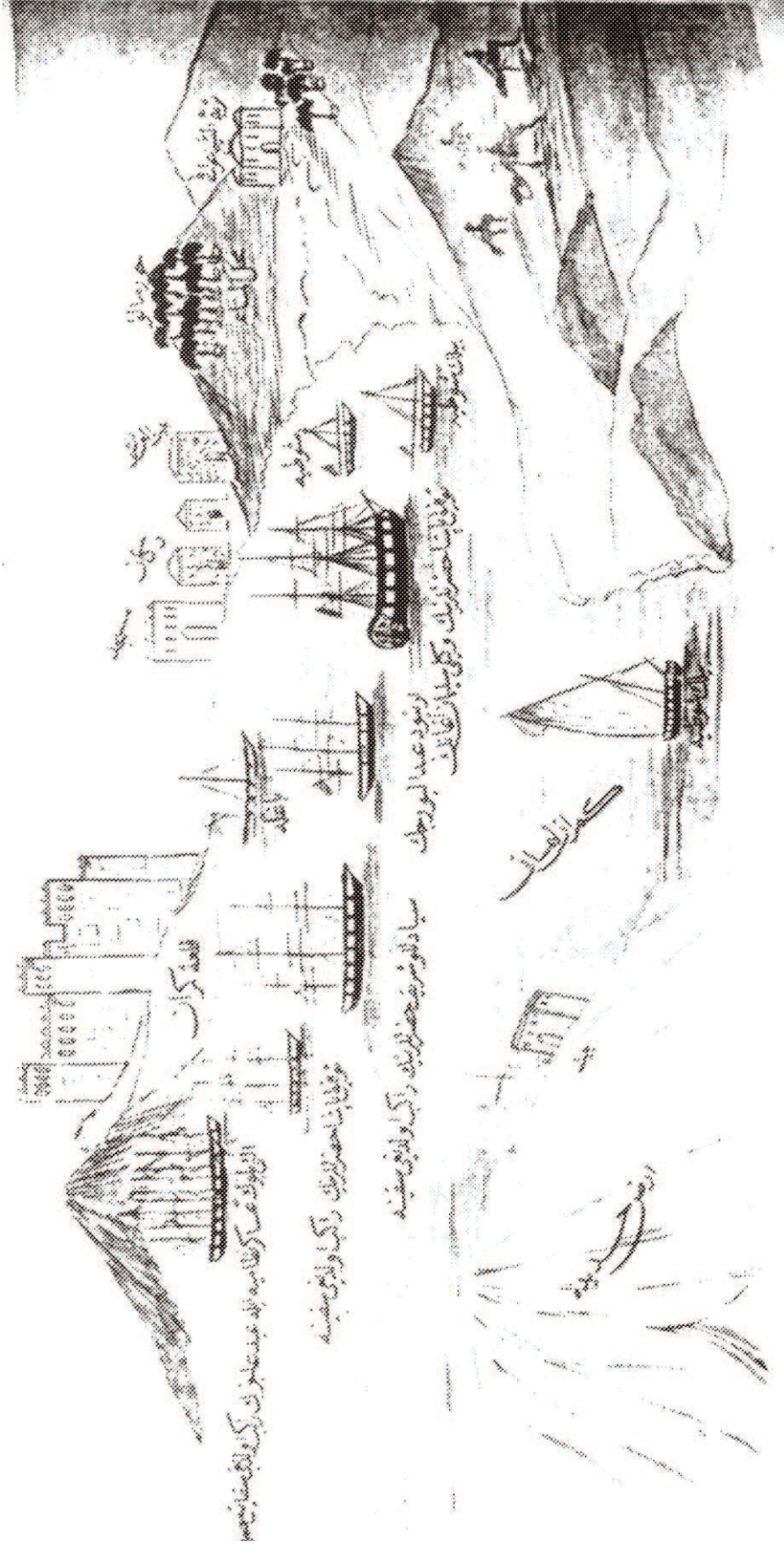
23. Eski San'a'dan bir görüntü

24. Kevkebân'dan bir görüntü.

25. Sülâ'dan bir görüntü.

26. Mustafa Hâmi Paşa tarafından çizilen Kamarân adası önünde bulunan Türk donanması 1849. (Manifed W. Wenner, Yemen 3000 Years of Art and Civilisation in Arabia Felix)